

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Mgr. Ivana Běhalová

Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti

Juvenile Violent Delinquents

Praha 2009

Vedoucí práce: PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Poděkování

V úvodu své diplomové práce bych chtěla vyjádřit velký dík paní PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za psychickou podporu a laskavé vedení. Dále děkuji paní PhDr. Haně Jůzlové za pomoc při realizaci výzkumného záměru a panu plk. Mgr. Jiřímu Šrajbrovi za umožnění stáže a sběru dat ve Věznici Všehrdy. Za poskytnutí odborných materiálů vpisuji poděkování i panu PhDr. Karlu Netíkovi, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 4. dubna 2009

Anotace v českém jazyce

BĚHALOVÁ, I. *Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti*. Praha: Katedra psychologie Filozofická fakulta Univerzita Karlova v Praze, 2009. 118 s. + přílohy. 11 příloh. Diplomová práce. Vedoucí práce: PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Klíčová slova: motivace, kriminalita a delinkvence, agrese, násilná trestná činnost, dospívání, mladiství, socializace, rodina.

Diplomová práce shrnuje poznatky o motivaci trestné činnosti z hlediska jednotlivých teorií kriminálního – delinkventního jednání. Zabývá se problematikou agrese. Dále rozpracovává charakteristiky období dospívání ze sociálně vývojového hlediska.

Výzkumná část diplomové práce srovnává mladistvé pachatele násilné trestné činnosti se stejnou věkovou kategorií odsouzených pro jiný trestný čin v oblasti reflexe životní perspektivy a aktuálně prožívané smysluplnosti života. Přináší výsledky studie rodinných prostředí a životního stylu odsouzených. Popisuje tendence řešení problémů odsouzených.

Abstract

BĚHALOVÁ, I. *Juvenile Violent Delinquents*. Prague: Psychology Department, Charles University in Prague, Faculty of Arts, 2009. 118 p. + appendices. 11 appendices. Thesis. Tutor: PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Key words: motivation, delinquency, aggression, violent crime, adolescence, youth, socialisation, family.

The thesis summarizes present state of knowledge on motivation for violent crime from the view of variol theories of criminal delinquent act. It deals with questions of aggression. It also deals with characteristics of adolescence from the social developmental view.

The research (practical) part of thesis compares juvenilie violent offenders with non-violet delinquents of the same age category regarding their reflection of life perspective and experienced purpose of life. It shows results of a study of family environment and life style of the sentenced juveniles. It describes in problem-solving of the sentenced.

Obsah

Úvod.....	9
-----------	---

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Motivace a motivy	12
1.1 Operacionalizace pojmů a vzájemné souvislosti	12
1.1.2 <i>Potřeby a jiné motivační síly.....</i>	<i>13</i>
1.2 Motivace kriminálního jednání	16
2. Kriminalita a delinkvence	19
2.1 Operacionalizace pojmů	19
2.2 Přehled výkladových schémat kriminality a delinkvence	20
2.3 Obecná typologie delinkventů a osobností pachatelů.	25
3. Agrese	29
3.1 Operacionalizace pojmů a vzájemné souvislosti	29
3.1.1 <i>Druhy a typy agrese, agresivity, násilí (týrání) .....</i>	<i>30</i>
3.2 Teoretická východiska agrese	32
3.3 Kriminální agrese	37
3.3.1 <i>Trestný čin vraždy.....</i>	<i>38</i>
4. Období dospívání	42
4.1 Psychologická charakteristika adolescence	42
4.2 Proces socializace a utváření identity v adolescenci.....	45
4.2.1 <i>Rodina jako základní činitel socializace .....</i>	<i>47</i>
4.2.2 <i>Vrstevnické vztahy jako významní činitelé socializace .....</i>	<i>50</i>
4.3 Okolnosti selhávání socializačních procesů a jejich důsledky	53

4.4 Subjektivní životní spokojenost	58
---	----

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

5. Výzkumný záměr	62
5.1 Základní charakteristiky výzkumu	62
5.2 Použité metody	62
5.2.1 <i>Základní popis použitých metod</i>	63
5.3 Popis souboru respondentů	66
5.4 Výzkumný design	74
5.5 Výzkumné předpoklady a otázky	77
6. Výzkumná zjištění a jejich analýza	79
6.1 Shrnutí výsledků výzkumu	88
6.2 Kazuistiky – respondent 11 a 2	93
Závěr	109
Diskuse	110
Seznam literatury	112
Přílohy	118

Seznam používaných zkratk

TČ ... trestný čin, trestná činnost

VTOS ... výkon trestu odnětí svobody

MKN-10 ... 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí

THC ... marihuana

Úvod

Příliš mladí na vraždu... Toto není pouze název seriálu vycházejícího na pokračování v časopisecké podobě v Kriminologickém sborníku. Je to také úvaha lidí bez rozdílu, vždy když se prostřednictvím médií doslechnou o násilném trestném činu vraždy spáchaném jedincem ještě ve věku dítěte nebo tomuto věku blízkém. Fakt nárůstu surového počínání při útocích pachatelů na oběti a stále nižší věk zločinců těch nejzávažnějších trestných činů přiměl dokonce v nedávné době naše zákonodárce posunout dlouhodobě diskutovanou hranici trestní odpovědnosti ze současných 15 let na 14 let. Tato by měla vstoupit v platnost od ledna roku 2010. Nový věkový limit zákonných sankcí mladistvých pachatelů je stanoven, zůstává však nerudovská otázka „kam s nimi?“. Věznice jsou přeplněné. Mnozí odborníci navíc oprávněně namítají, že trestem odnětí svobody se rozhodně nikdo nepřevychová, což by mělo být vzhledem k věku odsouzených cílem. Samozřejmě, je-li to z různých důvodů vůbec možné. Příliš optimizmu nespátřuji ani v personálním zabezpečení. Bohužel je ve věznicích nedostatek odborníků, kteří by se mladistvým ve výkonu trestu mohli více věnovat a pracovat s nimi v duchu perspektivnější budoucnosti. Nějaká „zázračná“ koncepce zacházení chybí.

Můj dlouholetý zájem o problematiku forenzní psychologie se promítl i do volby tématu diplomové práce. Úkoly projektu směřovaly do oblasti kriminality mladistvých s cílem přispět výzkumnými zjištěními k poznatkům o mladistvých delinkventech. Výzkum mladistvých pachatelů násilné trestné činnosti u nás v minulosti (80. léta) realizoval K. Netík spolu se svými kolegy.

V teoretické části své diplomové práce na základě citovaných zdrojů zmiňuji nejprve motivaci obecně, později popisují i motivaci trestné činnosti. Součástí je také přehled nejznámějších teoretických přístupů k delinkventnímu – kriminálnímu jednání a základní fakta o problematice agrese. Charakteristika období dospívání ze sociálně vývojového hlediska, úvaha o podmínkách zdravého vývoje dospívajícího jedince a o úskalích socializačního procesu, pak uzavírají první část diplomové práce.

Šetření a sběr dat pro výzkumnou část proběhly ve Věznici Všehrdy. Respondenty byli mladiství odsouzení za spáchanou závažnou trestnou činnost (§219 trestního zákona), dále také odsouzení pro méně závažné trestné činy. Cílem bylo zjistit psychologické charakteristiky rodin odsouzených, životní perspektivy a sebereflexi mladistvých.

Věřím, že tato diplomová práce, která vznikala s radostí, přinese čtenářům některá zajímavá zjištění stejně jako těm, kteří se na ní podíleli.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. MOTIVACE A MOTIVY

1.1 Operacionalizace pojmů a vzájemné souvislosti

Pokoušíme-li se porozumět jednání jakéhokoliv jedince, zabýváme se vlastně tím, co nazýváme obecně **motivací**. Motivace nám dává odpověď na otázku „Proč se tak dotyčná osoba chovala?“, jinými slovy nám vysvětluje důvody lidského chování. Samozřejmě, že tak snadné to není. Mnohdy ani jedinec sám zcela přesně neví, proč se k danému jednání uchýlil, natož aby příčinu správně rozklíčovalo blízké nebo odborné okolí. Existuje mnoho teoretických východisek (orientovaných psychoanalyticky, behavioristicky, kognitivisticky, aj.) v závislosti na psychologické škole (přístupu), které se odlišují ve výkladu motivace, jejího původu, možnosti ovlivnění a nakonec také v samotném vymezení pojmu motivace. Pro některé přístupy i jednotlivé badatele jsou charakteristická rovněž drobná rozlišení v terminologickém uchopení, v jejímž duchu s motivací pracují a pro její pochopení na teoretické bázi jsou tato nezbytná.

Jistě platí, že čím je pokus o výklad motivace obecnější a stručnější, tím méně se stává napadnutelným a zpochybnitelným pro svou složitost. Zjednodušeným způsobem můžeme motivaci definovat jako složitý komplexní proces startující, v čase udržující a určitým směrem řídící chování jedince. Tímto jsme se současně vypořádali i s funkcí motivace (aktivuje, setrvačně udržuje chování až do dosažení kýženého cíle a zaměřuje). U mnohých autorů však nacházíme ještě stručnější vymezení – motivace rovná se hybné síly jednání. Toto konstatování je oblíbenou teoretickou základnou, ovšem nikterak se nevyjadřuje ke vzniku motivovaného jednání, což je pro pochopení lidského chování nezbytné. Z tohoto důvodu se objevuje u všech odborníků další pojem – **motiv**, který s sebou přináší rozdílná výkladová schémata celé problematiky motivace. (K otázkám motivace se vyjadřují i odborníci orientovaní na forenzní psychologii, v některých případech proto odkazujeme i na ně. Podrobněji o dělení a teoriích motivace obecně pojednává například Nakonečný (1998).)

Motivace je složená z jednotlivých motivů, které představují konkrétní druh, případ motivace (Nakonečný, 1998). Zatímco na motivaci může být tímto přístupem pohlíženo jako na teoretický konstrukt, motiv pak představuje praktické ztvárnění a konkrétní vysvětlení již zmíněného „proč“ lidského jednání, a to i kriminálního. L. Čírtková tvrdí, že na něm se obvykle podílí několik motivů, nikoliv pouze jediný (Čírtková, 1995). Netík, et al. (1997) uvádí obdobnou úvahu, když motivy pokládá za determinanty konkrétního chování a jejich

hierarchickou organizaci nazývá motivací. M. Nakonečný také tvrdí, že pomocí motivů vysvětlujeme smysl individuálního chování, kdežto principy motivace pak obecný smysl chování vůbec (Nakonečný, 1998). Jiná optika nabízí rozlišení termínů motivace – motiv z hlediska statiky, resp. dynamiky těchto fenoménů. Zatímco motivace je považována za procesuální jev (dynamický), motivy patří mezi dispozice, tendence jedince dosahovat subjektivního uspokojení určitým způsobem (statický).

Někdy bývá pojem motiv ztotožněn s vnitřními pohnutkami jednání jedince. Ty se aktualizují coby vnitřní dispozice v procesu motivace. Na motivaci se podílí ještě podněty vnějšího původu, tzv. pobídky, nebo-li incentive. Samotná motivace je tedy v tomto chápání tvořena motivy + incentive. K. Netík, et al. však tvrdí, že se na motivaci podílí samotné motivy, které lze ovšem vyčlenit do dvou kategorií: vnější pobídky (incentivy) a vnitřní pohnutky (potřeby) (Netík, et al., 1997). V literatuře se můžeme setkat i s výrazy intrinsická a extrinsická motivace (Nakonečný, 1998). První je překládán jako vnitřní (endogenní) motivace. Zdá se tedy, že dle dosavadního výkladu odpovídá spíše vnitřním motivům. Druhý termín naopak pokládáme za vnější (exogenní) motivaci, pobídky zvnějšku, přesněji řečeno za motivování. A. Heretik vnáší do problematiky motivace ještě jiné kritérium. Hovoří o příčinách chování, které jsou jednak objektivní, tedy na člověku nezávislé podmínky, a jednak vnitřní, málo ovlivnitelné danosti. Motivory pak specifikuje jako konkrétní spouštěč jednání. Má za to, že většinou najednou působí na jedince více motivů, které se vzájemně ovlivňují a variují v závislosti na subjektivním vyhodnocení (Heretik, 1993). Při této příležitosti zmiňuje Heretik (1993) tzv. přeskok motivů, o kterém bude pojednáno později. Motivory bývají klasifikovány z různých hledisek, zahrnujeme mezi ně celou škálu pohnutek jednání od pudů až po ideály. Největší pozorností se těší potřeby, k nimž se také později dostaneme. Pro zajímavost uvádíme nyní ještě přístup R. B. Cattella (podle Nakonečný, 1995) založeném na podílu sociální determinace a míry vrozenosti, který prosazuje odlišení přirozených motivů (=ergy), jako např. strach, mateřský pud, a naučených motivačních cílů (=sentimenty), např. vzdělání, manželství.

1.1.2 Potřeby a jiné motivační síly

Na výkladu motivace v předchozí části jsme ukázali, jak složité je je postihnout. Z toho implicitně vyplývá, že ani úsilí jednotně postihnout „potřeby“, jakožto nedílnou součást celé problematiky motivace, není korunováno úspěchem. Jinými slovy, i chápání potřeb v nejširším slova smyslu se u jednotlivých odborníků – teoretiků různí. Badatelů, kteří

se zabývali touto oblastí psychologického zkoumání, je mnoho, proto pro podrobnější výklad odkazujeme na učebnice obecné psychologie a v naší práci se budeme věnovat jen nejdůležitějším aspektům potřeb a uvedeme nejzvučnější jména s nimi spojená.

Potřeby jsou nejčastěji ve vztahu k motivaci vymezovány jako *základní forma motivů*, z nichž se vyvíjí ostatní motivační síly, jako např. zájmy, záliby, hodnoty, ideály, aj. (Vymezení těchto pojmů viz např. Nakonečný, 1995). Konkrétní obsahy jednotlivých potřeb pak považujeme za *druhy motivů*.

Podrobnému výkladu potřeb se věnuje např. M. Nakonečný. Potřeby definuje jako výchozí motivační stav, který se vyznačuje určitým napětím vedoucím k určitému jednání a pohnutkou (puzením) uspokojit tuto potřebu, tj. redukovat výchozí motivační stav napětí a puzení. Podle něj je potřeba stav nějakého vnitřního či vnějšího nedostatku individua, který má být odstraněn. Říká, že potřebou nejsou vnější objekty, nýbrž vnitřní stavy. „*S potřebou spojený instrumentální vzorec chování, který je produktem učení a je usměrňován situačními klíči, směřuje k dosažení toho, co se obvykle označuje jako cílový objekt, kterým je objekt obvykle s vlastnostmi signalizujícími možnost uspokojení*“ (Nakonečný, 1998). Jiné uchopení termínu potřeb předkládá např. A. S. Reter. Tento spatřuje v definování potřeb nutné dvojí hledisko. Ztotožňuje se jednak s výkladem, který o potřebách uvažuje jako o vnitřním stavu organismu (jedince), v tomto případě jsou potřeby synonymními výrazy pro přání i motivy, a dále do objasnění pojmu potřeb zahrnuje i objekty, které jsou potřebovány (podle Nakonečný, 1998).

V odborných publikacích existují mnohá další více či méně rozporná vymezení potřeb, nicméně podstatná je shoda psychologů v tom, že potřeby jsou součástí struktury osobnosti, určují směr a intenzitu chování, tím dávají chování psychologický smysl, zatímco kognitivní zpracování situace (situační faktory), v níž se chování odehrává, determinuje způsob tohoto chování (Nakonečný, 1995). M. Nakonečný ještě doplňuje, že zejména mechanismy vůle hrají rozhodující úlohu v kognitivním vyhodnocení a následné regulaci chování, tj. vypovídají o „kázni“ při uspokojování zacílené aktivity. Dále tvrdí, že síla potřeby vyjadřuje stupeň naléhavosti po jejím uspokojení a že v souladu s charakteristikou osobnosti jako individuální struktury a dynamiky chování se individuální rozdíly týkají také postavení jednotlivých potřeb v subjektivní hierarchii jedince a způsobů, jakými jsou potřeby uspokojovány (Nakonečný, 1998). Chceme-li zkoumat důvody konkrétního lidského chování, měli bychom se vedle objektu (cíle) jednání soustředit právě na způsob chování i na obsah jeho uspokojení.

Zároveň je třeba mít na paměti skutečnost, že tatáž potřeba se může manifestovat různými způsoby chování a naopak k těmto chování mohou vést různé potřeby. V některých případech může být chování jedince pro vnějšího posuzovatele jeho potřeb matoucí, neboť původně aktualizovaná motivační síla (potřeba) se stala pouhým návykem. Jindy se potřeby projevují v podobě substitučního chování jako zástupné potřeby, je-li uspokojení původního záměru nejisté, minimální, nebo žádné.

Jedním z nejznámějších odborníků, kteří se zasadili o klasifikaci potřeb, je americký psycholog A. H. Maslow. Vytvořil hierarchicky organizovaný systém lidských potřeb a graficky jej zobrazil do tzv. pyramidy potřeb.

Přehled dělení potřeb podle Maslowa:

Základní potřeby (vývojově nižší):

(na základně pyramidy)

1) p. fyziologické (=biologické, organismické): spánek, potrava, sex,...

2) p. bezpečí: pocit jistoty, bezpečí

Psychologické (=psychické, sociální) potřeby (vývojově vyšší):

3) p. sounáležitosti a lásky: oboustranné citové angažování s jinými osobami

4) p. uznání: respekt, přijetí

Potřeby sebeaktualizace (=potřeby ego-vztahné, potřeby osobního růstu) (metapotřeby):

(na vrcholu pyramidy)

5) p. realizace vlastních schopností a osobního růstu: rozvoj zejména kognitivního fondu, estetického (podle Nakonečného, 1995).

Potřeby nižší jsou buď vrozené, anebo v raném stadiu vtisknuté. Zdrojem vývojově vyšších potřeb jsou převážně učením rozpoznané a individuálně nahlížené nedostatky v mezilidských vztazích. Metapotřeby (jsou-li prožívané) vyjadřují touhu jedince po dokonalosti a odráží určité životní hodnoty.

Potřeby fungují na tzv. principu homeostázy, tzn. směřují k neustálému udržování a obnovování narušené rovnováhy. Zatímco fyziologické potřeby bývají aktualizovány u

každého jedince opakovaně, stereotypně a spíše v pravidelných intervalech (např. čas spánku), potřeby sociální vystupují nepravidelně, v různé míře a jsou proměnlivé co do obsahu. Potřeby osobního růstu nemusejí být prožívány u některých jedinců vůbec. Rozdíl mezi základními potřebami a metapotřebami tkví v principu jejich saturace. U prvně jmenovaných se jedná vždy o redukci prožívané potřeby (dočasné úplné utlumení), smyslem uspokojování druhých je jejich indukce (stupňování a větší nároky po každém nasycení). A. H. Maslow vyjadřuje obecnou podmínku aktualizace potřeb – teprve po uspokojení těch, které jsou umístěné v pyramidě blíže základně, může dojít k syčení potřeb vyskytujících se blíže vrcholu – a současně uvádí některé výjimky z tohoto pravidla. Například 1. Je-li dlouhodobě plně uspokojována některá z potřeb, může docházet dočasně k jejímu podceňování až úplné ignoranci a naopak k aktivnímu směřování k hierarchicky výše umístěné potřebě. 2. Jiným zvláštním případem je nerozvinutá „přeskočená“ potřeba - př. citová deprivace v dětství vedoucí k absenci potřeby milovat a být milován v dospělém věku – i přes prožívané hierarchicky výše umístěné potřeby. /Velmi časté u poruch osobnosti disociální povahy./ 3. Zajímavé je i zjištění, že u jedince, který byl dlouhodobě deprivován, se může do budoucna zvýšit toleranční práh frustrace při neuspokojení vývojově nižších potřeb a dotýčný se upíná k vývojově vyšším potřebám (cílům) /Příznačné pro podmínky ve vězení./ (podle Nakonečný, 1998).

Dalšími představiteli, kteří podali různé koncepce dělení potřeb, jsou např. H. A. Murray a J. Reykowski – blíže informuje např. Nakonečný (1995).

1.2 Motivace kriminálního jednání

Jestliže jsme se v kapitole o motivaci obecně tázali - „Proč se dotyčná osoba takto zachovala?“, nyní můžeme otázky v souvislosti s kriminálním chováním konkrétně rozvést – „Proč došlo k porušení společenských pravidel, zákonných norem? Proč právě tímto způsobem? V tomto čase a místě? Na tomto subjektu?“ atd. Do popředí zájmu kriminalistů se dostává motivace aktualizovaná nejen při páchání trestného činu (TČ), ale i situace (motivace) před ním, těsně a s časovým odstupem po něm. Mluvíme o **motivaci konkrétního trestného činu**. (Ta je pak významným kritériem pro stanovení výše trestu.) Na rozdíl od **kriminální motivace**, která je zkoumána na teoretické bázi a snaží se odhalit tendence lidí jednat protiprávně obecně. Vychází z předpokladu, že všichni jedinci mají ve své výbavě stejné spektrum motivů, ale liší se jejich uspořádáním, preferencí projevu v rámci motivačního procesu. Jednotlivé psychologické směry pak akcentují vliv osobnostních nebo situačních

determinant na její vznik. Toto tvrzení dokládá i citace L. Čírtkové a F. Červinky – „*Odlišnosti mezi kriminálními a nekriminálními jedinci se v současnosti hledají nikoliv v motivech, nýbrž v motivačních procesech, ve kterých se dále uplatňují osobnostní charakteristiky a situační faktory.*“ (Čírtková, Červinka, 1994). Velice obdobně vypovídá i Netík, et al. (1997) – „*Delinkventi jsou obecně motivováni týmiž potřebami jako nedelinkventi. V čem se však tyto dvě skupiny populace odlišují, je specifický defekt rozhodovacího procesu projevující se změněnou souhrou motivačních a strukturálně osobnostních determinant chování u delinkventů.*“

K. Netík, D. Netíková i A. Heretik se shodují v názoru, že kriminální chování je řízeno regulačním systémem osobnosti. Do něj zahrnují především tyto komponenty: emoce, kognitivní procesy a konaci, které vstupují do procesu motivace v různých fázích s různým podílem uplatnění (Netík, Netíková, 1994; Heretik, 1993). A. Heretik se dále zamýšlí nad vlivy trvalého emočního rozpoložení jedince vs. aktuálního emočního prožitku při páchání trestného činu. Uvažuje i o interakci rozumové složky s vůlí. Zmiňuje mj., že intelekt udává podobu druhově specifickému chování uspokojujícím naše pudy (Heretik, 1993). K. Netík, D. Netíková doplňují výklad kriminální motivace poznámkou o mechanismu zpětné vazby. Tou rozumí celkové vyhodnocení dopadu kriminálního jednání a zvážení jeho realizace. Jestliže se jedinec přikloní k variantě uskutečnění trestného činu, vypovídá to o subjektivním předpokladu převažujících výhod jeho spácháním, tzv. pozitivní zpětná vazba. Rozhodnutí upustit od zakázané aktivity (před jejím započítím i v průběhu) svědčí o opačném zvážení, tedy negativní důsledky nepřevyšují zisky tohoto konání, tzv. negativní zpětná vazba (Netík, Netíková, 1994). Důsledky jednání zakomponoval do svého modelu realizace motivace taktéž J. W. Atkinson. Motivaci vysvětluje na základě tohoto vzorce: $B=f(M, P, H, D)$, kde B představuje chování, které je funkcí součinnosti motivace (M), subjektivní pravděpodobnosti dosažení cíle (P), subjektivní hodnoty cíle (H) a právě očekáváním důsledků jednání (D) (podle Nakonečný, 1998). Jiné vysvětlení kriminální motivace znázorňuje známý motivační model K. V. Madsena, o kterém se zmiňuje Netík, et al. (1997). Tento vychází z klasického předpokladu existence vnitřních činitelů motivace, k nimž řadí naučené vzorce chování – zkušenost jedince, osobnostní charakteristiky, různé poruchy osobnosti, vlivy intoxikace ad., a vnějších, jako např. vlivy vrstevnických skupin, klima v rodině, ve škole/na pracovišti, atmosféra vztahů obecně, tedy i interakce s potencionální obětí trestného činu.

V souvislosti s motivací konkrétního trestného činu doposud nebylo zmíněno stanovisko většiny současných psychologů v otázce motivovanosti jednání. Převažuje tvrzení,

že každé chování, tedy i kriminální má svůj motiv. Přestože si ho ani sám jedinec nemusí být vůbec v některých případech vědom. Úkolem psychologů znalců je ho objasnit, a ačkoliv se to ne vždy musí podařit, neznamená to, že by motiv trestného činu nebyl. Zůstává pouze neznámý. Z řad našich forenzně orientovaných odborníků, kteří popírají existenci nemotivovaného chování, jmenujme alespoň K. Netíka, L. Čírtkovou.

Již dříve bylo zmíněno, že na jedince působí vždycky více hierarchicky uspořádaných motivů různého původu najednou (úvahy o jednotlivých motivech jsou v podstatě jen umělým modelem). Patří k nim vědomé i nevědomé. Druhé jmenované sehrávají poměrně zajímavou roli po činu při následném pokusu dodatečně vysvětlit trestné jednání. Mnohdy pak bývá situace neznámé motivace dotyčným uchopena na základě principu racionalizace (jeden z obranných mechanismů) opět vědomě, ale i nevědomě. Dochází k „vytvoření“ motivu po trestném činu, který je považován za přijatelný jedinci, snad pochopitelný okolí, anebo nátlakem vyšetřovatelů. Ke skutečnosti, že před samotným aktem trestné činnosti, a dokonce ještě v jeho průběhu nezdědky dochází k proměnlivosti uskupení motivů, což vyplývá z povahy dynamiky rozhodovacího procesu a trestného činu samého, se vyjadřují H. Detternborn, et al. a G. Dobrotka (podle Heretik, 1993).

Vraťme se ještě k jednomu jevu v motivačním procesu, který je znám pod označením „přeskok motivů“. A. Heretik uvádí, že se jedná o případ, kdy pachatel jedná v souladu se svým záměrem, avšak z nějakých důvodů (převážně na něm nezávislých) nemůže svůj původní plán dokončit, aniž by nedošlo ke změnám v jeho konání. Obvykle se z myšlenky původního trestného činu zrodí jiný (Heretik, 1993). Jako ilustrativní příklad může posloužit dokonaná vražda, která měla být pouhým loupežným přepadením, ale ze strachu z identifikace známé oběti, dochází ještě kromě odcizení finanční hotovosti k jejímu usmrcení.

Odhalení motivace chování a jednání lidského jedince je někdy složité a v případě kriminálního chování souvisí s objasněním TČ samotného.

2. KRIMINALITA A DELINKVENCE

2.1 Operacionalizace pojmů

Oběma výrazům, kriminalitě i delinkvenci, můžeme přiřadit nadřazený pojem – *společensky nepřipustné jednání*, které vymezuje zákon. Veřejnosti je jistě bližší termín (a jeho varianty, adjektivní forma atd.) kriminalita. Odborníci znají oba. Někteří cítí potřebu jejich odlišení, jiní kriminalitu a delinkvenci používají v podstatě v synonymním smyslu. Pokud jde například o historický exkurz, teoretický výklad příčin „společensky nepřipustného chování“, pak je rozdělování kriminality a delinkvence veskrze nedůležité. Pro právní posouzení to však svůj nepostradatelný účel má.

A. Heretik odlišuje oba pojmy a takto vymezuje. **Kriminalita** je souhrn trestných činů, které spáchali, ať už úmyslně, nebo z nedbalosti trestněprávně zodpovědní jedinci na určitém místě a za určité období (ve státě zpravidla za rok). Analýzou příčin, hodnocením aktuálního stavu a prognózou kriminality ve společnosti se zabývá samostatné vědecké odvětví – *kriminologie* (více např. Heretik). **Delinkvence** je širší pojem než kriminalita. Zahrnuje také trestné činy, které spáchaly osoby, které nejsou trestně odpovědné (mladší 15 let a osoby nepříčetné), zároveň činy hrubě porušující ustanovení občanského, rodinného práva a jiných norem (Heretik, 1993).

Podle A. Koudelkové pochází výraz delinkvence z latinského slova *delinques*, což bývá překládáno jako ten, kdo se dopustil přestupku. Vždy jde o nějaký druh odchylky od normy. Delinkvenci definuje jako antisociální chování, které může nebo nemusí, být spojeno s právními důsledky, přičemž delinkvencí rozumí mírnější porušení právních nebo morálních norem, zejména dětmi nebo dospívajícími, zatímco termínu kriminalita používá již pro závažné přestupky, trestnou činnost u dospělých osob (nad 24 let). Přestupky mladistvých do 18 let věku, které byly projednány v soudním řízení, nazývá juvenilní delikvence (Koudelková, 1995).

Je patrné, že oba citované zdroje, resp. autoři se ve svých pokusech o vymezení pojmů kriminalita a delinkvence nijak významně neodlišují, spíše vzájemně doplňují. Snad jediným nesouladem je věkové vymezení a závažnost trestného provinění, což je ovšem pro jednoznačné pojmenování protiprávně jednající osoby rozhodující. Např. pachatel TČ vraždy ve věku 16 let je podle A. Heretika jednoznačně věkem i druhem selhání nazírán jako

„kriminálník“, zatímco A. Koudelková na něj pohlíží z hlediska věku stále jako na delinkventa, ale v otázce druhu přestupku by použila rovněž označení totožné s A. Heretikem.

Z tohoto důvodu se domníváme, že by bylo užitečné označení delinkvent – „kriminálník“ používat nejen v závislosti na věku pachatele trestné činnosti, ale i podle její povahy. Navrhujeme tedy, aby jakýkoliv trestný čin do 15 let věku (hranice trestní odpovědnosti) byl pokládán za delinkventní, a od 18 let věku (zákonná hranice dospělosti) za kriminální. O skupině jedinců od 15 do 18 let by se muselo uvažovat individuálně, kritériem by byla závažnost jednání. Násilná trestná činnost, jako např. vražda, zabití (ublížení na zdraví s následkem smrti), loupežná přepadení, znásilnění, by se měla klasifikovat jako kriminální skutek, zbylá provinění by mohla platit „pouze“ za delinkventní.

Další odborníci, O. Matoušek a A. Kroftová používají ve své publikaci pojmu kriminalita pro všechny trestné činy definované v zákoně a spáchané kýmkoli, tedy i osobou dosud trestně neodpovědnou. Delinkvenci vymezují jako jednání porušující sociální normy chráněné právními předpisy, včetně přestupků (Matoušek, Kroftová, 1998).

2.2 Přehled výkladových schémat kriminality a delinkvence

Vzhledem k povaze vymezení pojmů kriminalita a delinkvence se jednotlivé historické studie jejich příčin překrývají. O ucelený přehled výkladových schémat kriminality a delinkvence se ve svých publikacích pokusili například Čírtková (1998), Heretik (2004), Jakovlev (1973). Tito autoři posloužili jako zdroj celému následujícímu souhrnu výkladových rámců kriminality, resp. delinkvence (pojmy na tomto místě ztotožňujeme).

L. Čírtková mapuje přístupy ke kriminálnímu jednání z historických pramenů následně. Prvotní zájem o objasnění příčin trestných činů je možné vypátrat již v 18. století v rámci uceleného výkladu filozofů o fungování světa. Až do počátku 20. století se názory dají sdružit do tří hlavních myšlenkových proudů. Prvním je **indeterministický přístup**, který popírá vliv biologických nebo sociálních faktorů na vznik delinkventního chování. Za ně je zodpovědná touha člověka po uspokojení svých potřeb. Roli sehrává jeho vůle, ale zároveň snaha vyhnout se případnému potrestání. C. Lombroso je zástupcem druhého výkladového úsilí, **antropologického determinizmu**. Za klíčové považuje vrozené biologické činitele („*lidé se již jako zločinci rodí*“) a zejména organické anomálie. Úvahy C. Lombrosa o typických somatických typech zločinců ožily znovu v polovině 20. století v typologiích E. Kretschmera a W. H. Sheldona, dále ve výzkumných závěrech A. a E.

Glueckových (více také např. Heretik, 1993). Pozdější vývoj antropologického přístupu naznačil možnou souvislost se sociálním prostředím, ve kterém se genetické dispozice mohou a nemusí realizovat. **Sociální determinismus** se naopak ve své absolutní podobě přiklání k rozhodujícímu významu sociálního prostředí a jeho podmínkám. Nejvýznamnějším představitelem této myšlenky byl A. J. Quetelet. Postupně došlo i v této třetí teorii k obměně a začalo se uvažovat o interakci sociálního prostředí s osobností jedince. Ten již není považován pouze za pasivní produkt společnosti, nýbrž i bytost aktivně volící své jednání. Všechny tři uvedené teorie byly zkritizovány pro svou neúplnost a nepostihnutí celého výčtu druhů kriminálního, delinkventního chování (podle Čírtková, 1998).

A. Heretik zmiňuje, že za úplně **první pravý kriminologický přístup**, který myšlenkově navazuje na sociální determinismus, je považován koncept G. Tardeho z počátku 20. století. G. Tarde vykládá trestný čin jako relativní pojem, který je vymezen zákonem dané doby a platný dané společnosti. Ke všem sociálním jevům, tedy i kriminálním, delinkventním dochází vzájemným napodobováním všech členů (podle Heretik, 2004).

Další různé pohledy, jejichž počet se od minulého století významně rozšířil, v následující části klasifikují L. Čírtková, A. Heretik a A. M. Jakovlev do třech základních proudů, z nichž se vydělují jednotlivé teorie.

1) Sociostrukturální koncepce postihuje kriminalitu, delinkvenci spíše ze statického popisu společnosti. Klíčovým východiskem všech teoretických studií v rámci této koncepce je vnímání chaosu ve společnosti.

- **Teorie sociální dezorganizace**

Byla vyvinuta ve 20. – 30. letech 20. století dvojicí C. R. Shaw a H. D. McKay. Popisovala společnost zejména z hlediska pravděpodobných faktorů vedoucích ke kriminálnímu konání v ní (např. městské části s větším výskytem náboženských minorit, nezaměstnaných, závislých na psychotropních a omamných látkách). Všimla si špatné interakce mezi jedinci, nejasného žebříčku uznávaných hodnot přecházejícího až k porušování společenských norem. Pokusila se odhadnout i následný vývoj podoby společnosti, která se dle jejich mínění nachází v dezorganizovaném stadiu. To vystihli autoři této myšlenky následující charakteristikou – *„Pro stav dezorganizace je příznačná: destrukce sociální kontroly, deziluze a hodnotová dezorientace členů systému, úpadek interpersonálních kontaktů. Řídká sociální síť plodí anonymitu, frustruje velké skupiny obyvatel a negativně*

poznamenává dorůstající děti a mládež. Přirozeným důsledkem je pak sociálně deviantní chování, kriminální jednání či jiná sociální patologie se jeví jako „normální“ reakce na zmíněné vnější okolnosti.“ (podle Jakovlev, 1973). Pro žádoucí i nežádoucí chování je rozhodující proces učení a předávání zkušeností starších mladším jedincům (ne/delinkventní, ne/kriminální tradice).

- **Teorie anomie**

Její zakladatelem je D. E. Durkheim. Domnívá se, že na světě existuje jakási kolektivní realita (myšleno morálka), která je vyšší než realita individuální (individuí). Nebo-li, není pouhým součtem všech. Naopak členové společnosti se v davu chovají jinak, než jak by vystupovali sami. Anomie je popisována jako stav dezorganizace společnosti, v níž chybějí normy, podle kterých by se měli jedinci chovat. Absence norem je zapříčiněná jejich aktuálně probíhající obměnou a dosud jasně nestanovenými novými, náhradními pravidly. Stadium příprav nových norem, od kterých se očekává změna k lepšímu, a tudíž dočasná chybějící regulace jsou podhoubím pro páchaní trestné činnosti ve společnosti. Za onu anomii považuje také celkovou sociální atmosféru - pocity zklamání, pokles sociální solidarity, frustrace jednotlivců z nemožnosti dobytí kýžených cílů i stav jakéhosi hodnotového vakuu ve společnosti. V tomto je rovněž spatřován zdroj kriminálního jednání, jehož realizace je však odvislá od působení osobnostních charakteristik i vlivů prostředí a jehož podstatnou úlohou je zmírnit nepříjemné prožitky.

(L. Jaffe považuje tentýž princip anomie za možné vysvětlení problémového chování dětí v rodině. Ty jsou nuceny vytvářet si vlastní normy a vzorce chování v případě, že jejich rodiče jsou ve svých požadavcích nedůslední, neověřují si jejich plnění, nebo jsou otec a matka dokonce ve vzájemném rozporu, nesoudržní.)

D. E. Durkheim vyslovuje přesvědčení, že členové společnosti nemají rovné příležitosti, a tedy podmínky pro legální uspokojení svých potřeb a také přijatelných společností vytyčených cílů.

Na koncepci Durkheima navázal mj. R. Merton, ten ale navrhuje rozlišení anomie společnosti od anomie jedince.

2) Socioprocesuální koncepce vychází především z teorií učení. Rozhodující vliv na páchaní trestné činnosti připisují sociálnímu okolí jedince.

- **Kognitivní teorie sociálního učení**

Tvůrci této teorie R. L. Burgess a D. L. Akers spatřují příčinu kriminálního jednání v bagatelizaci primárních signálů nežádoucího chování, jeho posilování a naopak nedostatečné odměně žádoucího. Hovoří i o atraktivitě zločinu, kterou rozumí přitažlivost každé nové zkušenosti – bažení po zdokonalení trestného činu.

- **Teorie diferenciální asociace, resp. diferenciální identifikace**

E. Sutherland spolu se svými kolegy předpokládá, že obě formy lidského chování delinkventní/kriminální – nedelinkventní/nekriminální si každý jedinec osvojuje na stejných principech učení (teorie diferenciální asociace). Sklon k převládající variantě chování je dán jeho efektivitou a mírou odhalení i trestu v případě nežádoucího konání. D. Glaser a H. Mead rozšiřují teorii o úvahu vlivu okolí, skupin na jedince, s nimiž se onen identifikuje, tedy přejímá jejich pravidla, hodnoty, normy a podle nich jedná (teorie diferenciální identifikace).

- **Teorie kontroly**

Vychází z předpokladu, že vnitřní kontrola jednání každého pramení ze vštěpování pravidel zvnějšku nejen formálními institucemi, ale i neformálně (nejbližší okolí). Pokud ve své funkci selhává zejména rodina, a současně představuje jedincovo nejsilnější sociální pouto, dochází k prvotním poruchám socializace, což se promítá do snížené sebekontroly jedince.

T. Hirschi klade důraz na kvalitu sociálních pout (vazeb), jejichž charakter je určen těmito prvky: 1. akceptování a schvalování morálních a sociálních hodnot, 2. prosociální orientace (praktické naplnění), 3. osobní zainteresovanost v pěstování sociálních vazeb a 4. sociální citlivost (zájem a respekt k přáním a očekávání druhých).

- **Labeling**

Českým ekvivalentem je tzv. nálepkování. Tato koncepce E. M. Lemerta se nevyjadřuje k prvotnímu zákonnému selhání, ale vypovídá spíše o příčině kriminální kariéry. Opírá se o fenomén sebenaplňující se předpovědi. Jedinec, který se dopustil trestného skutku, dostává nálepkou „kriminálnika“ nejen z formálních kruhů (soud), ale také z prostředí neformálního (rodina, sousedé, známí). Toto celoživotní označení a s ním související očekávání opakování nežádoucího chování pak dotyčnému téměř znemožňuje vést normální společenský, osobní i profesní život a ten se uchyluje znovu ke kriminálnímu stylu.

- **Teorie životní cesty**

O východiscích této teorie vypovídá již její samotný název. Představitelé J. H. Laub, R. J. Sampson, T. P. Thornberry aj. zkoumají vývoj kriminální dráhy v souvislosti s některými důležitými milníky na životní cestě každého člověka. Jejím banálním spouštěčem může být např. ztráta zaměstnání, požárem poničené bydlení ad. Způsob zvládnutí náročných životních událostí je odvislý od interakce dvou faktorů – osobnostních dispozic i sociálních činitelů. D. P. Farrington upozorňuje na antisociální individuální tendence – prediktory pozdější zločinnosti lze jasně identifikovat již v 8. až 10. roce věku dítěte. Patří k nim např. hyperaktivita, impulzivita, poruchy koncentrace, rezistence vůči trestům či odměnám.

3) Viktimologicky orientované koncepce se zabývají trestnou činností zejména z pohledu oběti. Pachatel je nazírán především coby obětí motivovaný jedinec.

- **Model zranitelnosti vyplývající ze životního stylu**

Uvažuje o zvýšených rizicích a pravděpodobnější náchylnosti stát se obětí trestného činu. Roli sehrává druh zaměstnání, čas a místo výskytu na určitém místě, vizáž, oblečení aj.

- **Teorie rozdílných struktur příležitostí**

Tato může doplňovat ve svých předpokladech o kriminálním činu teorii předchozí, neboť se zamýšlí nad možnostmi potencionálního pachatele z hlediska příležitosti, např. místní, časové (podle Čírtková, 1998; Heretik, 2004; Jakovlev, 1973).

Pro úplnost uvádíme, že do výkladu trestné činnosti z čistě psychologického hlediska můžeme zahrnout poznatky psychoanalytických směrů, behavioristické linie a škol kombinujících závěry předchozích.

Je patrné, že i přes značné úsilí odborníků různých oborových odvětví zmapovat východiska delinkvence, kriminality, není ani z dostupných pramenů možné jednotlivé trestné činy z hlediska jejich podkladu jednoduše zařadit. Jinými slovy příčinnost delinkventního, kriminálního chování není nikdy absolutně jednoznačná, a proto jsou jakékoliv výklady čistě podle jednotlivých koncepcí umělé. Pokaždé je zapotřebí zaujmout spíše kazuistický úhel pohledu a nespoléhat jen na vymezené teoretické kategorie, které mají spíše podpůrný charakter.

2.3 Obecné typologie delinkventů a osobností pachatelů

Pokusů o vymezení termínu **osobnost** existuje při nejmenším právě tolik, kolik je psychologických škol. M. Nakonečný uvádí, že v současné době se objevuje až patnáct významných koncepcí osobnosti a samotných objasnění pojmu osobnosti pak mnohonásobně více (Nakonečný, 1995). Přístupy k vymezení osobnosti se odlišují podle teoretického zaměření a východiska jednotlivých směrů. „*Pojem osobnost vyjadřuje organizovaný, dynamický a interindividuálně odlišný celek psychofyzických dispozic, determinující průběh a projevy psychických procesů (reakcí). [...] O osobnosti lze také například uvažovat z hlediska dvou základních charakteristik – 1. osobnost jako individuální struktura a dynamika chování a 2. jako otevřený systém individua a jeho životního prostředí*“ (Nakonečný, 1995).

Zejména z druhého citovaného vymezení osobnosti vyplývá fakt, že neexistují dva titíž jedinci, kteří by se shodovali v prožívání a chování. Rovněž formativní prostředí nebývá identické. I přes tato zjištění se mnozí psychologové snaží sestavit na základě svých výzkumů přehledné skupiny osobnostních typů z hlediska opakovaných, „typických“ nápadností v jednání. Podmínkou je odhlédnutí od detailů a specifík a naopak generalizovaný souhrn vzorců chování. Zatímco prožíváním, chováním, a tedy i motivací se zabývají zastánci dynamického (procesuálního) přístupu k osobnosti, pak strukturou, tzn. relativně stabilními charakteristikami osobnosti naopak tvůrci typologií. Některé klasifikace osobnostních typů jsou aplikovatelné, resp. přímo určené i pro kriminální populaci. Š. Blatníková, K. Netík uvádějí, že odborníci, kteří se zabývají kriminálním chováním z hlediska druhu trestného činu (povaha, čas a místo kriminální aktivity), vytváří **typologie centrované na zločin. Typologie orientované na osobnost** se opírají o charakteristické rysy a osobnostní zákonitosti, pachatele „rozřazují“ na základě postojů, kriminální angažovanosti a role (Blatníková, Netík, 2008). Zatímco první typologie je příznačná spíše pro kriminologii, klasifikace osobností je doménou psychologů. Na druhou stranu modus operandi vypovídá o charakteristikách osobnosti a specifika osobnosti se promítají i do způsobu páčání trestné činnosti. Typologii, která spojuje zločin i osobnost předkládá J. Douglas a M. Olshaker. Pachatele rozdělují podle typického jednání na místě spáchaného deliktu na *organizovaného* a *dezorganizovaného*. Stejná klasifikace platí i pro typ trestného činu – organizovaný, dezorganizovaný (Douglas, Olshaker, 1999).

L. Čírtková, F. Červinka poznamenávají, že v první fázi výzkumných cílů se badatelé nejprve snažili o striktní postihnutí rozdílů v osobnosti mezi delinkventními a

nedelinkventními jedinci. Později se však ukázalo, že takto vymezený předmět zkoumání není adekvátní, neboť jednotlivé vlastnosti osobnosti jsou zastoupeny v celé populaci podle cíleného rozložení (Gaussovy křivky). Lze hovořit jen o některých odchylkách ve složkách osobnosti mezi dvěma zmíněnými skupinami. Jako přínosnější se proto nyní jeví etapa výzkumů zaměřených na diferenciaci samotných pachatelů (Čírtková, Červinka, 1994).

Pro ilustraci zde uvádíme pouze některé z mnoha existujících typologií.

Asi nejznámější členění delinkventní populace na šest kategorií osobnosti nabízí K. Netík, D. Netíková. 1. *Socializovaný typ* (normální, páchající jednorázový situačně podmíněný delikt), 2. *Neurotický typ* (jedinec občasných pochybení plynoucích převážně z intrapsychických konfliktů), 3. *Nesocializovaný – defektně socializovaný typ* (páchá TČ opakovaně vlivem trvalé poruchy osobnosti), 4. *Mentálně insuficientní typ* (mající sníženou rozumovou schopnost), 5. *Deviantně socializovaný typ* (delinkvent se socializovanými normami kriminální subkultury), 6. *Psychotický typ* (pachatel pod vlivem psychózy) (Netík, Netíková, 1994).

K. Netík na základě studie zaměřené na klasifikaci pachatelů později navrhuje vymezení 8 typů osobnosti pachatele:

- „1. socializovaný, pro nějž je charakteristický dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování (ve smyslu svědomí), nízký sklon k agresivním reakcím a emoční stabilita,*
- 2. nesocializovaný agresor, který je typický nedostatečně zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, egocentričností a nebržděnou agresí,*
- 3. konformní moron, který se vyznačuje konformností, těžkopádností až tupostí a podřídivostí,*
- 4. nezdrženlivý, nezvladatelně puzeň, u nějž dominuje dynamičnost, vysoká pudová energie, vyhledávání vzrušení a slabá kontrola realitou,*
- 5. neurotický, s dobře zformovaným systémem vnitřních regulativů chování, úzkostí, inhibovaností (utlumeností) a emoční labilitou,*
- 6. hostilní, charakteristický nepřátelským zaměřením vůči svému okolí, emoční labilitou a celkem dobře zformovaným systémem vnitřních regulativů chování,*
- 7. podrobivý, typický zvýšenou konformitou, důvěřivostí, nízkým sklonem k agresivním reakcím,*

8. *úzkostný manipulátor, vyznačující se emoční stabilitou, úzkostností a obratným prosazováním vlastní osobnosti.*“ (podle Blatníková, Netík, 2008).

L. B. Schlesinger se ve své práci zabýval antisociálním chováním a klasifikoval pachatele trestných činů na základě motivačních sil na *kompulzivní* (nutkavě jednající), *akutně či chronicky katatymní* (s psychiatrickou diagnózou), *impulzivní, situační* (pod stresem jednající) a *environmentální* (jednající pod vlivem dlouhodobých okolností ve svém prostředí) (Schlesinger, 2004).

Bez zajímavosti není ani typologie D. A. Smitha, et al., akcentující vývojové aspekty kriminálního chování. Hovoří o dvou, resp. třech skupinách jedinců. První je tvořena *rezistentními* osobami, tj. těmi, které svodům kriminální kariéry odolávají. Opakem jsou pachatelé *chroničtí, perzistentní*, tzn. ti, kteří se vytrvale pohybují za hranicemi vymezených zákonem. Poslední kategorií jsou pachatelé *desistentní*, upouštějící od kriminální dráhy. Všechny skupiny jsou ještě podrobněji rozčleněny (podle Blatníková, Netík, 2008).

Jiný případ typologie z vývojového hlediska představuje dělení pachatelů s ohledem na časové určení vzniku kriminální kariéry (věk pachatele) a jejího průběhu (pravidelnost TČ, přerušení, trvání, ukončení).

Frekventované je i odlišení pachatelů odrážející intenzitu kriminálního chování. Mluvíme o delinkventech, kteří se dopustili TČ pouze jednou, výjimečně, a o chronických pachatelích (podrobněji Blatníková, Netík, 2008).

Je evidentní, že se výše zmíněné typologie v mnohém překrývají, doplňují a nevyklučují. A. M. Jakovlev uvádí, že na jednotlivé typy delinkventních osobností můžeme pohlížet rovněž z hlediska jejich subjektivního kognitivního a emočního zpracování trestného činu. V úvahu jsou přitom brány např. tendence přesunu viny na druhé, ospravedlňování oprávněnosti činu, demonstrace vlastní moci či touhy po vzrušení z nudy. Z tohoto přístupu vychází i typologie mladistvých delinkventů G. G. Bočkareva. 1. *kající delinkventi* (pocit viny prožívají a trest přijímají), 2. *bezkonfliktní delinkventi* (pocit viny se u nich nedostavuje, trest vnímají jako osobní smůlu), 3. *cyničtí delinkventi* (za zločin se nestydí, naopak se jím po dopadení chlubí) (podle Jakovlev, 1973).

Zvláštní skupinu delinkventů tvoří pachatelé se sexuální motivací. Typologii sexuálních násilníků vypracoval např. R. Hazelwood (podle Gillernová, Boukalová, et al.,

2006). Profilovými charakteristikami a typologií pachatelů znásilnění se zabývali R. M. Holmes a S. T. Holmes (podle Gillernová, Boukalová, et al., 2006).

Ačkoliv máme k dispozici četné typologie osobností pachatelů, někteří odborníci zůstávají v klasifikaci mladistvých delinkventů obezřetní a brání se tzv. nálepkování jedinců ve věku dospívání. Argumentují nedokončeným procesem vývoje osobnosti – zráním. Např. M. Nakonečný tvrdí, že člověk se momentem zrození osobností nestává, ale děje se tak postupně, a že při tomto procesu se uplatňují biologické vrozené danosti, ale i vlivy sociálního prostředí (Nakonečný, 1995). S tímto přístupem odborníků na vývojovou psychologii souhlasíme, přesto četné výzkumy opakovaně potvrzují, že již v dětském věku a v období dospívání můžeme s velkou pravděpodobností predikovat kriminální kariéru jedince. Na základě studie Netíka, et al. (1987) ve shodě s MKN-10 (10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí) lze konstatovat, že mezi nejčastější signály zvýšeného rizika kriminální životní cesty patří následující jevy (vyskytující se u jedinců v dětství a dospívání): porušování sociálních norem obecně, záškoláctví, toulky spojené s útekem z domova, hojně návštěvy restauračních zařízení s abúzem alkoholických nápojů a jiných návykových látek, kouření, velká frekvence krátkodobých partnerských vztahů a oddávání se nebezpečnému sexu, problémy s disciplínou všude (dluhy, lhaní, provokace rvaček) a ilegální činnost (krádeže), kontakty s policií a jinými sociálními zařízeními, fyzická agrese a šikana, mučení zvířat, problémy s autoritami, kriminální tradice v rodině, projevy bezohlednosti, egocentričnosti a absence pocitů viny.

V odborných kruzích se vedou diskuse nad praktickým využitím jednotlivých typologií. Domníváme se, že jejich přínosem je lepší zorientování se v osobnosti pachatele ve všech fázích následujících po spáchání trestného činu (vyšetřování, soudní projednání a výkon trestu odnětí svobody, predikce dalšího kriminálního chování), konkrétním záručením je i samotné porozumění pravděpodobné motivaci protiprávního jednání. Š. Blatníková, K. Netík ale upozorňují, že pokusy třídit pachatele do skupin je opomíjena určitá míra flexibility v kriminálním chování pachatele; „*klasifikace nepočítají s eventuálními proměnami v kriminálních příležitostech, s vývojem sociálního okolí a možným zráním samotného jedince*“ (Blatníková, Netík, 2008). Platí, že na čím větším počtu hledisek osobnosti je daná typologie založená, tím širší a pragmatičtější využitelnost tato má.

3. AGRESE

3.1 Operacionalizace pojmů a vzájemné souvislosti

Každý člověk má jistě představu, co je a co není agrese. Oč menší je mezi laickou veřejností problém s chápáním a interpretací tohoto pojmu, o to více starostí s vymezením agrese mají odborníci. Dokonce existuje interdisciplinární obor, který se jevem agrese zabývá – *agresologie* (více např. Heretik, 1999). Problematiku agrese zpracovává i L. Lováš (Lováš, 2008).

V odborných publikacích se objevuje mnoho definic termínu agrese, některé se překrývají, jiné doplňují, další i vylučují. Rozpor je dán odlišným výkladem rozsahu a obsahu tohoto pojmu. Nejednotnost v objasnění agrese a nedokonalost, resp. neúplnost definice pramení i z různých úhlů pohledu daných oborovým zaměřením a úsilím postihnout rozličné aspekty. K potížím s pojetím agrese přispívají i pojmy, které jsou agresi blízké, obdobné – agresivita, násilí, týrání.

Agrese – agresivní chování je „*záměrné jednání, jehož cílem je ublížit jinému člověku*“ (Čermák, 1998). A. Bandura považuje za agresivní to chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly (podle Čermák, 1998). „*Cílem agrese je zastrašit druhého, zmocnit se objektu či ho odstranit, jinému zmařit a sobě zajistit společenské výhody,*“ (Spurný, 1996). J. W. Renfrew popisuje agresi jako chování organismu zaměřené na cíl, jako chování, jehož důsledkem je poškození (podle Čermák, 1998). Autoři A. Storr, L. Berkowitz, A. H. Buss, V. Študent, J. Poněšický aj. ve svých definicích akcentují původ agrese a cíle tohoto jednání (podle Čermák, 1998).

Agrese je pozorovatelné chování.

Agresivita – „*je relativně trvalá dispozice či vlastnost jedince chovat se agresivně. Lze ji měřit a hodnotit pomocí psychodiagnostických metod,*“ (Heretik, 2004). „*Agresivitou se rozumí vnitřní pohotovost k agresivnímu jednání,*“ (Čírtková, 1995). H. Peters prezentuje agresivitu jako míru k externalizaci agrese, tj. jako frekvenci a intenzitu agresivního chování (podle Heretik, 2004). Jemné odlišnosti přináší do dalších definic autoři, kteří zmiňují biologickou bázi, nebo se naopak přiklánějí k vnějšímu prostředí jako dominantní determinantě agresivity.

Agresivita je dispozičním předpokladem pro agresi.

Násilí – „je považováno za patologický způsob interakce konkrétního jedince (skupiny) s okolím. Patří k němu všechny aktivity, pomocí nichž si jedinec či skupina vytváří a reguluje vztahy vůči sociálnímu okolí způsobem, který je vnímán jako agresivní či manipulativní,“ (Spurný, 1996). J. R. Meloy zmiňuje násilí jako vyhrožování použitím síly, které pravděpodobně vyústí v poškození člověka (podle Čermák, 1998). Světová zdravotnická organizace vykládá násilí jako úmyslné použití či hrozbu použití fyzické síly nebo moci proti sobě, jiné osobě, proti skupině či komunitě, a to síly (moci), která má, nebo s vysokou pravděpodobností bude mít, za následek poranění, smrt, psychickou újmu, poruchu vývoje či osobnosti (podle Haškovcová, 2004).

Jedním z možných projevů agresivního chování je násilí. Zdrojem fyzického násilí je agresivita. Násilí se odehrává v podobě agrese nebo manipulace, či obojího.

Týrání – „je zlé nakládání s druhou osobou, které se vyznačuje značným stupněm bezcitnosti a hrubosti, a které u oběti vyvolává pocity hlubokého příkoří,“ (Haškovcová, 2004).

Týrání a násilí lze považovat za téměř synonymní pojmy.

3.1.1 Druhy a typy agrese, agresivity, násilí (týrání)

Klasifikace agrese je velmi rozličná. Můžeme odlišit agresivní chování dlouhodobé, promyšlené a krátkodobé, primitivní (afekt). Vulgarismy, osočování, výsměch aj. jsou případem verbální agrese. Facka, pěstní souboj, kopání aj. patří mezi projevy fyzické agrese. Někdy je zmiňovaná i agrese symbolická, projevující se ve formě produktů lidské činnosti jako je kresba, zápis, nebo bývá demonstrována různými posunků. M. Nakonečný podle směru jednání rozlišuje agresi na heteroagresi, tj. cílenou proti okolí, a na méně častou autoagresi, tj. zaměřenou na sebe (Nakonečný, 1995). G. Dobrotka diferencuje agresi přímou, realizující se na překážce živé i neživé povahy, vůči které agresor něco má, a nepřímou, tzn. jednání zaměřené na náhradní objekt (podle Heretik, 2004). Spurný (1996) vymezuje souhlasně přímou agresi, nazývá ji i otevřenou, ovšem nepřímou agresi v tomto pojetí pojmenovává za přesunutou, tzn. vybití vzteku na náhradním objektu. Ve své klasifikaci používá i termínu nepřímá agrese. Tou označuje útok proti věcem, lidem, postojům a hodnotám významných pro jedince, na němž je agrese páchána. Čírtková (1995) uvádí rozdělení agresivního jednání na konstruktivní a destruktivní. Prvně jmenované považuje za důležitou a přirozenou součást lidského jednání, sloužící ke zdravému vývoji člověka,

k procesu jeho individuace a následnému umu sebeprosazení. Za konstruktivní agresi označuje například sebeobranu (míra nutné sebeobrany však bývá předmětem mnohých soudních pří) či pomoc druhému v nouzi. Naopak za rys destruktivní agrese pokládá ubližování, poškozování. V. Vondráček přichází s dělením agrese na přátelskou (případ tzv. opičí lásky) a nepřátelskou (podle Čírtková, 1995). V. Vondráček dále člení agresivní chování podle stupně společenské nebezpečnosti na agresi: 1) potlačenou, realizující se pouze ve formě snů, fantazií, 2) slovní, 3) zaměřenou proti věcem, 4) páchanou na živých organismech (lidech, zvířatech) (podle Heretik, 2004). Z výzkumu zvířecího chování vznikla klasifikace K. E. Moyera, která se dá využít i pro vysvětlení agresivního jednání u lidí. Rozlišil agresi: predátorskou, mezi samci, vyvolanou strachem, dráždivou, mateřskou, sexuální a agresi jako obranu teritoria (podle Čermák, 1998). L. Berkowitz formuluje agresi vědomě kontrolovanou, která je organizovaná, plánovaná i s uvážením jejích následků, tudíž se u ní uplatňuje kognitivní složka, a agresi impulzivní, která je spíše záležitostí afektivní, agrese je náhlá, nepřipravená, s rychlým a neuspořádaným průběhem (podle Čermák, 1998). Velice oblíbené je i Berkowitzovo rozlišení agrese na instrumentální a emocionální (emocionální je někdy pojmenována i jako hostilní, zlostná, afektivní aj.). Instrumentální agrese je způsobem, prostředkem dosažení jiného žádoucího cíle. Bývá dopředu vědomě plánovaná a ublížení, zabití jiné osoby je jen „nutným zlem“ na cestě k neagresivnímu cíli. Emocionální agrese je prostředkem i cílem současně. Tomuto členění pak analogicky odpovídá typologie násilníků – emocionálně reaktivní typ a instrumentální (podle Heretik, 2004). Z hlediska akce – reakce nabízí V. Hort rozlišení proaktivní agrese, která se překrývá s výše citovanou instrumentální, je účelová, a agrese reaktivní, nebo-li afektivní (podle Heretik, 2004). L. Lováš hodnotí proaktivní agresi jako zvláštní typ ubližování, tyranizování, které nebývá provázené zlostí ani vyvolávané (Lováš, 2008).

E. Fromm hovoří o dvou typech **agresivity**. Maligní (destruktivní), která je charakteristická pouze pro lidi, její příčinou je frustrace existenciálních potřeb, a benigní (konstruktivní), kterou disponují i zvířata, slouží k obraně zájmů, dosahování žádoucích cílů (podle Heretik, 2004).

Spurný (1996) dělí **násilí** podle projevu na agresi a manipulaci. Jiné třídění je založeno na délce trvání násilí. Rozlišujeme násilí dlouhodobé (plíživé, stupňující se) a krátkodobé (náhlé) ve formě incidentů. Dle četnosti projevu pak opakované a jednorázové. Haškovcová

(2004) vyjmenovává násilí (týrání) fyzické, psychické, sociální, sexuální, sebepoškození, institucionální, mediální a rasové.

3.2 Teoretická východiska agrese

Obdobně jako tomu je u vymezení pojmu agrese a s ním souvisejících výrazů, ani ve výkladu vzájemných vztahů nevládne jeden názorový směr. Zjednodušeně můžeme konstatovat, že existují tři hlavní přístupy k vysvětlení agresivního počínání. Biologický, sociální a kombinující předchozí dva. V současné době se odborníci přiklánějí na stranu poslední varianty výkladu agrese a podporují domněnku, že agresivní jednání má polyetiologický ráz a je spuštěno spolupůsobením vícero faktorů.

Z forenzního hlediska není podstatné samo teoretické uchopení agrese. Mnohem významnější je praktická aplikace, tj. zodpovězení míry předvídatelnosti agresivního jednání a prognózy jeho ovlivnění (vyvolání, vymícení) v závislosti na předpokládaném původu agrese.

1) Biologické základy agrese

- **Psychoanalytická teorie agrese**

Výklad agrese psychoanalytickým směrem je spojen se jménem S. Freuda, A. Freudové, A. Adlera aj. Agresivní jednání vnímají jako přirozené, pudové, instinktivní. Jestliže je pud vnitřní pohnutkou jednání, pak se silně vyvinutý pud agrese projevuje potřebou agresivního vybití. Čím silnější pudová tendence je, tím pravděpodobněji lze očekávat agresivní chování v různých situacích, neboť vede k uvolnění napětí, uspokojení tenze. Situace, která umožňuje agresivní projev, je vědomě i na nevědomé úrovni aktivně jedincem vyhledávána. Jestliže nedochází k uspokojivému vybití agresivní tenze v okolí /heteroagrese/, obrací se proti člověku samému /autoagrese/ a vede k sebedestrukci.

Vrozená pudovost není redukovatelná, a proto psychoanalytický výklad agresivního chování nepočítá s možností úpravy agrese žádoucím směrem.

- **Nepsychologická instinktivní teorie agrese – etologie**

Etologické východisko pojetí agrese je spojeno se jménem K. Lorenze. Výzkumy agresivního jednání provedl na zvířatech, ale výsledky svého bádání přenesl i na lidskou říši. O agresi hovoří jako o pudové energii, která je vlastní lidem i živočichům. Manifestuje se

relativně bez ohledu na okolních vlivech. Odehrává se „jen tak“, pouhou kumulací a potřebným uvolněním pudové energie. Obdobně jako psychoanalytici etologové předpokládají i aktivní vyhledávání stimulu, který vede k agresivnímu jednání (tzv. apetenční chování). Z evolučního hlediska je toto pojetí agrese vnímáno jako příznivé, protože přispívá k selekci nejsilnějších, k upevnění hierarchie a dominantní role. /Toto je realizovatelné ve světě zvířat a v primitivnějších společnostech. V civilizovaném prostředí svobodný boj o pozici reguluje částečně zákon, policie./

Obě tyto teorie jsou kritizovány především pro přecenění vrozené danosti agresivního chování a absolutní podcenění vnější podnětů, spouštěčů tendence jednat agresivně.

Mezi biologické determinanty agrese jsou řazeny i následující fenomény.

Dědičnost (temperament) - mnohé výzkumy (např. J. P. Rushton, et al., S. A. Mednick, J. W. Renfrew aj.) na základě prokazatelně nepatologického sociálního prostředí dokázaly vliv genetických faktorů na agresi jedince. Důraz je kladen především na mužskou populaci. Nicméně vlivy prostředí jsou na úkor genetických považovány za více rozhodující v otázce agrese (podle Čermák, 1998).

Chromozomální odchylky - badatelé zjistili, že kombinace chromozomů XYY má příčinnou souvislost s projevy agrese. Chromozom Y v normálním páru XY ovlivňuje distribuci hormonů, což působí na krystalizaci maskulinního charakteru a potlačení femininního. Nadbytečný chromozom Y bývá spojován s antisociálním a agresivním chováním mužů (Čermák, 1998).

Hormony - experimenty ukázaly (např. K. E. Moyer, Dabs, et al. aj.), že testosteron a jeho nadměrné vylučování může souviset s výskytem agresivního jednání. Jiná zjištění nejsou s těmito závěry v rozporu, ale namítají součinnost sekrece testosteronu s podněty z vnějšího prostředí a vlivy vnitřních dispozic jedince (podle Čermák, 1998).

Dvě **mozková centra** - limbický systém a kůra mozková – a neurotransmitery mají souvislost s agresí. K podrobnějšímu prostudování odkazujeme na odbornou literaturu. Agresivní činnost může být spojená i s onemocněním nebo po úrazech hlavy.

Působení návykových látek - je opakovaně studii potvrzeno (Čermák, 1998). Výzkumníci nicméně upozorňují na zjednodušující závěry ohledně souvislosti použití návykové látky a agrese. Je třeba zohlednit množství aplikované látky, její charakter a

frekvenci požití. Např. alkohol mívá nepředvídatelný efekt působení, někdy může agresi inhibovat, jindy naopak vést k excitaci. Alkohol v každém případě snižuje kontrolu chování. Po malé dávce agresivní projevy odbrzdí, velké množství spíše jedince celkově inhibuje. Obdobně působí na schopnost sebekontroly i marihuana (THC). Nízká dávka pravděpodobněji vyvolá agresi, vysoká ji rozpouští. Je nutné ovšem zdůraznit fakt, že dlouhodobé užívání THC mívá ireverzibilní následky v podobě psychóz, které s sebou mohou mj. nést i agresi. Zajímavý je účinek cigaretového nikotinu. Osoba na něm závislá po vykouření cigarety pociťuje útlum tenze, agresivní projevy jsou potlačeny. V opačném případě při pociťování nikotinového deficitu je agresivní aktivita pravděpodobnější. Popis možných účinků dalších omamných návykových látek nabízí odborná literatura (např. Raboch, Zvolský, et al., 2001; Seifertová, et al., 2008).

Stavba těla, tělesná konstituce – byly také E. Kretschmerem a W. H. Sheldonem uvažovány jako prediktor náchylnosti k různým typům delinkvence, nicméně výzkumné závěry nejsou přesvědčivé (podle Čermák, 1998).

2) Sociální základy agrese (Behaviorální teorie agrese)

- **Teorie frustrace**

Tato teorie byla rozpracována J. Dollardem a E. Millerem na Yalské univerzitě. Agresi vnímají jako reakci na frustraci. Jinými slovy, každé agresivní jednání je přirozená odpověď na frustrační situaci. Podoba reakce je odvislá od síly frustrovaných potřeb a jejich počtu (podle Heretik, 2004). Charakter frustrovaných potřeb může být vnitřní, tj. vycházející z nedostačivosti samotného individua (nedostatečné znalosti, dovednosti atd.) i vnější (nedostupnost cíle, nedostatek prostředků atd.) (Čírtková, 1995). R. G. Geen poukazuje, že frustrace vyvolaná okolím i vlastní neschopností má za následek stejně intenzivní agresivní reakci (podle Čermák, 1998). Frustrace je definována jako situace, ale i její prožívání, kdy jedinec nemůže dosáhnout cíle, neboť v cestě za uspokojením potřeby brání nějaká překážka. S. Rosenzweig coby překážku vnímá samotnou frustraci, která plyne z nežádoucí situace – ohrožení jednotlivých potřeb a ohrožení sebe sama jako celku. Podle směru zacílení agrese (nikoliv objektivnímu vyhodnocení správnosti směru zacílení) pak rozlišuje extrapunitivní (proti druhým, překážce), intrapunitivní (proti sobě) a impunitivní (odvedená mimo ve snaze povznést se nad frustraci) reakci (podle Šípek, 1996, 2000). Přínosné bylo i zavedení termínu frustrační tolerance, který vypovídá o individuální míře snášenlivosti frustrace a komplementárně o osobní úrovni dráždivosti.

Teorie frustrace přistupuje k agresivitě jako k rysu osobnosti, který není dán biologicky, nýbrž sociálním učením.

J. Poněšický uvádí, že z frustrační teorie byly později odvozeny její 3 formy – hypotézy. 1) Hypotéza úzkosti: předpokládá výskyt úzkosti bezprostředně před agresivním projevem. Za ním stojí snaha o odvrácení pocitu bezmoci a opakování úzkosti, který pramení i z pouhého nedostatečného zájmu okolí, tedy nemusí být nutně odpovědí na agresivní chování. 2) Hypotéza obrany či preventivní agrese: vychází z přesvědčení o zvýšené citlivosti a pohotovější připravenosti reagovat na podněty ohrožení v případě četných zkušeností z minulosti. Strach z ublížení, ohrožení je preventivně předem odrážen agresí. 3) Hypotéza agrese coby forma komunikace a vztahovosti: věří v možnost přeměny vnímání agresivní situace ve vztahu k druhým lidem i k sobě samému po změně komunikační interakce (Poněšický, 2005).

- **Teorie sociálního učení**

Zakladatelem tohoto přístupu k agresi je A. Bandura. I on odmítá vliv vrozených faktorů (pudů) na agresivní jednání a naopak se staví na stranu vnějšího působení (podle Heretik, 2004). Stoupcům teorie sociálního učení se jeví klíčovým proces socializace, ve kterém dochází k učení veškerého jednání, a tedy i agresivního. Záleží jen na působení okolního prostředí, zda se u jedince rozvinou spíše prosociální vzorce chování či tendence k agresivnímu vystupování. Sklon k agresivnímu jednání bývá podpořen tzv. posilováním (instrumentální učení). Jestliže opakovaná expozice agrese vyvolává v okolí pozitivní reakce, je podporována, je jisté, že se zafixuje jako úspěšný vzorec chování a ten se bude opakovat pokaždé pro uspokojení obdobných či stejných potřeb. Opačného efektu je dosahováno systémem trestů. Osvojení agrese se děje i formou nápodoby vzoru pozorováním (sociální učení). Tzv. observační učení není založené na systému posilování, odmítání přímo na učícím se objektu. K přijetí agresivního vzorce postačuje jeho úspěšné přijetí (odměňování) u modelu (tzv. zástupné posilování), který je imitován. A. Bandura dokonce uvažuje i o vlivu sebetrestání, resp. sebezposilování na agresivní jednání. Obdobně na problematiku agrese pohlíží i P. Selg. Zdůrazňuje vliv zpětné vazby na jedincovo chování a míru pravděpodobnosti jeho dalšího výskytu (podle Heretik, 2004).

Nedostatkem teorie učení je, že byla založena na absolutním vlivu prostředí. Rovněž se nedokáže vypořádat s otázkou, jak je možné, že ne všichni jedinci, kteří vyrůstali v agresivním prostředí, nejednají podle tohoto vzoru a naopak.

Za nejvlivnější zdroje sociálního učení považujeme rodinu a výchovné styly autorit, kvantitu a kvalitu emočního působení, školní prostředí, osobnost učitele, vrstevníky, postoje a hodnoty blízkých i celé většinové společnosti.

3) Bio-psycho-sociální základy agrese (Sociálně-kognitivní teorie agrese)

- Příkladem tohoto modelu je pojetí afektivního výkladu agrese R. G. Geena. Učinil dva závěry. Za prvé, výskyt agresivního chování je podmíněn predispozicemi, mezi něž počítá výchovné prostředí, dědičnost, individuální charakterové zvláštnosti jedince, a zároveň situací. K situačním proměnným řadí frustraci, konflikt, útok. Na vyvolání agrese samotné predispozice nestačí, ke spuštění je třeba spolupůsobení situačních faktorů. Druhou tezí je fakt, že uvolnění agrese v případě obrany je podmíněno kognitivním vyhodnocením záměru útočícího jedince a předpokladu úspěšnosti vendety (podle Čermák, 1998).
- G. Dobrotka a V. Študent, zastánci personologického přístupu, tvrdí, že agresivita je jen dispoziční základ agrese, který zůstává latentní, dokud ho různé vnitřní a vnější podmínky neaktivují a nemotivují. Za dispozice jsou považovány dědičné vlivy, aktuální stav centrální nervové soustavy, frustrace, výchovné působení (podle Heretik, 2004).
- D. Zillmann vysvětluje agresivní chování pomocí stavu nabuzení, arousalu, aktivační úrovně, excitace. Tvrdí, že pravděpodobnost výskytu agresivního chování je závislá na tom, zda se arousal propojí s emocionálními stavy, dále na vrozených dispozicích nebo naučeném chování a nakonec na tom, do jaké míry se do procesu zapojí vyšší kognitivní funkce, jež dovolí jedinci střízlivě posoudit adekvátnost vlastní emocionální reakce a následného souvisejícího chování (podle Čermák, 1998).
- Své výzkumné šetření agresivního chování uzavřeli L. W. Huesmann a L. P. Eron tvrzením o existenci kognitivních reprezentací (schémat). Konstatují, že dítě, které je dlouhodobě vystavováno agresivním událostem, tyto zapisuje (kóduje) do své paměti jako reprezentace (schémata). Na jejich základě později vyvíjí strategie zacházení s konfliktem. Ty poté řídí agresivní jednání. Do kognitivních proměnných zahrnují fantazii a intelektové předpoklady (podle Čermák, 1998).

3.3 Kriminální agrese

Specifickým případem agrese je tzv. **agrese kriminální**. Tou rozumíme takovou agresi, jejíž praktiky, cíle zaměření a účinek zákon posuzuje jako trestný čin, eventuálně přestupek. Z tohoto vymezení vyplývá, že ne každá agrese nutně spadá pod právní ochranu, a tudíž je považována za kriminální.

Různé obecné klasifikace agrese se se specifickou agresí – kriminální vcelku překrývají. L. Čírtková ve shodě s dělením agrese obecně hovoří o kriminální agresi instrumentální, tj. té, která bývá použita jako pomoc při dosahování nějakého cíle, a o kriminální agresi odreagované, mající účel sama o sobě (Čírtková, 1995). Každý druh, typ i forma agrese, tím spíše kriminální agrese se může odehrát náhodně, ve smyslu neplánování dopředu. Jde o agresi reaktivní. Bývá spuštěna situačními okolnostmi (např. v duchu příležitost dělá zloděje), ovšem na jejím pozadí stojí řada faktorů – finanční situace, životní spokojenost, osobnostní a morální charakteristiky atd. Druhou formou kriminální agrese je agrese promyšlená, nebo-li řízená, programovaná. Za rozhodující kritérium bývá považováno její plánování, promyšlení dopředu, jakým způsobem bude spáchána, kdy, na jakém místě, kdo se stane její obětí. Někteří jedinci se důkladně připravují i na situaci po jejím spáchání. Jiné členění kriminální agrese představuje diferenciaci z hlediska původce aktivity. Rozlišujeme agresi ofenzivní, útočnou, která je vyvolaná a doprovázená pocity hněvu, zlosti. Naopak prožitek obavy, strachu či ohrožení může vést k agresi defenzivní, obranné.

Kombinací jmenovaných druhů kriminální agrese můžeme vymezit dvě základní praktické linie kriminální agrese. První pojmenovává Čírtková (1995) i Netík, Netíková (1994) shodně agresi **afektivní**. Bývá funkční většinou sama pro sebe, není předem plánovaná, naopak je determinovaná situačními proměnnými. Často následuje po vyhocení konfliktní interakce mezi agresorem a jeho obětí. Útočící jedinec obvykle zažívá citové vzrušení. K. Netík, D. Netíková afektivního agresora charakterizují jako jedince nezralého, introvertního, spíše s nižší sebekontrolou a vyšší vnitřní tenzí. Typicky nedostatečně reguluje své jednání, neboť inhibiční mechanismy nejsou vyvinuty v žádoucí míře. Opakované výbuchy zlosti, labilita a mnohdy neurotické chování také patří mezi projevy afektivního agresora. K. Netík, D. Netíková příčinu spatřují v narušeném socializačním procesu, plném nedůsledného výchovného vedení ze strany rodičů, tolerancí k projevům agrese dětí a vzájemného chladného emočního vztahu, jehož produktem je *defektní socializace*. Druhým případem narušeného socializačního prostředí je *deviantní socializace* (Netík, Netíková,

1994). K. Netík, D. Netíková dále uvádí, že výsledkem identifikování se s nevhodnými vzory a posilování agresivního jednání je naučený způsob řešení konfliktů tzv. **chladnou** agresí. Jedná se o agresi instrumentální, ofenzivní a plánovanou. Agresor při ní neprožívá ani emocionální uspokojení, nemívá ani výčitky svědomí. Lze konstatovat, že chladná agrese je podmíněna především osobnostně na základě osvojení norem deviantů. Tito jsou nezdrženliví, egoističtí se sníženou schopností empatie. Mezi chladnými agresory můžeme vyčlenit dvě skupiny pachatelů – typické extroverty a sexuální agresory. Druhá jmenovaná připomíná povahou daných jedinců spíše afektivní agresory pro svou uzavřenost, samotářství (Netík, Netíková, 1994).

Pro zajímavost uvedme ještě jeden druh agrese, který pro svou povahu není možné zařadit ani do jedné z citovaných linií kriminální agrese. Jedná se o náhodnou agresi. Tuto nelze dopředu predikovat, vymyká se všemu psychologickému učení. To svědčí pro domněnku, že i náhoda má své místo v životním dění. Čírtková, Červinka (1994) uvádí, že v určitých situacích se člověk nalézá na osudové křižovatce a náhodné faktory ovlivní, kterou cestu si dále zvolí. Mohou se objevit vzorce chování, kterým nenasvědčovaly žádné příznaky v dosavadní životní cestě.

L. Čírtková shrnuje zdroje kriminální agrese do čtyř bodů. 1) *impulzivní životní styl* (impulzivita, sobeckost při prosazování svých zájmů, nezdrženlivé uspokojování vlastních tužeb, ignorace společenských norem a morálních zásad), 2) *instrumentální jednání* (účelové reakce pro získání subjektivně přitažlivých cílů, kterých nelze aktuálně nabýt poctivou cestou), 3) *přizpůsobení se skupině* (vysoká míra sugestibility a podléhání tlaku vrstevníků – **ohrožení jsou v tomto směru především dospívající jedinci**), 4) *důsledek neadekvátního zvládnutí stresu* (snížený práh frustrační tolerance) (Čírtková, 1995).

3.3.1 Trestný čin vraždy

V návaznosti na předchozí části bychom mohli vraždu charakterizovat jako **případ kriminální fyzické heteroagrese, která vede k fatální destrukci živého organismu**. Z právního hlediska je vražda klasifikována jako nejzávažnější zločin páchaný jedincem na druhé osobě s úmyslem způsobit jí smrt. Trestní zákon upravuje trestný čin vraždy §219. Ze statistických údajů Ministerstva vnitra ČR (r. 2000-2005) vyplývá, že v České republice jsou za uplynulá léta každým rokem průměrně spáchány 232 vraždy. Podíl mladistvých osob na této násilné trestné činnosti činí průměrně 2,6%, tedy 6 vražd ročně. Podle statistických přehledů MVČR bylo v období od 1. 1. 2007 do 31. 12. 2007 zjištěno na území ČR celkem

196 vražd. Z toho se 11 vražd dopustili mladiství (4 loupežné, 5 motivovaných osobními vztahy, 2 ostatní) (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/krim_stat/2007/index.html). Termínem **mladistvý** označuje trestní zákon takovou osobu, která v době spáchání TČ dovršila 15. rok a nepřekročila 18. rok svého věku.

Z celkového počtu 18 931 odsouzeného pachatele v ČR ke dni 27. 3. 2009 je ve výkonu trestu odnětí svobody (VTOS) 174 mladistvých osob, a tvoří 0,9% všech odsouzených. Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti (vraždy) o počtu 11 tvoří 6,3% ze všech odsouzených mladistvých osob (http://ad.vscr.cz/news_files/stav270309.pdf).

Trestný čin vraždy můžeme dělit podle různých hledisek, např. podle *motivace* (determinanty vnitřní osobnostní, determinanty vnější situační a interakce vnitřních a vnějších) a *způsobu spáchání* (vraždy připravené-nepřipravené, s užitím-bez použití zbraně, pachatelův způsob nakládání s tělem oběti aj.) (podrobněji Záhorská, 2007). R. M. Holmes a J. DeBurger uvádí klasifikaci sériových vrahů z hlediska motivace jejich násilné trestné činnosti. Hovoří o pachateli konajícím pod vlivem psychózy – *vizionářském*, o *misionářském* – jenž vnímá svůj čin jako poslání, dále o *mocensky orientovaném* – který si dokazuje svou sílu, převahu a absolutní nadvládu nad obětí, a o *hédonistickém* – majícím požitky ať už ze zisku, z agrese či rizika (podle Holmes, Holmes, 2002). Domníváme se, že tuto typologii pachatelů (potažmo činů) sériových vražd, je možné aplikovat i na „jednorázové“ pachatele vražd, resp. skutky. A. Heretik nabízí rozdělení trestných činů podle §219 t. z. na následující typy: *vraždy manželských partnerů*, *vraždy dětí rodiči a naopak*, *vraždy mezi sourozenci*, *loupežné vraždy*, *sexuální vraždy* a *mnohonásobné vraždy*. U všech kategorií je pak možné vyčlenit ještě podtypy (Heretik, 1999). Vraždy v rámci rodiny na pozadí konfliktní atmosféry patří dosud k nejpočetnějším druhům páchaných vražd v ČR, ale nápadně vzrůstá i procento vražd s úmyslem materiálního zisku (Záhorská, 2007).

Heretik (1999) uvádí, že pachateli TČ vraždy jsou častěji muži než ženy vzhledem k fyzickým danostem a predispozicím k agresivnímu jednání (více viz výše teoretická východiska agrese). Zároveň dodává, že podíl žen „vražedkyň“ stoupá, což vysvětluje nárůstem počtu rolí žen ve společnosti, jejich emancipací. Trestného činu vraždy se nejvíce dopouští jedinci ve věku 20-35 let, tedy v období mladé a střední dospělosti. Vraždy páchané před 20. a po 50. roce života jsou spíše výjimečné. Kuchta, et al. (2002) pokles intenzity násilné kriminality v pozdějším věku vysvětluje úbytkem fyzických sil a přirozenými biologickými změnami v organismu. Heretik (1999) spatřuje příčiny závažné trestné činnosti

mladistvých osob v neúspěšném zvládnutí vývojové krize a nepříznivých životních událostech dospívajících.

A. Heretik se domnívá, že pokud si pachatelé myslí, že druzí jsou nástrojem jejich uspokojení, jejich potřeb, nebo pokud se cítí ublížení, ponížení, či ukřivdění, je riziko aktualizace motivace k TČ vysoké (Heretik, 1999). Obecně můžeme tedy spatřovat dvě **příčiny TČ vraždy** – *interpersonální konflikty a zjištění pachatele*. Často bývají oba důvody kombinovány. K interpersonálním konfliktům může docházet v rámci rodinných vztahů, mezi známými i zcela cizími osobami, a to bezprostředně nebo dlouhodobě. Následkem může být prožívaná zoufalost, hněv, žárlivost a touha po pomstě za útrapy vedoucí až k TČ vraždy. Zejména mladiství jedinci vnímají citlivě konfliktní rodinné prostředí. Nejprve jsou svědky i oběťmi násilí v rodině, později se sami stávají agresory, dopouští se násilností a trestných činů buď na náhradních objektech, anebo na původních vinících, se kterými si vymění roli pachatele a oběti. I. Gillernová, H. Boukalová, et al. zmiňují, že vztahově motivované trestné činy se vyznačují v mnohých případech značnou brutalitou a jsou doprovázeny silnými zlostnými emocemi (Gillernová, Boukalová, et al., 2006). Existují důkazy, že často se tak děje pod vlivem alkoholu či jiných návykových látek a jejich působením brutalita TČ stoupá (více Kuchta, et al., 2002). Zjištěné činy nejsou motivované pouze ziskem majetku, ale rozumí se jimi také nemateriální výhody pro pachatele, např. sexuální uspokojení. (Více o sexuálních agresorech, resp. sexuálních vraždách např. Weiss (2002).) Mohou se odehrávat rovněž intra- a interfamiliárně. I. Gillernová, H. Boukalová, et al. tvrdí, že tento druh zjištěně motivovaných vražd je prostředkem pro dosažení jiného většinou předem naplánovaného cíle a že není provázen zlostnými emocemi, „*emoční komponenta je většinou slabá nebo není přítomna vůbec*“ (Gillernová, Boukalová, et al., 2006).

U mladistvých pachatelů lze předpokládat, že se svým protiprávním jednáním s cílem obohatit se zaměří na jedince, na kterého si troufnou, anebo se stejným životním stylem. Oběťmi se stávají nezřídka movití příbuzní. K interpersonálním konfliktům s následkem smrti dochází nejčastěji mezi vrstevníky, anebo opět mezi osobami vyznávajícími obdobné životní hodnoty. V případě disharmonických vztahů v rodině dochází k usmrcení rodičů, častěji otce než matky. Podílem rodinných příslušníků na kriminogenní situaci a vraždami rodičů dětmi se zabývali např. J. W. Duncan a G. M. Duncan (podle Heretik, 1999).

Je obecně známo, že k vraždám dochází nejčastěji během víkendu (pátek+sobota) ve večerních hodinách (Kuchta, et al., 2002). A. Heretik tento fakt vysvětluje tzv. faktorem

sociální kontroly. Z hlediska pachatele je vypovídající, jak a zda tráví čas se svými blízkými, tj. má-li příležitost dopustit se „nekontrolované“ TČ. Z hlediska oběti platí recipročně totéž. Ukazuje se, že na páchaní TČ má významný vliv i pracovní volno pachatele a oběti, což dokládá signifikantně významnější podíl všech spáchaných vražd během víkendu, kdy se lidé věnují zábavě i do pozdních hodin (Heretik, 1999). Mladiství, kteří nevydělávají, anebo porušují školní docházku, mají více časového prostoru i pro páchaní TČ, a proto se z víkendových statistik vražd vymykají. Výskyt pouliční kriminality ve večerních a nočních hodinách podporuje i pravděpodobnost nízké frekvence kolemjdoucích.

K usmrcení obětí dochází nejvíce venku a v bytě budoucí oběti. Pouze u pachatelů ženského pohlaví převažuje vlastní domácnost jako místo trestného činu vraždy.

Mezi nejvíce používané vražedné nástroje patří bodnořezné předměty (obzvláště u žen vražedkyň) a jiná náhodná náčiní, přirozené zbraně, tj. fyzická síla (kopání, škrcení, bití,...), střelné zbraně. Dochází i ke kombinaci nástrojů. Roli sehrává také jejich dostupnost pachateli. Mladiství se proto spoléhají často na své tělesné schopnosti.

A. Heretik vyjadřuje zejména v souvislosti s mladistvými pachateli trestných činů vraždy, ve kterých sehrály roli situační proměnné, předpoklad, že k opakování násilného selhání nemusí dojít, pakliže se dotyční odchýlí od dosavadního problémového prostředí a budou se vyhýbat rizikovým interakcím s jinými osobami. Opačná prognóza platí pro skupinu pachatelů násilné TČ, u kterých je diagnostikována porucha osobnosti. /U pachatelů vražd se setkáváme nejhojněji s disociální poruchou osobnosti. (Charakteristiky disociální poruchy osobnosti uvádí např. Praško, et al. (2003).) V jejich případě je pravděpodobnost recidivy výrazně vyšší (Heretik, 1999). Podrobnější poznatky k prognózování a predikci uvádí také Blatníková, Netík (2008).

4. OBDOBÍ DOSPÍVÁNÍ

4.1 Psychologická charakteristika adolescence

Období adolescence je vývojová etapa v životě jedince mezi 15. a 20. rokem. (Někteří odborníci se liší v názoru na přesné časové ohraničení tohoto životního úseku a používají pro dospívající i rozličnou terminologii, např. mladiství, dorost, teenager aj.) Adolescence bývá psychology hodnocena většinou jako klíčová fáze života jedince, protože během ní každý získává především svou novou dospělou identitu. O. Řehulková, E. Řehulka však upozorňují, že se význam dospívání zbytečně přeceňuje, neboť existují i jiné důležité mezníky v životě. A doplňují, že etapa dospívání je výjimečná pouze v tom, že dochází vůbec prvně k sebereflexi a percepci změn na úrovni psychické a sociální (Řehulková, Řehulka, 2001). Langmeier, Krejčířová (2006) říkají: „*Nové zaměření pozornosti na své cítění, myšlení a jednání je důležitým znakem dospívání vůbec.*“ M. Vágnerová období adolescence charakterizuje jako proměnu biologickou, psychickou a sociální, jejímž výsledkem by na těchto úrovních mělo být dokončeno tělesné zrání, zdravá sebeúcta a plně rozvinutá sebereflexe (identita) v souladu s hodnocením okolí (Vágnerová, 2005).

Na počátku adolescence jsou nadále typické častější změny emočního rozpoložení, mající vliv na výkyvy ve výkonech mentálních i motorických. Dochází ke střídání zvýšené aktivity a útlumu. P. Macek uvádí, že postupně vlivem zkušeností negativní nálady dospívajících přechází spíše v optimističtější prožívání života a emoční rozpoložení se stabilizuje. Toto období ke konci adolescence nazývá prvním vystřízlivěním (Macek, 1999). U dospívajících jedinců se na podkladu rozvinutého abstraktního způsobu myšlení mění povaha preferované paměti. P. Macek říká, že se mladistvým také zvětšuje kapacita dlouhodobé paměti (Macek, 1999). V tomto období je objevování logických souvislostí upřednostňováno před mechanickým učením. Intelektový vývoj dosahuje v tomto období svého vrcholu. Formální logické operace dovolují mladistvým hypoteticky uvažovat o různých možnostech reality i řešení problémů, o kterých rádi diskutují. Chtějí si tak dokázat vlastní pozici ve společnosti, ale také získat nové poznatky. P. Macek předpokládá, že se dospívající ve svých polemikách učí důležité zkušenosti – pravidlům komunikace a následně anticipaci vlastního chování v konkrétní situaci (Macek, 1999). Dospívající se konfrontují s pravidly společnosti, s normami a postupně si budují vlastní názor na život a na žádoucí chování v něm. „*Proces postupného nabývání převahy vnitřní kontroly nad přímou kontrolou vnější bývá nazýván interiorizací nebo internalizací vnějších požadavků a norem,*“

(Kotásková, 1987). L. Kohlberg mluví o postkonvenční úrovni morálky (podle Langmeier, Krejčířová, 2006). Podrobněji pojednávají o jednotlivých morálních stupních např. Heidbrink, (1997), Kotásková, (1987). J. Langmeier, D. Krejčířová poukazují na to, že dospívající „vědí“, co je správné a co nikoliv, že si vystačí bez kompromisů a ke všemu zauímají absolutní postoj, který je na konci dospívání postupně více relativní. Jsou velmi citliví na rozpor v konání a kázání u druhých, avšak sami se často dopouští jednání odlišného, vývojově nižšího, než je jejich dosažená morální úroveň (Langmeier, Krejčířová, 2006). J. Čáp také uvádí zkušenost, že dospívající někdy jednají v rozporu se svým morálním názorem. „*Vyšší stupeň morálních názorů a uvažování ještě nutně neznamená, že se jimi člověk plně řídí ve svém jednání. Je zapotřebí navíc motivů, emocí, charakteru, celé zralé osobnosti. Jednání může být na nižší úrovni než názory a myšlení příslušné osoby. Jindy naopak jednání může předstírat vyšší stupeň morálního názoru myšlení i cítění – lze klamat druhé nebo i sebe samého,*“ (Čáp, 2001). E. H. Erikson v této souvislosti o představách fungování života a hledání vlastní identity „v boji proti nejistotě o vlastní roli“ hovoří o psychosociálním moratoriu; vyslovuje požadavek beztravného hájení dospívajících při testování nových rolí během hledání jejich vlastního místa, životního stylu, smyslu a perspektiv, hodnot a při rozvoji svědomí a zodpovědnosti (podle Řehulková, Řehulka, 2001). Také G. R. Adams říká, že období moratoria se vyznačuje hledáním, objevováním vlastní identity a pokusy o sebedefinování (Adams, 2005). S psychickým vývojem v adolescenci jsou také spojeny četné změny v percepci, reflexi a jednání mladistvých. Předmětem pozornosti dospívajících je jejich fyzická a především psychická proměna, kterou prožívají v sociální rovině, ve vztahu k nejbližším členům rodiny a současně ve vrstevnických vztazích. Podle M. Vágnerové někdy slouží fyzická stránka jako významná opora sebevědomí. V jiných případech adolescenti trpí sebekritikou (nejenom vlastní tělesné schránky), ale okolí své pochybnosti nedávají znát, aby „neohrozili“ již tak křehké sebepojetí (Vágnerová, 2005). Sebezpozorování se odehrává i prostřednictvím jednání, na které čekají dospívající zpětnou vazbu ve svém okolí. Z reakcí prostředí se jedinec učí znát své silné stránky, ale také hranice svých možností. Variování chování dospívajících a mnohdy stylizace do nějakého identifikačního vzoru je jen testováním budoucí vyhovující podoby vlastní identity a také objevení hodnotové orientace, životního stylu a cestou formování vlastní morálky. Jinými slovy, zatímco doposud byli v utváření vlastní identity spíše pasivnější, nyní přebírají aktivní roli. Dospívající novým způsobem vnímají své vztahy k okolnímu světu a vlastní místo ve společnosti. Jsou vztahovační a přecitlivělí vůči kritice, z čehož vyplývají mnohé interpersonální konflikty. M. Vágnerová uvádí, že některé vypjaté situace mohou vést až k projevům agrese, neboť dospívající se ve

vyhrocených okamžicích hůře ovládají a reagují impulzivně. M. Vágnerová dále tvrdí, že i konfliktní situace mají svůj nepostradatelný smysl – korektivní zkušenost (Vágnerová, 2005). Obdobně se vyjadřuje R. Larson, který spatřuje v nelehkém adolescentním vývoji plném nástrah zároveň potenciál vyvinout na vyšší úroveň svou seberegulaci (Larson, 2006). Mladiství mají sklony k radikálním, avšak proměnlivým názorům a jejich zbrklému prosazování. Neustále prahnou po změnách, hledají „ty správné“ hodnoty, a tedy sami sebe, ale z přemíry působících podnětů se mnohdy cítí dezorientovaní a tápou. S. H. Shapiro zmiňuje výraznou empatii v adolescenci a tendenci dospívajících hájit slabé jedince, např. nemocné, utiskované (Shapiro, 1973). Hlavním vývojovým úkolem adolescence je dosažení plné autonomie. Dospívající touží sami svobodně řídit svůj život a usilují o větší sebeprosazení na úkor podřízenosti vůči rodičům. Fáze emancipace mladistvého od rodiny bývá provázena zvýšenou kritikou jejích členů a vzdorem vůči celému životnímu stylu rodiny. Úměrně tomu se naopak zvyšuje obdiv a nekritické postoje osob vně rodiny. Vstupem na střední školu poznávají dospívající nové jedince, s nimiž navazují typické vrstevnické vztahy. Více se sblíží s těmi, kteří mají stejné, anebo velmi obdobné ideály či zájmy. Zájmová činnost, zejména sport bývá v období adolescence preferovanou volnočasovou aktivitou. Vrstevníci utváří menší neformální uskupení a příslušnost demonstrují nějakým vnějším viditelným znakem – jako např. úprava účesu, styl oblečení, typická gesta aj. J. Langmeier, D. Krejčířová tvrdí, že tímto mladiství okolí také sdělují, jaké hodnoty prožívají, co je smyslem jejich života, kým se cítí být, anebo, kým by si být přáli (Langmeier, Krejčířová, 2006). S životem v partě bývá často spojeno také experimentování s návykovými látkami (alkohol, drogy). Tendence k rizikovému chování je vyšší, neboť zodpovědnost je rozptýlena mezi všemi členy party. Obyčejně se společensky nežádoucí aktivity kombinují. Dospívající mají sklony k intenzivním prožitkům a baží po jejich neodkladném uspokojování. V rámci interfamiliárních vztahů poskytuje adolescentům ubezpečení o vlastní ceně také erotická zkušenost s preferovaným pohlavím. Intimní život se v průběhu dospívání vyvíjí, prochází několika fázemi a bývá zakončen hledáním hlubšího stabilního vztahu, resp. životního partnera na konci fáze dospívání. Je to období, kdy odeznívá egocentrické zaměření na sebe, kdy si je jedinec vědom nejen svých práv, ale také povinností, kdy má přátelské vztahy, ale nejsou pro jeho jednání „fatální“, kdy se zklidňují a zrovnoprávňují vztahy s rodiči, kdy je proces hledání sebe sama u konce.

Časový horizont všech změn je v rámci dospívání individuální.

Různé vývojové teorie sice interpretují a akcentují jiné znaky dospívání, nicméně vývoj jedince je potřeba vždy nahlížet jako individuální celoživotní kontinuální proces, do kterého vstupují proměnné biologických daností i situačních determinant a jejich vzájemná součinnost.

4.2 Proces socializace a utváření identity v adolescenci

Socializace bývá vykládána jako celoživotní proces vlivu lidské společnosti na jedince. Výsledkem socializačního působení je začlenění jedince do společnosti, jeho podílu na fungování v ní. J. Janoušek, et al. upozorňuje, že někdy dochází ke zjednodušenému výkladu socializace; ta je považována pouze jako proces vrůstání jedince do společnosti, a tedy končí nástupem dospělosti. Doplnuje také, že člověk se v průběhu svého života vyvíjí, učí novým rolím, setkává s novými „společnostmi“ (na úrovni pracovních kolektivů, přátelských vztahů aj.), a proto u něj dochází neustále až do smrti k procesu kvalitativně různého socializačního působení. Hovoří o procesu „dosocializace“ a „resocializace“ (Janoušek, et al., 1988). Socializace není ze strany socializovaného pasivní jev, mezi společností a jedincem dochází k tzv. cirkulární kauzalitě, tzn. vzájemnému působení a zpětné vazbě obou účastníků socializačního procesu. Toto tvrzení dokládá ve své publikaci i Z. Helus, když píše, že jedinec je nejen socializován vnějšími faktory, ale také sám sebe socializuje. *„Osobnost není pouhým mechanickým produktem vlivů sociálních podmínek. Vyznačuje se tendencí interakce s těmito podmínkami, skrze ně a jejich prostřednictvím rozvíjet sebe samu jakožto svéprávnou a společensky odpovědnou individualitu,“* (Helus, 1976). O základních aspektech problematiky socializace obecně, o jejích formách, mechanismech a obsazích blíže informují např. Janoušek, et al. (1988), Helus (1976), Kollárik (1993), Možný (1999).

V období adolescence se jedinec teprve přibližuje světu dospělých, ale současně se nachází již za branami dětství. Toto nové místo dospívajícího ve společnosti, nové sociální situace, ve kterých se ocitá, s sebou přináší jednak nová očekávání, nároky ze strany dospělých (rodičů, autorit i cizích lidí), jednak proces kvalitativně nového sebeobjevování, při kterém dochází k transformaci sebepojetí a uvědomování si nových rolí. J. Langmeier, D. Krejčířová uvádí, že vedle role člena rodiny (dítěte i sourozence), přibývají další – důležitá role člena skupiny, role studenta, eventuálně pracujícího na konci období dospívání, role blízkého kamaráda, role sexuálního nebo životního partnera s blízcím se vstupem do dospělosti (Langmeier, Krejčířová, 2006). Cílem dospívání je integrovat všechny tyto role, a

tedy různé vzorce chování, do přijatelné „jedné tváře“, která je v souladu s právy a povinnostmi jedince i očekáváními společnosti.

V návaznosti na principy transformace biologické bytosti na tvora společenského a na požadovaný „produkt“ procesu socializace, můžeme říci, že podmínkou a zároveň cílem socializačního působení je reflektování a utváření **vlastní identity**. Na formování identity se vedle jedince samého podílí v různé intenzitě a v různém tempu rodinní příslušníci, zejména rodiče, přátelé, uznávané autority i společnost (cizí lidé). Identita, jakožto komplexní představa jedince o sobě, se vyvíjí (díky poznávacím schopnostem) až do období dospívání, kdy dochází ke vzniku její nové kvality. V. Panoušek uvádí, že společnost reaguje na „krizové“ období formování vlastní identity adolescentů vymezením určitého časového prostoru, tzv. institucionalizované moratorium, ve kterém shovívavě odsouvá u dospívajících požadavek zodpovědnosti dospělých (Panoušek, 1999). Se vstupem do dospělosti, s přibývajícímí léty, nebo po nabytých životních zkušenostech se může identita člověka nepatrně měnit, ale domníváme se, že v zásadě je po ukončení etapy dospívání relativně stálá po celý život. Jiný názor vyslovují Řehulka, Řehulková (2001), kteří tvrdí, že proces formování identity je celoživotní, neboť stále nové zážitky nutí člověka přehodnocovat, kým je a kam náleží.

Předpokladem utváření identity v adolescenci je jednak sebezpozorování a sebezpoznávání jedince (introspekce), jednak postupné akceptování zjištěných informací o sobě, a to i konfrontací s okolím. Dospívající jedinec si přirozeně uvědomuje, že není dokonalý a že se jeho představy o sobě liší od skutečnosti. Podstatou vzniku stabilního individua je zpracování a vyrovnání se s touto diskrepancí. Přirozený proces rozvoje vlastní identity je nastartován v rodině, resp. ve snaze jedince odpoutat se od ní. Naopak na významu nabývají přátelství vrstevníků, kteří řeší stejný vývojový krok. Společné směřování, vzájemné porozumění a dočasná absolutní blízkost jsou důležité pro další vývoj identity každého jedince. Vrstevníci – kamarádi si navzájem poskytují podporu a svou vzájemnou oddanost nezřídka intenzivně otevřeně manifestují chováním v nejširším smyslu (názory aj.). Vrstevníci též party mívají společné ideály a vzory, se kterými se chtějí ztotožnit (identifikovat). Pravidlem bývá také „tiché“ srovnávání s jinými vrstevnickými skupinami, čímž se mladiství ujišťují o tom, jací by si ne/přáli být a vymezují, kým skutečně jsou. Na přechodnou dobu prožívá dospívající jedinec tzv. skupinovou identitu. Paralelně prožívaná osobní identita se mění v závislosti na nestabilním pocitu sebeúcty. Labilita je dána mírou vlastního respektu a sebezpřijetí. M. Vágnerová má za to, že celkový pocit sebeúcty je determinován tzv. bazální

sebeúctou, která je pěstována v jedinci od dětství, a aktuálními prožitky sebehodnocení. Ty považuje za rozhodující zdroj podoby vztahu jedince k sobě, resp. celého sebepojetí (identity) (Vágnerová, 2005). Jakmile se sebepojetí jedince stabilizuje a přestane podléhat vnějším tlakům a situačním faktorům, dochází k završení procesu utvoření vlastní identity. M. Vágnerová nazývá tento rozvoj vlastního sebepojetí, od egocentrismu dospívajícího, přes experimenty v mezilidských vztazích intra- i interfamiliárně, přes stabilizaci sociálních vazeb na stejné úrovni až po úplnou autonomii, jako proces individuace (Vágnerová, 2005). J. Langmeier, D. Krejčířová shodně vyjadřují, že úspěšnou individuací se rozumí dosažení psychické diferenciaci (odlišení jedince od rodičů, vrstevníků, sebestříjetí, akceptace druhých lidí) a psychické nezávislosti (samostatné zodpovědné morální jednání) jedince (Langmeier, Krejčířová, 2006).

4.2.1 Rodina jako základní činitel socializace

Rodině je přisuzován rozhodující vliv na socializaci jedince. L. Šulová uvádí, že v ní dochází k formování osobnosti dospívajících tak, aby se plynule zařadili do společnosti (Šulová, 1998). V období dospívání dochází k některým změnám ve způsobu interakce mezi rodiči a potomky, které mají přímou souvislost s přirozeným adolescentním vývojem. Mladiství prochází procesem separace ze závislosti na rodičích a vytváření představ o vlastním životě. Je to životní etapa, která není jednoduchá pro ně samotné, ale ani pro rodiče. Ti se například vyrovnávají s odmítáním své péče, ubýváním společných zážitků, musí čelit dočasné negaci a různým rozladám svých dětí. Jsou podrobováni z jejich strany kritice na straně jedné, na druhé se i oni musí vyrovnat s „proměnou“ vlastních dětí v dospělé samostatné jedince a přizpůsobit tomu svůj přístup k nim.

Dospívající požadují od rodičů akceptaci, více svobody a prostoru pro své jednání, nepřejí si být omezováni např. ve vkusu oblékání, organizování volného času atd. Podle R. A. Luceho si rodiče nejčastěji stěžují právě na to, že jim dospívající odmítají sdělovat, kde a s kým tráví svůj volný čas (Luce, 1973). Adolescenti jednají v mnohém samostatně a vnějšmu diktátu nepodléhají. M. Vágnerová uvádí, že mladiství potřeby rodičů příliš anebo vůbec nereflektují, někdy se jeví jejich zaměření pouze na sebe jako sobecké až bezohledné (Vágnerová, 2005). P. Macek charakterizuje projevy mladistvých jako domáhání se nových privilegií, bití za své rovnoprávné postavení v rodině, ale také upozorňuje, že k povinnostem se dospívající zatím zodpovědně nehlásí (Macek, 1999).

P. Macek, Z. Štefánková uvádějí, že rodina je prvním místem, kde si dospívající testují úspěšnost při prosazování svých názorů a různých postojů. „*To, do jaké míry se jim to daří, má zpětný vliv na jejich sebepojetí, sebehodnocení a na utváření jejich identity,*“ (Macek, Štefánková, 2006). Podle J. Langmeiera, D. Krejčířové se ukázalo, že kritika rodičů ze strany dospívajících je mnohdy vedená pouze formálně ve snaze „ubezpečit se“ o správnosti postojů rodičů, nikoliv pro faktické rozporné názory a prožívání (Langmeier, Krejčířová, 2006). Také P. Macek a Z. Štefánková potvrzují, že cíle a perspektivy adolescentů většinou odpovídají těm rodičovským (Macek, Štefánková, 2006). P. Macek dále říká, že z hlediska dlouhodobých cílů si jsou rodiče a dospívající podobní, liší se spíše aktuálně v životním stylu (Macek, 1999).

P. Macek, Z. Štefánková konstatují, že interakce mezi dospívajícími a jejich rodiči se liší v každé rodině, ale základy vzájemného vycházení v období dospívání jejich jsou dány a pěstovány od raného dětství (Macek, Štefánková, 2006). Období dospívání nemusí být provázeno jen vyhrocenými konfliktními situacemi, ale i přínosnými diskusemi na obou stranách. Záleží vždy na rodinné atmosféře a dosavadním výchovném stylu. J. Langmeier, D. Krejčířová tvrdí, že čím více jsou doposud vztahy v rodině citově uspokojivější a bezkonfliktní, tím snazší osobní zrání jedince včetně emancipace od rodiny je (Langmeier, Krejčířová, 2006). Tím dříve také dochází mezi rodiči a dospívajícími k partnerské podobě vztahu.

L. Šulová popisuje vztah dospívajících k rodičům jako ambivalentní. Tvrdí, že rodiče představují navzdory různým nesouhlasným projevům pro své potomky významnou citovou jistotu, ze které se dospívající potřebují oddělit a uplatnit mimo ni (Šulová, 1998). Rodina vytváří dospívajícím jisté zázemí, ale v adolescenci nabývají na významu také vztahy mimo rodinu. Dospívající vyhledávají společnost svých vrstevníků a s rodiči již netráví tolik volného času. P. Macek, Z. Štefánková dospěli k zajímavému závěru, že následkem dysfunkční rodiny je navazování četnějších vrstevnických vztahů, nikoliv kvalitnějších (Macek, Štefánková, 2006).

Studiem společných volnočasových aktivit rodičů a dospívajících se zabýval např. B. Hofbauer. Tvrdí, že způsob trávení volného času v rodině je určující pro následné aktivity v dospělosti. Charakter trávení volného času je determinován stylem života rodiny, výchovnými způsoby rodičů a také jejich časovými a finančními možnostmi. Říká, že rodiče by měli své potomky v seberozvíjení podporovat a inspirovat. V žádném případě by jim neměli zájmy nařizovat, anebo naopak je ponechat bez zájmu (Hofbauer, 2004). Pro

dospívající není nejdůležitější, kolik času společně se svými rodiči stráví, ale jakým způsobem. Kvalita je preferována před kvantitou. L. Lacinová, R. Michalčáková za znak kvalitně stráveného volného času dospívajících a rodičů pokládají společný humor, sdílnost, komunikaci se vzájemnou konfrontací názorů, spolupráci a dobrovolnost (Lacinová, Michalčáková, 2004).

M. Vágnerová uvádí, že v období dospívání mají zajímavou úlohu v rámci rodiny také sourozenecké vazby. Někdy vývojovým procesem sourozenci prochází spolu, jsou v koalici proti ostatním, zejména pokud si jsou věkově blízcí. Při větším věkovém odstupu může být starší sourozenec dospívajícím nazírán obdobně jako rodiče, anebo naopak jako identifikační vzor (Vágnerová, 2005). Roli hraje také pohlaví sourozenců.

L. Šulová tvrdí, že rodina udává všem svým členům životní směřování a smysl existence. Mladistvým navíc slouží k utváření relativně stabilních názorů, postojů a hodnotové orientace. Představuje model rodinného i mezilidského fungování. Rodina se významným způsobem podílí na formování vlastního sebepojetí dospívajících. Také představuje zázemí, důvěrné místo sdílení zážitků, zájmu a bezvýhradného přijetí a uspokojuje potřebu trvalé jistoty (Šulová, 1998). Souhrnně můžeme říci, že výchovná a emocionální složka jsou důležitými a pro vývoj jedince nezastupitelnými funkcemi rodiny, že spolu obě nejen úzce souvisí, ale jsou od sebe prakticky neoddělitelné.

I. Gillernová celkové výchovné působení zahrnující vzájemné emoční vztahy dospělých s dětmi, klima společných činností, jejich komunikaci a různé druhy a formy interakcí nazývá způsobem či stylem výchovy v rodině (Gillernová, 1990, 2009). V. Labáth, et al. mluví o výchovném přístupu jako o relativně stálém způsobu chování a vztahu dospělého k dítěti v rozličných situacích. Tvrdí, že do výchovy patří i vztah dospělých, jejich vzájemné jednání, jaké jsou jejich postoje a hodnotová orientace (Labáth, et al., 2001). J. Čáp vymezuje styl výchovy prostřednictvím dvou dimenzí – emočního vztahu a výchovného řízení. Každá je složena ze dvou komponent, které se mohou různě kombinovat. Emoční vztah je sycen kladnou a zápornou komponentou, výchovné řízení pak komponentou požadavků a volnosti:

„Kladný (případně extrémně kladný) emoční vztah, ve kterém převažují (případně výrazně převažují) projevy kladné komponenty, kdy rodiče dítě oceňují, prožívají s ním radost, berou vážně jeho starosti.

Střední emoční vztah, ve kterém jsou relativně vyrovnané projevy kladné a záporné komponenty. Může však nabývat podoby záporněkladného vztahu, ve kterém jde o tzv. dvojí vazbu či ambivalentní vztah.

Záporný emoční vztah, ve kterém převažují projevy záporné komponenty (dítě necítí emoční podporu a porozumění rodičů).

Silné řízení, které tvoří množství úkolů, požadavků a nároků a je patrná jejich důsledná kontrola.

Řízení střední, které charakterizuje přiměřená míra nároků a požadavků a jejich kontrola.

Slabé řízení, které je typické minimem požadavků a úkolů či cílů bez důslednější kontroly.

Rozporné řízení, které zahrnuje množství požadavků, ale bez příslušné kontroly,“ (Čáp, 1996).

Rodiče dospívajících jedinců stojí před nesnadným úkolem. Měli by respektovat duševní osamostatňování mladistvého, podpořit rozvoj zralého sebepojetí svého dítěte trvalou láskyplností, tolerancí k emočním výkyvům, pochopením pro nové potřeby dospívajícího a „únosnou mírou“ zájmu, ale zároveň dál citlivě řídit jeho výchovu. Dospívající se mnohdy sami vyslovují, že od rodičů očekávají jasné mantinely, ale v rámci nich volnost. Jinými slovy, rodina by měla fungovat jako přístav, ze kterého dospívající odplouvají za poznáním, za novými vztahy, otestovat svou pozici, ale mohou se do něj vždy vrátit. Mladiství vítají, pokud mohou se svými rodiči diskutovat a svobodně vyjádřit svůj názor ve vřelé atmosféře. P. Macek, Z. Štefánková shrnují požadavky dospívajících na rodiče: otevřenost a tolerance odlišných názorů, vstřícnost, respekt, emoční vyladění, podpora a zájem o problémy dospívajícího (Macek, Štefánková, 2006). L. Šulová považuje v procesu socializace v rámci rodiny za nejdůležitější, aby byla rodina soudržná, ale každému členovi umožňovala nezávislé samostatné rozhodování, hodnocení a současně poskytovala pocit emoční blízkosti a vzájemnosti (Šulová, 1998).

4.2.2 Vrstevnické vztahy jako významní činitelé socializace

O významu vrstevnických vztahů v období adolescence bylo již mnohé naznačeno v předchozích částech. Pro dospívající představují novou formu mezilidských vztahů a jsou cenným zdrojem informací o sobě. G. R. Adams říká, že vrstevníci si vzájemně poskytují informace o stupni popularity, sociálním statusu, prestiži a obecné akceptaci v období

adolescence (Adams, 2005). Vrstevnícké vztahy mají tedy nezastupitelný význam při procesu socializace a utváření vlastní identity dospívajících. M. Vágnerová tvrdí, že mladiství nachází ve vrstevníckých vztazích nové zázemí, a uspokojují tak základní lidskou potřebu patřit někam, kde jsou přijímáni (Vágnerová, 2005). Sdílení údělu dospívajících, vzájemné porozumění a opora jsou důvody, proč se mladí lidé cítí mezi sebou dobře. Vrstevnícké vztahy nabízí nové zkušenosti a saturaci podnětů, které rodina dospívajícím poskytnout nemůže. Ačkoliv roste v adolescenci vliv vrstevníckých skupin, od rodiny se mladiství neodvrací úplně. J. Širůček, M. Širůčková potvrzují, že adolescenti se svými rodiči nadále v tomto období řeší otázky dlouhodobé perspektivy, jako např. vzdělání a volbu povolání, zatímco s vrstevníky je spojují aktuálně prožívaná témata – starosti s dospíváním, zkušenosti s prvními láskami, volnočasová aktivita, zájmy, ideály (Širůček, Širůčková, 2006). M. Vágnerová se domnívá, že mladistvé spojuje i společná touha po objevení něčeho nového, převratného a snaha překonat zastaralé z rodiny (Vágnerová, 2005). Vrstevnícké vztahy jsou v období dospívání mladými v mnohých ohledech upřednostňovány, ale odborníci mají za to, že v otázce vnitřních norem a hodnotové orientace zůstávají loajální ke své původní rodině. Navenek se však projevují opačně. P. Macek hovoří o selektivní konformitě (Macek, 1999). J. Langmeier, D. Krejčířová dodávají, že postupem sociálního vyžívání důležitost vrstevnícké uniformity opadá a naopak nabývá na významu individuace (Langmeier, Krejčířová, 2006). M. Vágnerová uvádí, že zatímco v rodině projevují dospívající nezájem např. o chod domácnosti, v rámci vrstevníckých vztahů i celé společnosti vykazují ochotu pomáhat si a mají altruistické tendence (Vágnerová, 2006). Vztahy mezi vrstevníky a v rodině fungují na stejných principech, ale jiných pravidlech. V obou případech se dospívající učí asertivnímu prosazování, ale co respektuje rodičovská láska, netolerují vrstevníci. Dospívající si vzájemně nastavují zrcadlo v procesu hledání sebe sama. P. Macek uvádí, že prostřednictvím zpětné vazby jednání vrstevníků dochází k vlastnímu sebehodnocení (Macek, 1999). Nejistota a pochybnosti o vlastní osobě bývají mezi vrstevníky rozměňovány. Vysoká míra spoluidentifikace dospívajících s nějakým vzorem a prožívané pocity sounáležitosti s sebou přináší široké spektrum pozitivních vazeb v okolí, které jsou pro adolescenty obzvlášť důležité. Zpětná vazba má vliv na růst sebevědomí a na sebeúctu dospívajících. M. Vágnerová upozorňuje, že pozitivní sebehodnocení a sebevědomí nejsou doposud v partě doprovázeny pocitem zodpovědnosti, která je rozptýlená mezi vrstevníky (Vágnerová, 2005). Vrstevníci, kteří vyznávají v adolescenci stejné hodnoty, rádi svou názorovou shodu a pocity blízkosti projevují ve svém okolí. Může to být formou úpravy zevnějšku, vlastním jazykem a typickým verbálním projevem, způsobem komunikace s autoritami aj. „*Potřeba být přijímán, patřit do*

skupiny, je velmi silná a skupina si často vytvoří svůj zvláštní styl chování, který je nutno zachovat jako znak členství v ní,“ (Fontana, 1997).

Vrstevnické vztahy mají v průběhu adolescence povahu spíše nestabilních kamarádství, ke konci dospívání jsou trvalejšího rázu, někdy přetrvávají jako celoživotní přátelství. M. Vágnerová říká, že mezi děvčaty jde o hlubší vazby, u chlapců je důležité ubezpečení o vlastní síle a možnost předvádění se. Chlapci se sdružují ve velkých partách, dívky upřednostňují přátelství v menší skupině (Vágnerová, 2005).

Období dospívání je čas prvních sexuálních zkušeností a zamilování. M. Vágnerová uvádí, že sexuální zkušenost, která bývá v partě prezentována, dodává jedinci prestiž. Postupně se erotické vztahy stávají součástí soukromé intimity a na konci adolescence nabývají nové kvality dlouhodobých důvěrných vztahů (Vágnerová, 2005).

Mladiství vstupují do interakce také prostřednictvím školy, která se stává dalším místem socializačního působení. V období dospívání není škola adolescenty v měřítku důležitosti nijak významně reflektována, naopak se ve svém okolí tváří, že pro ně nic neznamena. Výzkumy P. Macka na druhou stranu ale ukazují, že mladiství jako zdroj největších problémů tohoto období udávají právě školu (Macek, 1999). Výzkumy R. Larsona dokládají, že pro adolescenty je příznačná klesající motivace k učení (Larson, 2006). M. Vágnerová se také domnívá, že dospívající postrádají motivaci pro školní výkon, a zejména do zbytečných věcí (subjektivně percipovaných) odmítají investovat svou energii. Zároveň jsou schopni ale vynaložit nemalé úsilí do záležitostí, ve kterých spatřují smysl (Vágnerová, 2005). Tímto lze vysvětlit zhoršený prospěch v některých předmětech a současně píli dospívajících v těch, které se jim jeví jako užitečné např. pro profesní směřování. I. Poledňová říká, že prospěch odráží formální pozici jedinců ve třídě, ale neformální, vrstevnická přátelství jsou založená na stejných zálibách, dovednostech a názorech jedinců (Poledňová, 2006). Dospívající vytváří na půdě školy také koalice proti některým učitelům, s jinými sympatizují. Primárně je vztah adolescentů a dospělých osob, tedy i učitelů nastaven stejně jako s rodiči, tedy spíše odmítavě. Dospívající mají svou představu, jaký by měl učitel být a jak jednat. Mladiství chtějí i ve vztahu s učitelem (nejen s rodiči) získat rovnoprávné postavení. M. Vágnerová uvádí, že adolescenti často své učitele provokují, někteří jsou drzí a přejí si, aby učitelé „selhali“ a tím, aby se „snížili“ na jejich úroveň (Vágnerová, 2005). Záleží na samotných učitelích, jak si ve skutečnosti s potřebou dospívajících diskutovat, svobodně projevovat názory a přirozeně rozvíjet sebepojetí poradí. Pokud má učitel přirozenou autoritu,

dospívající si ho váží. Takový učitel významně ovlivňuje socializaci svých studentů pozitivním směrem, a napomáhá tak i procesu utváření vlastní identity dospívajících.

4.3 Okolnosti selhávání socializačních procesů a jejich důsledky

Doposud jsme věnovali popisu procesu socializace v intencích přirozených jevů. Někdy je však socializační proces náhle narušen vstupem nežádoucích proměnných, v jiných případech probíhá defektně stále. Taktéž následky selhávání socializačních procesů mohou mít povahu jedincova epizodického sociálního neobstání, jindy je dopad celoživotní. Nyní se pokusíme shrnout okolnosti neúspěšné socializace a její možné důsledky. Je důležité říci, že proces socializace má interakční ráz a probíhá v součinnosti biologických a sociálních determinant, přičemž platí, že dědičnost je pouze potenciál a prostředí určuje, do jaké míry se rozvine.

Za hlavní činitele procesu socializace jsou považováni rodiče a vrstevníci. Oba se doplňují a ovlivňují charakter působení druhého. Prakticky není možné je od sebe oddělit, přesto existují nějaké zvláštnosti příznačné pouze pro jednoho či druhého socializačního činitele.

Nejprve se zamyslíme nad úskalími v rodině. Někteří rodiče se ve svém výchovném působení dopouštějí chyb, ať už vědomě či nevědomě. V případě, že se nesmíří s faktem, že se jejich dítě stává dospělou bytostí, mohou reagovat zejména matky přílišnou pozorností a protektivitou. Takový dospívající může být úzkostnější a méně samostatný, nezodpovědný ve svém konání. Při řešení problémů spoléhá na pomoc rodičů (a často jí také zneužívá). J. Langmeier, D. Krejčířová se domnívají, že pokud je dospívajícímu bráněno osamostatnit se, může tento prožívat zdánlivě nevysvětlitelný vztek až nenávisť vůči rodičům. Jinou variantou reakce na toto výchovné působení je sociální separace mladistvého, vyhýbání se vrstevnickým vztahům a filozofování nad životem. Výjimečným následkem nejsou ani destruktivní vztahy s jinými autoritami mimo domov (Langmeier, Krejčířová, 2006). V pořádku jistě není ani lhostejné výchovné působení, bez zájmu, bez pravidel. Dospívající je v takovém případě nucen hledat normy jinde, často v nežádoucím prostředí. Rovněž nedůslednost a nevyrovnanost výchovného vedení, kdy rodiče nejprve něco zakáží a posléze povolí, anebo nejprve krutě potrestají a poté projevují nadměrně svou „lásku“, působí v jedinci nejprve zmatek, později právě v období dospívání může být zneužíváno ve svůj prospěch. K. Večerka dokonce říká, že nejasnost a nejednotnost (rozpornost mezi stylem rodičů) v cílech výchovného procesu může mít místo preventivního působení naopak vliv na akceleraci

kriminálního chování a jednání (Večerka, 1996). Nevhodným výchovným působením je i nadměrné direktivní vedení. Pedantérství brzdí vývoj dospívajícího a neumožňuje mu nácvik zdravého sebeprosazování. Do světa dospělého si pak dotyčný odnáší defektní představu o způsobech prosazování. V. Labáth, et al. připomíná ještě jedno riziko; domnívá se, že takto vychovávaní jedinci trpí předsudky a jsou netolerantní k jiným názorům. Jakoukoliv odlišnost si mohou vykládat jako ohrožující a opravňující proti ní útočit (Labáth, et al., 2001). Rodiče někdy učí dospívající tzv. atribuční chybě; neopodstatněné prisuzování některých vlastností druhým lidem. Na základě atribuční chyby se pak mohou mladiství dopouštět antisociálního jednání.

Při socializačním procesu hrají roli výchovné prostředky – odměny a tresty, jejich druhy a frekvence. Nadměrným a neadekvátním užíváním odměn lze u dospívajícího docílit účelného chování, tj. žádané projevy se dostávají pouze s vidinou dalších odměn. Stejně jako odměnami se dospívající učí anticipovat důsledky svého jednání i postojů, platí totéž pro tresty. Aby však měly tresty skutečně výchovný účel, je třeba, aby spolu s jejich uložením přicházelo vždy i vysvětlení a trpělivá diskuse o vhodnějších vzorcích chování. Jestliže trest přichází od osoby, která pro trestaného nepředstavuje autoritu, trest se mine výchovným účinkem. N. I. Boldyrev uvádí, že tresty sice donutit splnit požadavky lze, ale nikoliv přesvědčit (Boldyrev, 1954). J. Kotásková se domnívá, že všechny edukační vlivy, tedy trestání nějaké aktivity, anebo pasivity se vlivem zvyku promítají později do osobnostního typu (Kotásková, 1987). Specifickým případem trestání je tělesné trestání. Různé formy bití a násilností považujeme za tělesné týrání. To může v takto postiženém vyvolat trvale zvýšenou sociální úzkost, anebo dočasnou a nahrazenou stejným chováním – zvýšenou agresí. J. Langmeier, D. Krejčířová popisují pocity tělesně týraného dospívajícího jako: vztek, lítost, pocit osamocení, úvahy o útěku z domu i o pomstě (Langmeier, Krejčířová, 2006).

Špatné interakční vzorce bývají osvojeny podle J. Langmeiera, D. Krejčířové také v prostředí, kde dochází k psychickému týrání (ponižování, vyhrožování, sociální izolaci), ke zneužívání (k sexuálním či rodičovským povinnostem, k asociálnímu chování) a k zanedbávání (tj. např. nedohlížení nad vzděláním) (Langmeier, Krejčířová, 2006). Oběti takto závadných prostředí často sahají po pomstě, páchají delikty na samotných rodičích i v okolí. Prožívané zahanbení, neúctu pak přenáší na další (slabší) jedince, a tím si zvyšují vlastní sebevědomí.

Riziko absence emoční podpory a citového vyladění rodičů na dospívající spočívá jednak ve vzájemném citovém odcizení v adolescenci, jednak to může mít důsledky v kontextu společnosti, jak uvádí M. Vágnerová. „*Jestliže se jedinec vyvíjel v citově chladném rodinném prostředí a jeho pokusy o navázání vztahu zůstaly neopětovány, nemá takovou zkušenost, aby pro něho lidé měli větší význam. Jsou mu lhostejní, nenaučil se diferencovat mezi blízkými a cizími, být empatický apod. [...] Mnohdy necítí žádný rozdíl mezi živými bytostmi a věcmi. Nemá tudíž ani důvod se k nim chovat jinak. Je zaměřen pouze na své aktuální uspokojení převážně materiálních potřeb. Věci, živé bytosti pro něj mají nějaký význam jen tehdy, mohou-li mu poskytnout nějaké uspokojení. Když tuto funkci nesplní, lze je, často bez jakéhokoliv emočního prožitku, zavrhnout nebo zničit,*“ (Vágnerová, 2005). V. Šuman násilí vykládá jako důsledek nedostatku víry v lásku, přátelství, ideály i sebe sama (Šuman, 1996). V mnohých případech je násilí anebo jiné nežádoucí chování pouze „zoufalým“ pokusem na sebe upozornit.

Socializace selhává v rodinách, kde chybí jeden z rodičů, anebo kde je v rodině kriminální tradice (Copel, 1973). S. L. Copel tvrdí, že delikventní matka, jakožto nejdostupnější objekt identifikace, se svými patologickými postoji vede potomky k trestné činnosti spíše než delikventní otec (Copel, 1973). Rodiče mající sami zkušenost s porušováním zákona mnohdy mohou trestnou činnost svých potomků schvalovat, ba jsou na ni hrdí. V takto defektní rodině dochází k předávání společensky nepřijatelného systému hodnot a mnohdy je násilí považováno jako norma, se kterou se mladí jedinci nevědomě identifikují. Pokud rodiče neučí své děti společensky žádoucím vzorcům jednání a neinterpretují prosociálně svět, pokládá to K. Večerka jako nezvládnutí jejich úkolu (Večerka, 1996). M. Vágnerová uvádí, že tradiční rodinné postoje, které ovlivňují jaké normy adolescent má, i osobní zralost se podílí na schopnosti řídit vlastní jednání (Vágnerová, 2005). Z tohoto nepřímě vyplývá, že svědomí jako produkt socializace je ukazatelem schopnosti prožívat stud, obavu ze ztráty blízké osoby, ale i ctít a umět obhájit vlastní postoje a názory.

V. Täubner spatřuje úskalí v socializaci dospívajících také v požívání alkoholu v rodině. Upozorňuje na to, že skutečné počátky zkušenosti s alkoholem mají mladiství doma (až ve 1/3 případů), zatímco první opilství se odehrává v partě. Také říká, že alkoholový rodič je prokazatelně významně forenzní podmínkou pro vznik abúzu alkoholu u dospívajících. Dále ve své publikaci sděluje, že alkoholismus rodičů ovlivňuje nejen budoucí proalkoholové chování syna nebo dcery, ale vyvolává i silné pocity viny (Täubner, 1989).

Přestože rodina nepůsobí jako samospasitelný činitel procesu socializace, prevencí jeho zdárného efektu je podle I. Gillernové kladný emoční vztah rodičů s čitelnými požadavky a jejich důslednou kontrolou (Gillernová, 2009). Domníváme se, že dále pak příznivě působí soulad v kázání a samotném konání rodičů i mezi nimi. Důležité je i správné načasování vymezení pravidel chování, neboť později mohou tyto snahy vzbudit nelibou reakci. A v neposlední řadě je podstatné i pěstování společensky žádoucích postojů v rodině.

V období adolescence jsou vrstevnické vztahy přirozené a z mnoha socializačních důvodů žádoucí. Kromě vzájemného pozitivního působení dospívajících, mohou však být zdrojem obtíží. Pokud rodina neposkytuje jedinci dostatečné citové uspokojení, hrozí větší náchylnost k vyhledávání a saturování této potřeby mimo domov. Jak již bylo řečeno, P. Macek a Z. Štefánková se domnívají, že nekvalitní vztahy doma vedou k nekvalitním vztahům i mimo něj (Macek, Štefánková, 2006). Nové sociální vazby mezi vrstevníky s sebou přináší i nové zkušenosti. Dospívající si předávají různé vzory a normy ze svých původních rodin, tedy i ty závadné. Doposud bezproblémový jedinec se tak ocitá neúmyslně na zcestí ovlivněn nežádoucími postoji vrstevníků. Variantou je vědomé dobrovolné přijetí nevhodných vzorců chování jako důkaz identifikace s partou. Mnohdy bývá adaptací skupinových norem podmiňováno setrvání dospívajícího v ní a poslušnost vynucována nátlakem, to může být příčina jeho sociálního selhávání. Jelikož je dospívající „závislý“ na uznání a obdivu, nežádá se pro získání prestiže mezi vrstevníky dopustí „altruisticky“ míněného trestného činu. Odmítnutí a neúspěch ve společensky přijatelné vrstevnické skupině dovádí mnohého adolescenta do party s antisociálními prvky. Toto je vysvětlitelné touhou po sebeuplatnění a potřebou někam se začlenit. Reakcí na nepřijetí party může být i izolace s následnými poruchami chování. Dospívající, kteří strádají absencí pozornosti či respektu, často volí velice nevhodné cesty, kterými si zájem okolí zajistí. Šokování veřejnosti je možné pokládat za způsob jejich interakce a komunikace. Pokud se dospívajícím jednání osvědčí, tzn. splní jejich očekávání (např. posílí status mezi vrstevníky), zvyknou si ho nadále používat.

Také náplň trávení volného času dospívajících nemá často užitečný podtext. Dospívající sami hovoří o nudě a volají po vzrušujících podnětech. V partě dochází k rozptýlení zodpovědnosti, a tudíž k odbrzdění jednání jejich členů. Spolu s touhou předvést se může být důsledkem vandalství, ale i velice závažný trestný čin. Společný čas spojuje mladistvé v úniku před frustrující realitou. Dospívající si krátí své volno kouřením, popíjením a experimentováním s návykovými látkami. I. Čermák konstatuje, že k mnohým agresivním projevům mladistvých dochází pod vlivem alkoholu. Zejména k trestným činům podle §219 t.

z. (Čermák, 1998). Také K. Netík, et al. uvádí: „*Sociální prostředí, v němž toxikomanické chování vzniká a dále se rozvíjí, má často charakter kriminální subkultury,*“ (Netík et al., 1991). Odborník na závislosti K. Nešpor taktéž uvádí, že riziko delinkventního chování je pod vlivem alkoholu či drog u adolescentů vyšší. Dále tvrdí, že mezi mládeží dochází ke kombinaci návykových látek. Upozorňuje na sníženou toleranci a rychlejší vznik závislosti na alkoholu i drogách u mladistvých (Nešpor, 2003). S. H. Shapiro uvádí, že i krátkodobé užívání „pouhé“ marihuany vede k deterioraci v chování – promiskuitě a suicidálním pokusům, k osobní dezorganizaci – psychóze, k poškození mozku zaznamenaném ještě rok po poslední dávce (Shapiro, 1973).

Své místo v socializaci dospívajících má i škola. V případě, že jsou normy uznávané v rámci rodiny s touto celospolečenskou institucí v souladu, slouží škola jako posilující a podporující prvek procesu socializace. Problém nastává, pokud jsou hodnoty rodiny, ze které dospívající pochází, a školy (společnosti) v rozporu. Podle D. Fontany adolescenta tento nesoulad nutí k přiklonění se na jednu stranu a trpění odmítání té druhé. Jinou možností je i „dvojitá tvář“, tj. dvojitý chování podle prostředí (Fontana, 1997).

Domníváme se, že většina delinkventního chování adolescentů má povahu sociálního selhání. Poruchy osobnosti (nejčastěji disociální porucha osobnosti) spolu s mentálním deficitem, s lehkou mozkovou dysfunkcí jsou příčinou menšiny trestných činů dospívajících. V. Labáth, et al. uvádí, že mezi mladistvými lze hovořit spíše o příznacích poruch chování (porušování školního řádu, záškoláctví, drobné krádeže aj.), nikoli o poruše jako takové (Labáth, et al., 2001). Dá se tedy říci, že se normální lidé dopouští vlivem nějakých aktuálních či dlouhodobých nepříznivých okolností (např. ekonomické strádání) špatného jednání. Nicméně činy jsou vždy volbou člověka z toho, co na něj působí.

Nyní uvedeme některé příčiny sociálního selhávání dospívajících, které není možné svou povahou jednoznačně odůvodnit nevhodným působením socializačních činitelů – rodiny, vrstevníků. Některé vyplývají z osobnostních charakteristik a povahy vývojového období adolescence. Patří sem např. pohotovost dospívajících k provokaci, polemice, zvýšená citlivost a snížená frustrační tolerance, a tudíž snadný vstup do konfliktní situace. Charakteristickým znakem mladistvých je i hájení vlastních přesvědčení a ochota se pro ně bit. Také nevyzrálý seberegulační mechanismus dospívajících spolu s touhou po okamžitém uspokojení potřeb může být příčinou nevhodného jednání. Občas se přidruží i nedomyšlení důsledku konání. Na nežádoucím jednání se podílí také adolescentní pocity nespokojenosti se

sebou samým (vyplývající z různých důvodů). Narušená labilní sebereflexe, nejistota, depresivní nálada mohou vyústit v kruté a bezohledné jednání s druhými lidmi. Na potencionální možnosti spáchání trestného činu se podílí tzv. sebesplňující předpověď, kdy dospělí připisují mladistvým tak dlouho nežádoucí chování, až se ho skutečně jednou dopustí.

Pokud mladiství v sociální sféře selhávají, přestože jejich socializační prostředí bylo a je skutečně funkční, pak je třeba hledat příčinu v osobnosti. Zařadili bychom sem např. realizování podivínských fantazií, radost z týrání a ubližování druhým atp.

I. Čermák vzpomíná ještě tři „prozaické“ důvody nežádoucího (agresivního) jednání podmíněného situačními vlivy: 1. z obavy, 2. pro pocit zadostiučinění formální autority a nastolení spravedlnosti a 3. v duchu „příležitost dělá zloděje-agresora“ (Čermák 1998).

4.4 Subjektivní životní spokojenost

Opisem lze vyjádřit, že **subjektivní životní spokojenost** je celkové uspokojení v životě. Ve skutečnosti neexistuje jednotné pojmosloví tohoto jevu a ani univerzální představa, co všechno subjektivní životní spokojenost sytí. Pro subjektivní životní spokojenost, která se promítá do kvality života a indikuje zdraví jedince, se někdy užívá synonymních označení, jako např. osobní štěstí, radost, pohoda (well-being). I. Lišková každopádně uvádí, že zůstat v pozitivní náladě je jeden z nejobecnějších cílů člověka (Lišková, 2005).

K. C. Calman předpokládá, že individuální kvalita života vyjadřuje rozpor mezi sny, nadějemi a ambicemi každého člověka a jeho současnými reálnými zkušenostmi, přičemž lidé jsou obecně motivováni, aby tento rozpor eliminovali, resp. odstraňovali (podle Kebza, 2005). „*Rozdíly mezi aktuální a vytouženou situací stanovuje index subjektivní životní spokojenosti,*“ (Lišková, 2005). V. Kebza hovoří o třech oblastech: duševní, tělesné a sociální, ve kterých dochází k reflexi reality a očekávání (Kebza, 2005).

A. Grob chápe subjektivní životní spokojenost jako komplexní pojem, zahrnující na jedné straně nízké sebehodnocení, malé uspokojení nebo negativní stránky života, na druhé straně štěstí a spokojenost se životem, sebou samým a pozitivní stránky života (podle Lišková, 2005). A. Grob dále hovoří o dvou druzích životní pohody. Habituaální životní pohoda je prožívána dlouhodobě uspokojováním přirozených nebo získaných potřeb a motivů. Zatímco aktuální životní pohoda je závislá na aktivních faktorech a lze jí dosáhnout

buď přímo – pozitivními zážitky, nebo nepřímo – eliminací nebo redukcí nepříznivých podmínek (podle Lišková, 2005).

C. D. Ryffová a C. L. Keyesová vymezují celkem 6 dimenzí osobní pohody. 1. sebedpřijetí (spokojenost se sebou, akceptace všech svých vlastností), 2. pozitivní vztahy s druhými (funkční sociální vazby), 3. autonomie (názorová stabilita a nezávislost na tlaku a očekávání druhých), 4. zvládnutí životního prostředí (orientace v dění v okolí, schopnost spatřit příležitost a důvěra ve vlastní schopnosti), 5. smysl života (jeho prožívání), 6. osobní rozvoj (potřeba nových podnětů a rozvoje vlastní osobnosti) (podle Kebza, 2005). Na základě této klasifikace můžeme konstatovat, že prožívání všech šesti kategorií odpovídá úspěšnému zvládnutí vývojového úkolu v období dospívání. V adolescenci je pak důraz kladen především na nezávislost (na rodičích a posléze vrstevnících) a na sebeúctu. Sebeocnění nebo-li sebeúcta označuje jedincův postoj k sobě samému, má hodnotící ráz a vypovídá o subjektivním vnímání vlastní hodnoty. S. Harter spatřuje sebeúctu jako ukazatel mentálního zdraví, emočního přizpůsobení, schopnosti vyrovnat se se životem a tedy spokojenosti v životě (podle Lišková, 2005). P. Macek uvádí, že zkoumání osobní pohody v adolescenci má zvláštní význam, neboť dospívající jedinci jsou citlivější k vlastním pocitům. Tvrdí, že míra jejich spokojenosti se sebou a vlastním životem je dána nejenom aktuálním prožitkem pohody, ale také uspokojivou životní perspektivou (Macek, 1999).

E. Diener, et al. a D. Tellegen, et al. dospěli k zajímavým zjištěním o determinantech subjektivní životní spokojenosti. Hovoří o rozhodující proměnné struktury osobnosti, resp. genetické výbavě (více viz Lišková, 2005).

Otázkou subjektivní životní spokojenosti se z jistého pohledu zabýval také V. E. Frankl. Tento hovoří o **životním smyslu**. Prožitek smysluplnosti života se jistě také odráží na subjektivní životní spokojenosti. Domnívá se, že člověk je ve své podstatě proniknut vůlí ke smyslu. „*Smysl musí být vždy nalezen a najít si jej musí vždy každý sám. K tomu slouží člověku jeho svědomí. [...] Vůlí ke smyslu nazýváme to, co je v člověku frustrováno, kdykoliv propadá pocitu nesmyslnosti a životní prázdnoty,*“ (Frankl, 1999). Pocity existenciální frustrace či míru prožívané smysluplnosti odhalují P-I-L test J. C. Crumbaugh a LOGO test vytvořený E. S. Lukasovou. Mnohé výzkumy (více viz Frankl, 1999) ukazují souvislost mezi reflektovaným pocitem nesmyslnosti a mnohými patologickými jevy, např. drogová závislost, abúzus alkoholu, páchání trestné činnosti. W. A. M. Black a R. A. M. Gregson zjistili, že kriminální kariéra a životní smysl jsou vůči sobě navzájem v protikladném poměru. Zločinci

skórují v P-I-L testu opakovaně průměrně nižšími hodnotami než nevězněná populace, 86 ku 115 (podle Frankl, 1999).

Závěrem lze konstatovat, že subjektivní životní spokojenost je přirozené směřování každého zdravého jedince ve všech etapách jeho vývoje. Různá vývojová období v životě jedince akcentují jiné motivační síly, které se na prožívání smysluplnosti života, resp. osobní pohody, subjektivní životní spokojenosti podílejí.

II. VÝZKUMNÁ ČÁST

5. VÝZKUMNÝ ZÁMĚR

Naším cílem bylo srovnání mladistvých pachatelů násilné trestné činnosti se stejnou věkovou kategorií odsouzených pro jiný trestný čin v několika okruzích zkoumání. Zaměřili jsme se zejména na oblast rodiny, ke které nás vedly otázky týkající se vztahů mezi jejími členy, způsobu fungování před spácháním trestného činu. Soustředili jsme se rovněž na aktuální subjektivní prožívání smyslu života odsouzených i sebereflexi. Chtěli jsme porovnat také sklony k agresivnímu jednání mezi oběma skupinami odsouzených našeho souboru. U pachatelů odsouzených podle §219 t. z. jsme se navíc pokusili zmapovat dosavadní průběh jejich života, včetně školní docházky. Zajímalo nás, jak reflektují s odstupem času svůj závažný trestný čin.

5.1 Základní charakteristiky výzkumu

Výzkumné šetření probíhalo ve Věznici Všehrdy. Vzhledem k náročnosti výzkumu po organizační stránce byla zapotřebí rovněž vstřícnost a ochota ostatních zaměstnanců vězeňské služby. Nejcennější podíl na uskutečnění výzkumného záměru však mají samotní odsouzení, bez jejichž souhlasu spolupráce by zůstal nezrealizován.

Podklady pro empirickou část byly získávány ve dvou etapách. Nejprve, po důkladném praktickém seznámení s klimatem, režimem a řádem Věznice Všehrdy, v průběhu února 2008, probíhaly individuálně rozhovory se všemi odsouzenými mladistvými vrahy, tj. s některými probandy zařazenými do výzkumného vzorku. Tito a zbylí jedinci šetřeného souboru, tj. mladiství ve VTOS za jiný TČ než vraždu, se pak dne 8. března 2008 účastnili skupinového sběru dat pomocí testových metod.

5.2 Použité metody

Pro účely našeho výzkumného záměru jsme se rozhodli použít k vlastnímu vyšetření následující metody.

Klinické: Rozhovor, pozorování

Testové: Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině, P-I-L test (sebeposuzovací stupnice), Koláč radosti (poloprojektivní technika), LOGO test, Rosenzweigův obrázkový frustrační test.

5.2.1 Základní popis použitých metod

Název: Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině (Příloha č. 1)

Autor: J. Čáp, P. Boschek (1994)

Popis: Jedná se o 40 položkový dotazník postihující 4 komponenty výchovy, kterými jsou: komponent kladný (K), záporný (Z), komponent požadavků (P) a komponent volnosti (V) (Svoboda et al., 2001). Autoři doporučují jeho využívání pro věkovou kategorii 12 let. Je použitelný jako nástroj reflexe interakce dítěte s rodiči a zobrazení rodinné atmosféry.

Administrace: Test je možné administrovat individuálně i skupinově. Respondent odpovídá na jednotlivá tvrzení vyznačením jedné z možností „ano-zčásti-nevím“ zvlášť pro matku a otce.

Vyhodnocování: Odpovědi skórujeme: Ano – 3 body, Zčásti – 2 body, Ne – 1 bod, součtem získáváme hrubé skóry jednotlivých komponentů výchovy (K, Z, P, V). Podle tabulek pak posuzujeme emoční vztah k dítěti obou rodičů odděleně i v rodině jako celku. Stejným způsobem postupujeme pro výchovné řízení v rodině.

Vyhodnocením vyplněného dotazníku tedy získáme údaje o emočním vztahu matky a otce (zvlášť) k dítěti a rovněž styl výchovného řízení otce a matky k dítěti. Způsob výchovy v rodině je možno také uzavřít jako celek pro oba rodiče dohromady a zařadit do tzv. modelu devíti polí.

Název: P-I-L test (Purpose in Life Test) (Příloha č. 2)

Autor: J. C. Crumbaugh, L. T. Maholick (1964)

Popis: Tato sebeposuzovací metoda je rozčleněna na 3 části a zjišťuje míru saturace životního smyslu, resp. existenciální frustraci. P-I-L test obsahuje celkem 20 sedmibodových stupnic v první části, 13 nedokončených vět ve druhé a třetí část je určena pro volný projev. Test je vhodný pro dospívající a dospělé.

Administrace: Test je možné administrovat individuálně i skupinově. Proband v první části kroužkuje u každé z položek číslo, které je v jeho případě nejbližší pravdě. V druhé dokončuje věty a ve třetí volně popisuje své cíle a směřování v životě.

Vyhodnocování: V našich podmínkách se nejčastěji pracuje pouze s první částí testu. Zakroužkované body ze stupnice se sčítají. Čím je výsledný skóre nižší, tím je člověk frustranější a naopak. Vysoké skóre vypovídá o sebedřívjetí respondentá, jeho spokojenosti a kladném hodnocení smyslu svého života. Výsledné skóre může nabývat hodnot 20-140 bodů.

Název: Koláč radosti (Příloha č. 3)

Autor: I. Gillernová (1990)

Popis: Tato nestandardizovaná poloprojektivní technika se zaměřuje na zjišťování aktualizovaných motivačních sil dětí, dospívajících i dospělých. Orientuje se na pozitivně vyjadřované momenty chování a prožívání, které přinášejí radost, uspokojení atd. Může být použita v jakémkoliv věku.

Administrace: Metoda je možné administrovat individuálně i skupinově. Testovaná osoba rozděljuje na formuláři předtištěný kruh na díly (výseče) a do nich vpisuje konkrétní jevy, události, situace, které jí dělají radost.

Vyhodnocování: Vyhodnocení vychází z kvalitativní analýzy. Celý koláč je možno posoudit individuálně po následném rozhovoru s respondentem (skladba jednotlivých položek a jejich kvantitativní vymezení, tj. velikost výsečí) nebo i podle jistého schématu struktury aktualizovaných motivačních sil: 1. Elementární životní potřeby, 2. Potřeby bezpečí a jistoty, 3. Potřeby podnětů, činnosti, 4. Potřeby sociálních interakcí, 5. Potřeby výkonu, úspěchu, 6. Potřeby vztahující se k makroprostředí, 7. Potřeby seberealizace, 8. Potřeby poznávací a estetické.

Název: LOGO test (Příloha č. 4)

Autor: E. S. Lucas (1986)

Popis: Dotazník byl vytvořen na základě pojetí „prožívané smysluplnosti“ a jejího opaku „existenciální frustrace“, rozpracované V. E. Franklem. Umožňuje posoudit, v jakém stupni a v kterých ohledech člověk prožívá svůj život jako naplněný smyslem, anebo naopak strádá prožíváním jeho „smysluprázdnoty“. Prožívaná smysluplnost je přitom poměrně nezávislá na vnějších podmínkách. Může být přítomna i za svízelných životních okolností. Proti tomu blahobyť, úspěšnost a majetek se mohou někdy stát překážkami v hledání smyslu. Hlavním účelem LOGO testu je rychle rozpoznat, zda vyšetřovaná osoba má tyto problémy, trpí sebevražedným jednáním, eventuálně se dá odhadnout riziko další trestné činnosti.

K dispozici je verze pro muže i ženy. Obě varianty slouží od 16 let výše a obsahují tři části. První část se skládá z 9 tvrzení, na které dotazovaný jedinec reaguje odpovědí „ano-ne“. Druhá část má 7 položek, na které je vyžadována odpověď „velmi často-často-občas“. V poslední části jsou vyličený stručně osudy, způsob života tří osob ; respondent volí dle subjektivního dojmu nejpříznivější a naopak nejnešťastnější styl života. Poté je ještě požádán o stručné sepsání vlastního „příběhu“, oč se v životě snaží, chce, a zda se daří cíle naplňovat.

Administrace: Test je použitelný individuální a skupinovou formou.

Vyhodnocování: Hodnocení testu je kvantitativní pro první a druhou část a pro polovinu třetí části. Druhá polovina třetí části se vyhodnocuje kvalitativně – obsahovým rozbohem. Celkový skór je umístěn v jednom z kvartilů a počítá se jako součet všech skórů jednotlivých částí. S ohledem na věk se poté vyhledává v tabulce normových hodnot „výsledek“, tj. pásmo populace, do něhož testovaný patří, a tím zjišťujeme úroveň prožívané životní smysluplnosti.

Název: Rosenzweigův obrázkový frustrační test (Příloha č. 5)

Autor: S. Rosenzweig (1945)

Popis: Záměrem této metody je zachytit charakteristiky stresové tolerance a reakci na frustraci. Testový materiál tvoří sešit s 24 obrázky na způsob comics, představující frustrační situace v obvyklém životě (Šípek, 2000 a Šípek, 1996). Test evokuje latentní agresivní tendence, projikující se do verbalizace (Svoboda, 2005). Test je určen pro jedince od 14 let výše, existuje i verze pro dětskou populaci.

Administrace: Zadání testu je možné individuální i skupinové. Testovaný jedinec je vyzván, aby doplnil slova, která ho napadnou, do volné „bubliny“ vycházející z úst osoby na obrázku.

Vyhodnocování: Všech 24 frustrujících situací na obrázcích se skóruje ze dvou hledisek - podle typu reakce a směru agresivity.

Typy reakce:

1. O - D ... v reakci je zdůrazněná překážka způsobující frustraci,
2. E - D ... pozornost je soustředěna na obranu ohroženého individua,
3. N - P ... je zdůrazněno konstruktivní řešení frustrujícího problému.

Směr agresivity:

1. E ... extrapunitivní, reakce/agrese směřuje k okolí,
2. I ... intropunitivní, reakce/agrese směřuje k vlastní osobě,
3. M ... impunitivní, snaha přenést se přes frustraci (Šípek, 2000).

Při hodnocení odpovědí vzniká 9, resp. 11 kategorií odpovědí (dva případy zvláštního hodnocení). Rosenzweig sestavil nejčastější odpovědi, je tedy možné porovnat získané odpovědi s těmi nejčastějšími (nejtypičtějšími). Jinou cestu představuje procentuální vyhodnocení zastoupení jednotlivých typů a směrů reakce a následná interpretace výsledku.

5.3 Popis souboru respondentů

Výzkumné šetření je primárně zaměřeno na mladistvé odsouzené za závažnou násilnou TČ (vražda). /Je třeba respektovat Zákon o ochraně osobních údajů, a proto budeme pro jednotlivé odsouzené v textu používat pouze označení „**Odsouzený 1, 2 - 11**“. / V době sběru dat, tzn. ke dni 8. března 2008, bylo v České republice celkem 12 uvězněných mladistvých osob za TČ podle §219 t. z. - vraždu. Všichni byli mužského pohlaví. 11 z nich odpykávalo svůj trest ve Věznici Všehrdy, 1 byl uvězněn v Opavě. Náš výzkumný vzorek zahrnuje všech 11 jedinců ze Všehrd, odsouzený z Opavy se výzkumu nezúčastnil. Sebraná data od celé této specifické populace až na jednu výjimku jsou vzácná. Rozhodli jsme se, výzkumný vzorek srovnat s mladistvými delinkventy pykající za jiný TČ než vraždu (kontrolní skupina). Skladba zkoumaného souboru je přehledně naznačena v tab. 1 a v tab. 2.

Tab. 1 Zkoumaný soubor

	Počet odsouzených
TČ vražda	11
Jiný TČ	38
	Celkem 49

Tab. 2 Zkoumaný soubor; přehled a frekvence výskytu TČ odsouzených

§ 247: krádež	27
§ 234: loupež	20
§ 219: vražda	11
§ 238: porušování domovní svobody	10
§ 171: maření výkonu úředního rozhodnutí	4
§ 180: obecné ohrožení	4
§ 257: poškození cizí věci	4
§ 249: neoprávněné užívání cizí věci	4
§ 202: výtržnictví	3
§ 222: ublížení na zdraví	1 - 2
§ 239: porušování tajemství dopravovaných zpráv	1 - 2
§ 197: násilí (zrušen)	1 - 2
§ 235: vydírání	1 - 2
§ 140: padělání a pozměňování peněz	1 - 2
§ 169: zasahování do nezávislosti soudu, pohrdání soudem (zrušen)	1 - 2
§ 250: podvod	1 - 2
§ 199: šíření poplašné zprávy	1 - 2
§ 248: zpronevěra	1 - 2
§ 227: nedovolené přerušování těhotenství	1 - 2
§ 187: nedovolená výroba a držení omamných a psychotropných látek a jedů	1 - 2
§ 221: ublížení na zdraví	1 - 2

Pozn.: Pro úplnost je třeba poznamenat, že mnozí odsouzení jsou ve VTOS pro vícero druhů TČ.

Mladiství odsouzení podle §219 t. z. jsou převážně prvotrestaní vězni, pouze u dvou došlo v minulosti k odnětí svobody podmíněně. Důvody pro až dosavadní trestní bezúhonnost mohou být různé, jeden se nabízí určitě – současná hranice trestní odpovědnosti patnácti let.

Současně je třeba uvést, že 4 odsouzení pro trestný čin vraždy spáchali ještě jiný TČ – viz tab. 3.

Tab. 3 Přidružená TČ odsouzených podle §219 t. z.

	§ 219	Jiný §
Odsouzený 1	Ano	Ne
Odsouzený 2	Ano	§ 247, 238
Odsouzený 3	Ano	Ne
Odsouzený 4	Ano	Ne
Odsouzený 5	Ano	Ne
Odsouzený 6	Ano	Ne
Odsouzený 7	Ano	Ne
Odsouzený 8	Ano	§ 238
Odsouzený 9	Ano	§ 238
Odsouzený 10	Ano	§ 238, 247, 249
Odsouzený 11	Ano	Ne

Celková délka odsouzení pachatelů z našeho souboru se pohybuje v rozmezí od 5 do 9 let. Jednotlivé výše sazeb nacházíme přehledně v tab. 4. Průměrná výše trestu je 7,5 let. (Me=8, Mo=8;9)

Tab. 4 Délka odsouzení pachatelů pro TČ vraždy

	Celková délka trestu (roky)
Odsouzený 1	6
Odsouzený 2	8,5
Odsouzený 3	8
Odsouzený 4	5
Odsouzený 5	9
Odsouzený 6	5
Odsouzený 7	8
Odsouzený 8	9
Odsouzený 9	8
Odsouzený 10	7,5
Odsouzený 11	9

Pozn.: U většiny mladistvých odsouzených podle §219 t. z. bude skutečná délka pobytu ve vězení kratší z důvodu podmíněného propuštění, o které si mohou odsouzení zažádat po 2/3 odpykaného trestu a kterému bude vyhověno v případě žádoucího chování po dobu pobytu ve vězení.

Trestného činu vraždy (přesněji dvakrát spíše zabití a jednou pokusu vraždy) se mladiství dopustili v sedmi případech na cizí neznámé osobě, dvakrát na blízké známé osobě a dvakrát na rodinném příslušníkovi (matka, babička). Tři odsouzení spáchali trestný čin samostatně, zbylých osm ve spolupachatelství s jedním nebo více jedinci. Oběťmi individuálně provedené vraždy byly ve dvou případech právě členové rodiny a ve třetím cizí dívka (vražda se sexuálním podtextem). Nejčastěji oběť zemřela následkem brutálního zbití, ukopání. Opakovaně byly smrtícím nástrojem nůž (třikrát) a tyč (dvakrát). V jednom případě pachatel použil ke svému činu sekeru. Dvakrát nastala smrt vlivem škrcení a rdoušení. Nezřídka došlo i ke kombinaci s životem neslučitelných počinů a dvakrát byla oběť popálena (zastírací manévr). Zdá se, že pouze jedna vražda byla předem plánována, ostatní nikoliv. Měly povahu spontánních reakcí na vzniklou situaci.

Všem respondentům našeho zkoumání bylo v době spáchání TČ mezi 15 a 18 lety. Rovněž věková skladba odsouzených pro TČ vraždy pokryla celé spektrum věkového pásma mladistvých. Věkové zastoupení u jednotlivých odsouzených v době spáchání TČ ukazuje tab. 5. Průměrný věk odsouzených v době TČ vraždy byl 16,6 let. Nejmladšímu násilníkovi bylo čerstvých 15 roků, nejstaršímu chyběl měsíc k dovršení 18 let. (Me=17, Mo=17)

Tab. 5 Věk pachatelů v době vraždy

	Věk v době spáchání TČ (v letech)
Odsouzený 1	15
Odsouzený 2	15
Odsouzený 3	17
Odsouzený 4	17
Odsouzený 5	17
Odsouzený 6	18
Odsouzený 7	17
Odsouzený 8	17
Odsouzený 9	17
Odsouzený 10	16
Odsouzený 11	17

Nezapomínejme na podstatný fakt - přestože během našeho šetření měli všichni odsouzení již překročenou věkovou hranici mladistvých (průměrně jim je 19,8 let) – viz tab. 6, zůstávají zařazeni ve věznici pro mladistvé (pokud si nepožádají o přeřazení do věznice pro dospělé, což je pro ně z mnoha důvodů ovšem nevýhodné) a je na ně nadále pohlíženo jako na mladistvé - rozhodujícím kritériem je stáří v době spáchaného deliktu.

Tab. 6 Aktuálně dosažený věk odsouzených podle §219 t. z. (ke dni 8/3/2008)

	Nynější věk (v letech a měsících)
Odsouzený 1	18'10
Odsouzený 2	18'10
Odsouzený 3	21'6
Odsouzený 4	19'10
Odsouzený 5	21'9
Odsouzený 6	18'7
Odsouzený 7	18'11
Odsouzený 8	20'5
Odsouzený 9	20'1
Odsouzený 10	20'1
Odsouzený 11	18'10

Z důvodu nízkého věku odsouzených logicky vyplývá, že jejich maximálním možným dosaženým vzděláním je středoškolské. Nejčastěji mají mladiství v našem vzorku ukončenou povinnou školní docházku a ve VTOS si doplňují další vzdělání. Většinou absolvují nějaký učební obor s možností získat maturitu. Studijní anamnézu zkoumaných vrahů shrnuje tab. 7.

Tab. 7 Přehled vzdělání odsouzených podle §219 t. z.

	Dosažené základní vzdělání	Ukončené/probíhající SOU
Odsouzený 1	Ano (dokončeno ve věznici)	Ne
Odsouzený 2	Ano (zvláštní škola)	Kuchař, Elektrikář
Odsouzený 3	Ano	Zedník, Kuchař
Odsouzený 4	Ano	Kuchař
Odsouzený 5	Ano (1x propadl)	Zedník, Kuchař
Odsouzený 6	Ano (zvláštní škola)	Kuchař
Odsouzený 7	Ano	Kuchař
Odsouzený 8	Ano	Kuchař, Zámečník
Odsouzený 9	Ano (2x propadl)	Kuchař
Odsouzený 10	Ano	Elektrikář
Odsouzený 11	Ano	Ne

Většina odsouzených podle §219 t. z. potvrdila svou zkušenost s požíváním (ve větší či menší míře) alkoholických nápojů a všichni abúzus drog. Podrobně viz následující tab. 8. Kouření cigaret přímo zjišťováno nebylo, ale je velice pravděpodobné, že mnoho mladistvých vězeňské subkultury má k nikotinovému abúzu sklon, a dokonce s jistotou můžeme tvrdit, že všichni odsouzení s cigaretami aspoň někdy (minimálně jednou) experimentovali.

Tab. 8 Zkušenosti odsouzených podle §219 t. z. s návykovými látkami

	Alkohol	Drogy
Odsouzený 1	Ano	Tvrdé
Odsouzený 2	Ano	Tvrdé
Odsouzený 3	Ano	Tvrdé
Odsouzený 4	Ano	Marihuana
Odsouzený 5	Ano	Tvrdé
Odsouzený 6	Ano	Marihuana
Odsouzený 7	Ano	Marihuana
Odsouzený 8	Ano	Marihuana
Odsouzený 9	Ano	Marihuana
Odsouzený 10	Ano	Tvrdé
Odsouzený 11	Ano	Marihuana

Pozn.: Mladiství, kteří přiznali užívání tvrdých drog (např. pervitin, heroin aj.), mají v našem případě automaticky zkušenost s marihuanou, která byla „startovací“ návykovou látkou.

Pozn.: V případě alkoholu se zvýšenou mírou rozumí udávané množství či opakovaná opilost. Na abúzus usuzujeme i nepřímo na základě zmínky samotných odsouzených o požadavku léčení a stížnostech ze strany rodičů. Pro zneužívání alkoholu hovoří i snížený stupeň z chování na vysvědčení právě pro požívání alkoholických nápojů v době výuky.

Odsouzení podle §219 t. z. pochází z rodin úplných i neúplných. Někteří vyrůstali s oběma biologickými rodiči, jiní ve více či méně stabilním páru vlastního a nevlastního rodiče. V některých případech do výchovy vstupovali prarodiče nebo jiní rodinní příslušníci a zařízení MŠMT i MZ ČR. Vyskytuje se i státem nařízené formování. V rodinách některých odsouzených se objevuje kriminální minulost. Zmiňované podoby rodinných (formativních) prostředí zobrazuje tab. 9, 10 a 11.

Tab. 9 Rodinná a jiná formativní prostředí vrahů

	Rodinné formativní působení		
	Matka	Otec	Ostatní rodinní příslušníci
Odsouzený 1	Vlastní	Nevlastní	Teta (od dospívání)
Odsouzený 2	Vlastní	Vlastní	Ne
Odsouzený 3	Vlastní	Vlastní (do 1 roku), nevlastní	Ne
Odsouzený 4	Vlastní	Vlastní, ale VTOS	Ne
Odsouzený 5	Vlastní	Vlastní	Ne
Odsouzený 6	Vlastní (do 6 let)	Nevlastní (do 6 let)	Prarodiče (od 6 let)
Odsouzený 7	Vlastní	Vlastní (do 11 let, ale VTOS), nevlastní	Ne
Odsouzený 8	Vlastní	Vlastní (do 7 let), nevlastní	Ne
Odsouzený 9	Vlastní	Vlastní (do 5 let), nevlastní	Ne
Odsouzený 10	Vlastní	Vlastní, nyní nevlastní	Ne
Odsouzený 11	Vlastní	Vlastní, od 7 let i nevlastní	Prarodiče

Tab. 10

	Jiné formativní působení
Odsouzený 1	Ne
Odsouzený 2	Ne
Odsouzený 3	Ano (Diagnostický ústav, Středisko výchovné péče)
Odsouzený 4	Ne
Odsouzený 5	Ano (Psychiatrická léčebna-sexuologická léčba)
Odsouzený 6	Ne
Odsouzený 7	Ano (Ochranné ústavní sex. léčení po VTOS)
Odsouzený 8	Ne
Odsouzený 9	Ne
Odsouzený 10	Ano (Psychiatrická léčebna)
Odsouzený 11	Ne

Tab. 11

	Zjištěný VTOS v rodině
Odsouzený 1	Ne
Odsouzený 2	Ano (matka i otec)
Odsouzený 3	Ne
Odsouzený 4	Ano (otec)
Odsouzený 5	Ne
Odsouzený 6	Ne
Odsouzený 7	Ano (otec)
Odsouzený 8	Ne
Odsouzený 9	Ne
Odsouzený 10	Ne
Odsouzený 11	Ne

5.4 Výzkumný design

V předchozí části již bylo konstatováno, že náš celý výzkumný soubor mladistvých lze rozčlenit na dvě skupiny, a to na odsouzené za trestný čin podle § 219 t. z. a na odsouzené za jinou trestnou činnost. Zatímco u druhé jmenované byly jediným zdrojem dat pouze testové metody a částečně pozorování, informace o mladistvých pachatelích TČ vraždy jsme získávali navíc ještě rozhovorem, některá fakta doplnili i zaměstnanci věznice.

Z tohoto vyplývá, že ke každému odsouzenému pro trestný čin vraždy máme k dispozici velmi zajímavé údaje, které by mohly být rozpracovány do 11 samostatných příběhů, osudů mladých lidí, kteří nesmazatelně do svých životů vepsali násilnou roli „vraha“. Dvě vybrané kazuistiky pro představu zařazujeme do oddílu 6.2.

V podkapitole o použitých metodách jsme mj. zmiňovali obvyklý způsob práce s jednotlivými testy, zejména vyhodnocování. Nyní je třeba upozornit na to, že jsme z každé jednotlivé testové metody naši baterie administrovali jen některé části, anebo jsme vyhodnocovali pouze ty části, které byly pro náš výzkum směrodatné. Více k jednotlivému vytěžení viz následující popis.

Rozhovor, pozorování (Orientační seznam otázek příloha č. 6)

Obě klinické metody byly nedílnou součástí šetření a jejich užití korespondovalo s cílem výzkumu. V případě rozhovoru se jednalo především o anamnestický sběr dat, ale také diagnostický postup podpořený získanými informacemi metodou pozorování. Rozhovor

byl veden organizovaným, zaměřeným způsobem. Předem bylo stanoveno, co se jím má zjistit, ale pořadí vyslovených otázek a rovněž jejich přesná formulace byly pružně přizpůsobovány povaze a potřebě dané situace. Jednalo se tedy o částečně standardizovaný rozhovor. Nejčastějším postupem našeho rozhovoru bylo kladení otázek s cílem získat informace o rodině odsouzených, rodinném klimatu, vztazích s vrstevníky, škole, jejich TČ a také o tom, jak reflektují sami sebe. Odpovědi i případné poznámky plynoucí z neverbálního projevu probandů byly zaznamenávány. Všichni dotazovaní byli předem upozorněni, že se jejich odpovědi budou zapisovat, a s tímto postupem souhlasili. Rozhovory probíhaly individuálně, nejkratší trval 1 hodinu, nejdelší 3 hodiny. Průměrně jsme dotazováním s jedním odsouzeným strávili tedy 2 hodiny, nejčastěji 1,5 hodiny.

Rozhovor i pozorování byly podrobeny kvalitativní analýze.

Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Stejně jako u ostatních testových metod byly nejprve odsouzeným dány pokyny ke způsobu vyplňování záznamových archů. Vypracovávání probíhalo vždy až po ujištění, že všichni respondenti rozumí, co je jejich úkolem. /Toto bylo třeba ověřovat neustále i v průběhu vyplňování archů vzhledem ke sníženým rozumovým schopnostem některých účastníků výzkumu a jejich studu opakovaně se tázat na způsob zacházení s jednotlivými metodami./

V tomto dotazníku si odsouzení sami volili, zda budou posuzovat jednotlivá tvrzení pro vlastní či nevlastní rodiče (nejčastěji vlastního či nevlastního otce). Byli požádáni, aby své rozhodnutí do archu připsali. Někteří se rozhodli psát o biologických rodičích, přestože jeden z nich s nimi nežil a byli vychovávaní nevlastním rodičem. Jiní hodnotili raději nevlastního rodiče, protože onen s nimi žil, měli spolu bližší vztah, nebo naopak velmi problematický. Někteří odsouzení kolonku jednoho z rodičů nechali úplně prázdnou, neboť svého rodiče vůbec nepoznali a žádný náhradní do jejich výchovy nezasáhl.

Z hlediska vyhodnocování pro nás byl důležitý emoční vztah a výchovné řízení matky a otce. S modelem devíti polí jsme nepracovali. Pro statistické srovnání obou skupin jsme použili Wilcoxonův test. Graficky jsme vyznačili četnost jednotlivých forem výchovného řízení a zastoupení emočního vztahu u otců a matek ve skupině odsouzených podle §219 t. z. i ostatních mladistvých delikventů.

P-I-L test

Odsouzení pracovali pouze s první, tradičně nejvíce administrovanou, částí tohoto testu.

U celého výzkumného souboru nás zajímalo výsledné skóre. Naměřené hodnoty u obou skupin byly korelovány opět pomocí Wilcoxonova testu.

Koláč radosti

Testované osoby vyplňovali dva koláče – v jednom vyjadřovali své aktuální radosti, potřeby, přání a tužby ve výkonu trestu, v druhém zpětně reflektovali, co jim přinášelo libé pocity ještě na svobodě.

Pro oba koláče mladistvých odsouzených podle §219 t. z. jsme vymezili celkem 5 skupin, tj. 5 nejvíce se opakujících kategorií aktualizovaných motivačních sil, ke kterým jsme zaznamenávali u jednotlivých probandů jejich výskyt či absenci. Jsou jimi – 1. Elementární životní potřeby (spánek, jídlo,...) + Sexuální potřeby, 2. Potřeby bezpečí a jistoty (zázemí), 3. Potřeby podnětů a činnosti (záliby, odpočinek, změna,...), 4. Potřeby sociálních interakcí (vztahy, přátelství, láska, přijetí druhou osobou,...) a 5. Potřeby výkonu, úspěchu (prestiž, snaha vyniknout,...). Procentuálně jsme vyjádřili zastoupení jednotlivých skupin aktualizovaných motivačních sil.

Pozn.: U dílčích vepsaných položek jsme se nezabývali kvantitativním hlediskem, tj. velikostí jednotlivých výšečí v koláči.

U ostatních odsouzených jsme se rozhodli vypracovat přehled deseti nejčastěji se opakujících konkrétních položek v obou koláčích (zvláště) a přiřadili jsme k nim čísla 1-5 podle kategorie aktualizované motivační síly.

Vyhodnocování této metody mělo povahu deskriptivní statistiky a proběhlo zvláště pro odsouzené pro TČ vraždy a ostatní odsouzené.

Na doplnění byli všichni testovaní ještě požádáni, aby ještě mimo koláč vepsali, co je trápí, své současné starosti.

LOGO test

Celkové skóre obou skupin byly porovnány pomocí Wilcoxonova testu. Dále byly výsledné skóre všech odsouzených z našeho souboru procentuálně přiřazeny k jednotlivým kvartilům, resp. pásmům a následně interpretovány.

Rosenzweigův obrázkový frustrační test

Výroky všech odsouzených vepsaných do prázdných „bublin“ 24 obrázků byly skórovány tradičně podle typu reakce a směru agresivity. Dostali jsme tedy všech 9 kategorií odpovědí. Naším cílem bylo zjistit, jaké tendence směru a typu reakcí u odsouzených převažují, jaké je jejich procentuální zastoupení a liší-li se ve svých sklonech mezi sebou naše dvě skupiny zkoumaného vzorku. Ke statistickému zpracování byl použit Fisherův test.

5.5 Výzkumné předpoklady a otázky

Předpokládáme převahu záporného emočního vztahu a slabého výchovného řízení otce i matky v rodinách všech odsouzených. Domníváme se, že všichni mladiství z našeho souboru si na podmínky vězení spíše zvykli a neprožívají významnější pocity životní nepohody. Rovněž si myslíme, že obě skupiny odsouzených budou ve vězení vypovídat o stejných aktualizovaných motivačních silách. Předpokládáme, že mladiství prožívali na svobodě kvantitativně i kvalitativně bohatší spektrum radostných podnětů. V celém souboru očekáváme minimum konstruktivních tendencí odsouzených při řešení problému, naopak maximální obranu vlastní osoby a reakce obrácené proti okolí.

Před započítáním výzkumného šetření jsme si položili také následující otázky, na které jsme našli odpovědi ve výsledcích testových metod (v případě všech odsouzených) a prostřednictvím rozhovoru (s odsouzenými pro trestný čin vraždy).

O1: Jaký výchovný styl (emoční vztah a výchovné řízení) otce a matky u odsouzených podle §219 t. z. převažoval?

O2: Jaký výchovný styl (emoční vztah a výchovné řízení) otce a matky u odsouzených pro jiný TČ byl nejvíce zastoupen?

O3: Lišilo se rodinné výchovné prostředí obou skupin?

O4: Jak na rodinné klima vzpomínají v rozhovoru odsouzení podle §219 t. z.?

O5: Prožívají odsouzení obou skupin ve vězení spíše existenciální frustraci, prázdnotu, anebo mají stále „pro co“ žít i přes svízelné životní okolnosti?

O6: Jak reflektují odsouzení obou skupin životní perspektivu?

O7: Liší se ve svých úvahách o smyslu svého života odsouzení podle §219 t. z. a pachatelé jiného TČ?

O8: Z čeho mají odsouzení ve věznici radost?

O9: Jaký je rozdíl mezi aktualizovanými motivačními silami u pachatelů TČ vraždy a ostatních odsouzených nyní ve VTOS?

O10: Jaké podněty před nástupem do VTOS těšily odsouzené obou skupin?

O11: Vyskytují se nějaké odlišnosti mezi oběma skupinami v percepci radostných podnětů na svobodě?

O12: V čem se odlišují prožívané potřeby všech mladistvých z našeho souboru ve VTOS a na svobodě?

O13: Jaké problémy a starosti aktuálně obě skupiny reflektují?

O14: Jaký způsob zvládání každodenních starostí a frustračních situací u obou skupin odsouzených převažuje?

O15: Liší se od sebe respondenti obou skupin v reakcích na zátěžové situace?

O16: Jakou povahu měly interpersonální vztahy (mimo rodinu) mladistvých odsouzených podle §219 t. z.?

O17: Jaké místo připisují pachatelé TČ vraždy škole?

O18: Jakým způsobem percipují pachatelé TČ vraždy sami sebe (včetně svého závažného násilného skutku)?

6. VÝZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ A JEJICH ANALÝZA

V této části přinášíme výsledky srovnání testové baterie mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a pro jinou TČ. Výzkumná zjištění předkládáme zvláště pro každou testovou metodu a doplňujeme je o grafy.

Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Celkem 11 **mladistvých odsouzených pro TČ vraždy** reflektovalo výchovné působení v rodině u 10 otců a 11 matek, tzn. jeden otec do výzkumného šetření zahrnut nebyl. **Mladiství** pachatelé **odsouzení pro jinou TČ** v celkovém počtu 38 posuzovali 34 otců a 36 matek, tzn. 4 otcové a 2 matky nejsou do výzkumného šetření zahrnuti.

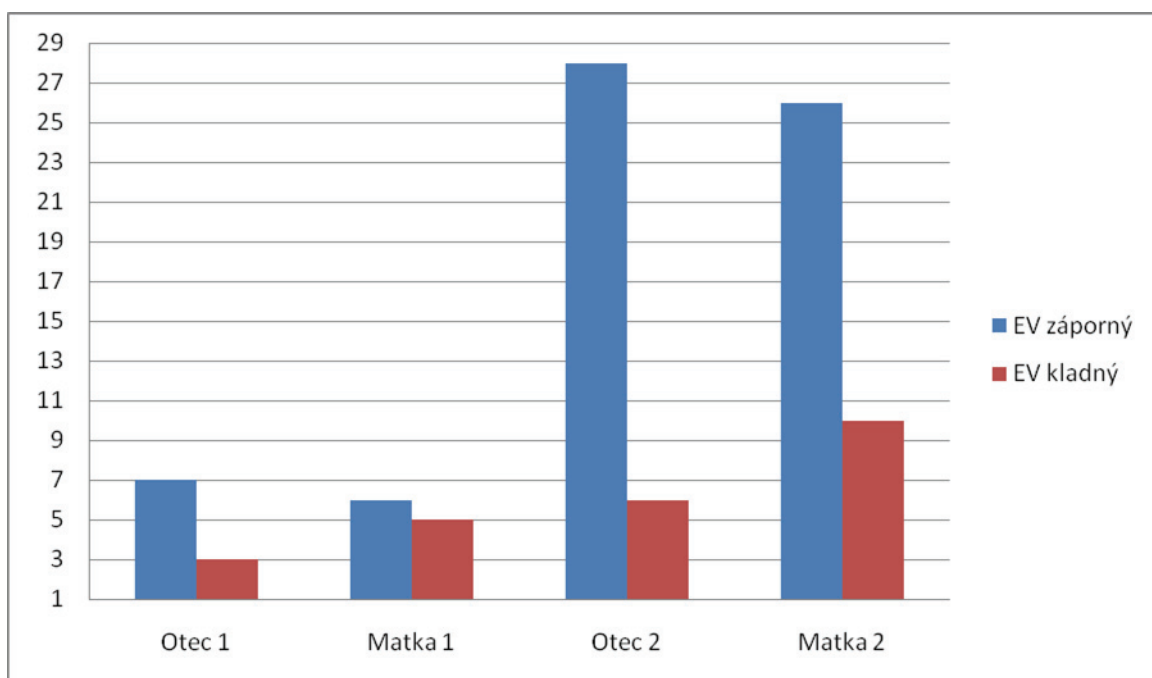
Odsouzení pro TČ vraždy udávají průměrné hrubé skóry jednotlivých komponentů výchovy (**Kladný, Záporný, Požadavků, Volnosti**) otce: **K 22, Z 15, P 18, V 22** a matky: **K 26, Z 16, P 18, V 23**. Odsouzení pro jiný druh TČ průměrně skórují v jednotlivých komponentách výchovy otce: **K 23, Z 19, P 20, V 20** a matky: **K 26, Z 17, P 19, V 23**.

Posouzením průměrných hrubých skóre komponentů výchovy u otců mladistvých odsouzených pro TČ vraždy jsme zjistili, že odsouzení vnímají průměrně **emoční vztah otce jako záporný a výchovné řízení jako rozporné (téměř slabé)**. **Emoční vztah matek** je těmito odsouzenými průměrně nazírán též **jako záporný a výchovné řízení jako rozporné (téměř slabé)**. Odsouzení pro jiný TČ posuzují průměrně **emoční vztah otce jako záporný a výchovné řízení jako rozporné**. **Emoční vztah matek** těchto odsouzených je hodnocen **jako záporný a výchovné řízení jako rozporné**.

Z těchto závěrů vyplývá, že se způsob výchovy v rodinách mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a mladistvých odsouzených pro jinou TČ průměrně neliší ani v emočním vztahu rodičů k dospívajícím, ani jejich výchovným řízením. Odsouzení doma necítili podporu ani porozumění rodičů. Byly na ně kladeny požadavky, ale nedocházelo k ověřování jejich plnění.

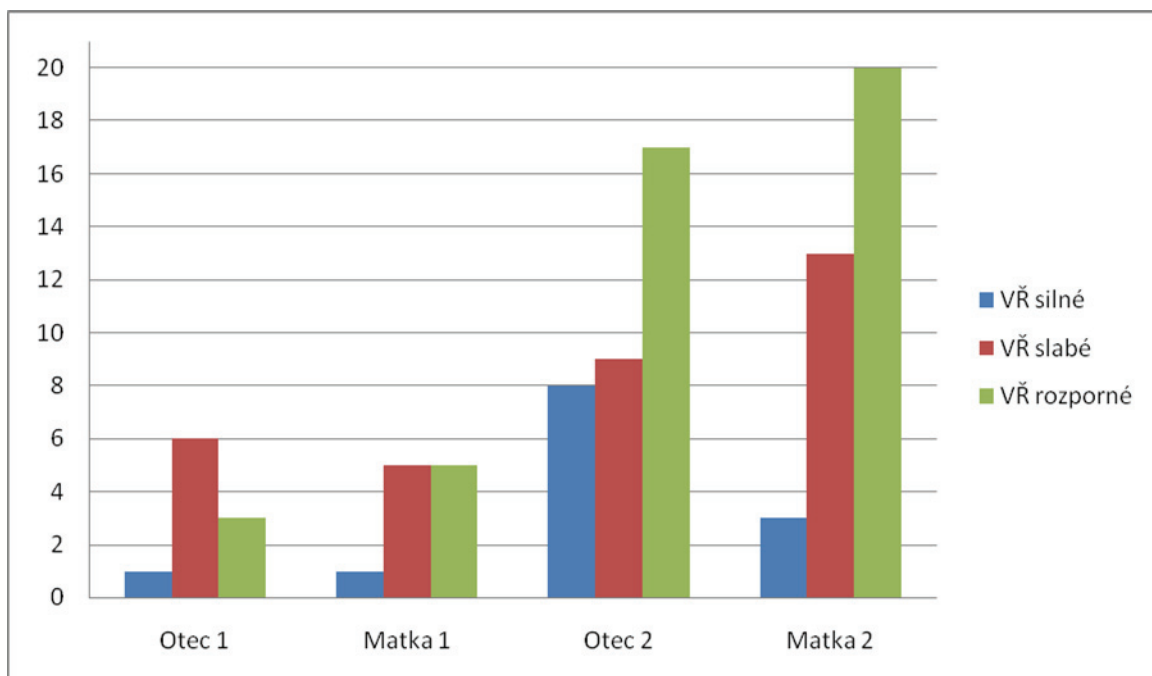
Z grafů č. 1 a č. 2 je možné vyčíst rozložení reflektovaného emočního vztahu (EV) a výchovného řízení (VŘ) pro otce a matky zvláště v rodinách obou skupin odsouzených. Stanovili jsme si 2 kategorie EV: zápornou a kladnou. Do kladné zahrnujeme i extrémně kladný a střední EV. VŘ střední a silné tvoří jednu kategorii silného VŘ, dále pak pracujeme se slabým a rozporným VŘ.

Graf 1

Pozn.: **Otec 1**, tj. skupina otců mladistvých odsouzených pro TČ vraždy. **Otec 2**, tj. skupina otců mladistvých odsouzených pro jinou TČ. **Matka 1**, tj. skupina matek mladistvých odsouzených pro TČ vraždy. **Matka 2**, tj. skupina matek mladistvých odsouzených pro jinou TČ.

Graf 2

V 7 případech, tj. v 70% pociťují **mladiství odsouzení pro TČ vraždy** emoční vztah otce k sobě jako záporný, a ve 3 případech, tj. v 30% jako kladný. Je zřejmé, že záporný vztah otců více než dvojnásobně převyšuje vztah kladný. Emoční vztah matek mladistvých

odsouzených pro TČ vraždy je reflektován v 6 případech, tj. v 54,5% jako záporný, a v 5 případech, tj. v 45,5% jako kladný. U matek tedy mírně převažuje záporný emoční vztah.

Styl výchovného řízení otců **mladistvých odsouzených pro TČ vraždy** byl v 1 případě, tj. v 10% hodnocen jako silný, v 6 případech, tj. v 60% jako slabý, a ve 3 případech, tj. v 30% jako rozporný. Výchovný styl matek mladistvých odsouzených pro TČ vraždy je v 1 případě, tj. v 9% vnímán jako silný, v 5 případech shodně, tj. po 45,5% jako slabý a rozporný. Je možné shrnout, že u otců těchto pachatelů je reflektována nejnepříznivější kombinace z komponentů výchovy z hlediska funkčního způsobu výchovy v rodině, tedy převážně záporný emoční vztah a rozporné výchovně řízení. U matek těchto odsouzených je shodně nejvíce zastoupen rozporný a slabý styl výchovného řízení. Vzhledem k mírné převaze záporného emočního vztahu těchto matek je možné výchovné řízení pokládat jako důsledek nezájmu spíše než poskytování volnosti v dobré víře.

Mladiství odsouzení pro jinou TČ vnímají ve 28 případech, tj. v 82,4% emoční vztah otce jako záporný, v 6 případech, tj. v 17,6% jako kladný. Z tohoto jednoznačně vyplývá několikanásobná převaha záporného emočního vztahu otců těchto pachatelů. Emoční vztah matek byl reflektován v 26 případech, tj. v 72,2% jako záporný, a v 10 případech, tj. v 27,8% jako kladný. Kladný vztah matek byl percipován pouze v jedné čtvrtině případů těchto pachatelů.

Styl výchovného řízení otců **mladistvých odsouzených pro jinou TČ** byl v 8 případech, tj. v 23,5% prožíván jako silný, v 9 případech, tj. v 26,5% jako slabý, a v 17 případech, tj. v 50% jako rozporný. Výchovné řízení matek mladistvých odsouzených pro jinou TČ bylo hodnoceno ve 3 případech, tj. v 8,3% jako silné, ve 13 případech, tj. v 36,1% jako slabé, a ve 20 případech, tj. v 55,6% jako rozporné. U otců i matek těchto pachatelů je více než v polovině případů percipován rozporný styl výchovného řízení. Otcové častěji řídí výchovu silněji, ale v porovnání s matkami je jejich emoční vztah více vnímán jako záporný.

Statistická analýza dat prokázala pouze jediný statisticky významný rozdíl ve způsobu výchovy v rodině u mladistvých odsouzených pro vraždu a u mladistvých odsouzených pro jinou TČ, a to v komponentě hrubých skóru záporného emočního vztahu otců. Otcové mladistvých odsouzených pro TČ vraždy jsou hodnoceni ve srovnání s otcí mladistvých odsouzených pro jinou TČ méně často jako emočně chladní. Další signifikantní odlišnosti zjištěny nebyly (Příloha č. 7). Je však potřeba brát zřetel na malý soubor mladistvých

odsouzených pro TČ vraždy, dále uvažovat o tendenci odsouzených s odstupem času idealizovat rodinné prostředí, anebo ho naopak podceňovat.

V celém souboru všichni odsouzení reflektovali celkem 33 vlastních otců, 11 nevlastních otců a 45 vlastních matek, 2 nevlastní matky. Z toho mladiství odsouzení pro TČ vraždy 6 vlastních otců, 4 nevlastní otce a 11 vlastních matek.

P-I-L test

Mladiství odsouzení pro TČ vraždy dosáhli celkově průměrné skóre 85, **mladiství odsouzení pro jinou TČ** pak 84. Dosažená hodnota u obou skupin odpovídá výsledku studie citované v části 4.4, kde uvádíme, že vězněná populace dosahuje průměrně celkové skóre 86. Statistická analýza dat neprokázala statisticky významné odlišné skórování odpovědí u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a u mladistvých odsouzených pro jinou TČ (Příloha č. 8). Opět je důležité upozornit na možné zkreslení výsledků dané nízkým počtem respondentů mladistvých odsouzených pro TČ vraždy.

Na základě kvalitativní analýzy odpovědí **mladistvých odsouzených pro TČ vraždy** v jednotlivých položkách testu jsme zjistili, že mladiství prožívají celkově dobře a smysluplně svůj život a mají velmi optimistické cíle do budoucna. Zatím svých přání nedosáhli, ale věří, že po VTOS se jim podaří vlastní plány realizovat. Tyto závěry je možné vykládat následovně. Pozitivní víra v budoucnost a nadměrný optimismus je jednak typickým a přirozeným znakem období dospívání, jednak to může být obranný mechanismus odsouzených pro zvládnutí aktuálně prožívané nepohody ve vězení. Pouze sebereflexe jednoho mladistvého z této skupiny vypovídá o depresivnějším prožívání a životní marnosti. Dotyčný uvádí, že se někdy zabývá fantaziemi na sebevraždu. Suicidální tendence se naopak nepotvrdily u jiného mladistvého této skupiny, který se o sebevraždu v minulosti opravdu pokusil.

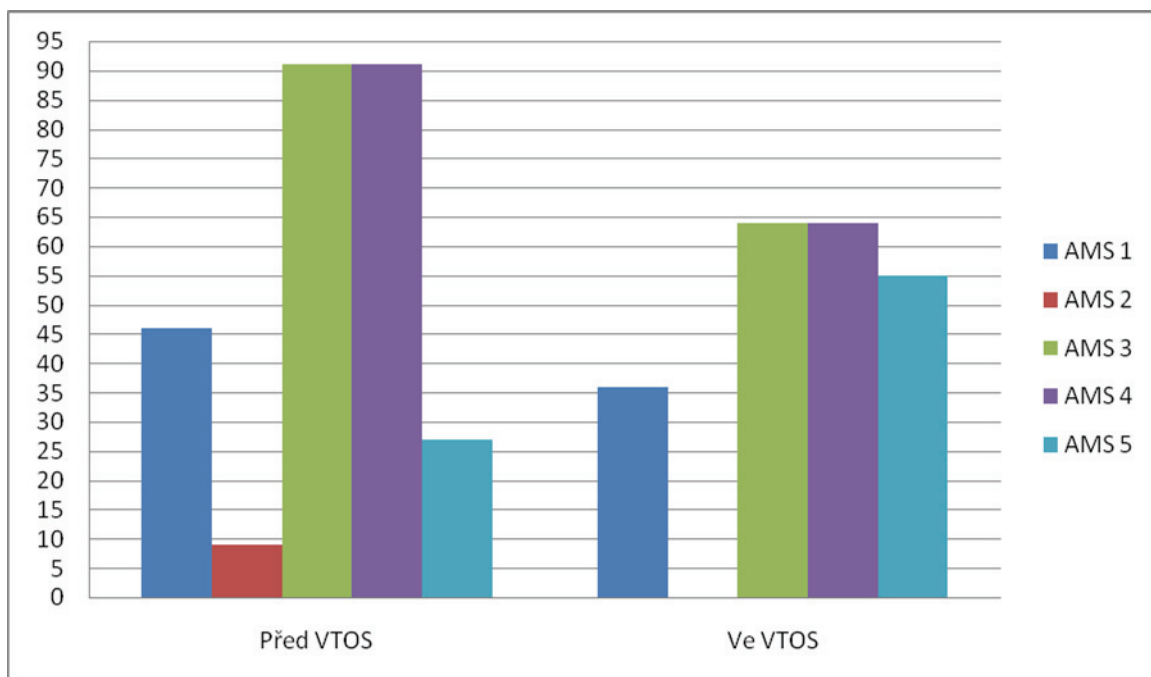
Celkově můžeme říci, že odsouzení obou skupin se cítí spíše dobře, neprožívají existenciální frustraci a naopak se těší plánování budoucího života.

Koláč radosti

Šetřením jsme nezjistili signifikantní rozdíl mezi oběma skupinami odsouzených v reflexi aktualizovaných motivačních sil nyní ve VTOS ani na svobodě ex post.

Procentuální zastoupení (zaokrouhlené) jednotlivých skupin aktualizovaných motivačních sil u **mladistvých odsouzených pro TČ vraždy** před a ve VTOS je možné vyčíst z grafu č. 3.

Graf 3

Pozn.: **AMS 1**, tj. aktualizovaná motivační síla č. 1: elementární životní potřeby, **AMS 2**: potřeby bezpečí a jistoty, **AMS 3**: potřeby podnětů, činnosti, **AMS 4**: potřeby sociálních interakcí, **AMS 5**: potřeby výkonu, úspěchu.

Je zřejmé, že těmto odsouzeným dělají ve věznici největší radost různé zájmové aktivity, také vzdělávání a sociální interakce. Obě potřeby jsou uváděny shodně v 63,6%. Rovněž potřeba vyniknout a být úspěšný je hojně zastoupena, v 54,5%. Naopak potřebu bezpečí a jistoty mladiství vůbec neuvádí. V Koláči radosti tedy nejčastěji zaznívají tyto položky: dopisy a balíčky, návštěvy, sport a posilovna, výuční list, kamarádi. Lze se tedy domnívat, že mladiství odsouzení pro TČ vraždy neprožívají ve VTOS příliš spokojenost se saturací elementárních životních potřeb (malé porce stravy, nedostatečný a rušený spánek atd.). O prostředí vězení jako o místě bezpečí a jistoty odsouzení neuvažují. Ačkoliv vězení představuje jejich přechodné zázemí, mladiství pravděpodobně spatřují své jisté a bezpečné místo na svobodě. Na druhou stranu není překvapivé, že se odsouzení těší z přátelství, která navázali se spoluodsouzenými ve VTOS, i z přetrvávajících vztahů s rodinou. Neztracení rodinnými příslušníky a přijetí vrstevníky (byť specifickou skupinou) se stejným osudem se jeví jako důležité pro lepší zvládnutí náročných životních etap odsouzených ve věznici. Pro celou populaci dospívajících tedy i skupinu odsouzených je aktualizovaná motivační síla prestiže a

vyniknutí charakteristická, ale v případě odsouzených je uváděnou cestou k úspěchu mnohdy zcela nevhodný způsob jednání, jako např. bitky, šikana atp. Nutno podotknout, že možnosti, jak na sebe upozornit, jsou ve vězení limitované.

Před nástupem do VTOS dělaly mladistvým odsouzeným pro TČ vraždy opět v největší míře shodně radost sociální interakce a saturované potřeby podnětů a činností, v 90,9%. Jmenovitě to jsou vztahy s opačným pohlavím, rodina, přátelé a jízda autem, sex, drogy a alkohol. Nejméně odsouzení reflektují potřebu bezpečí a jistoty, v 9,1%.

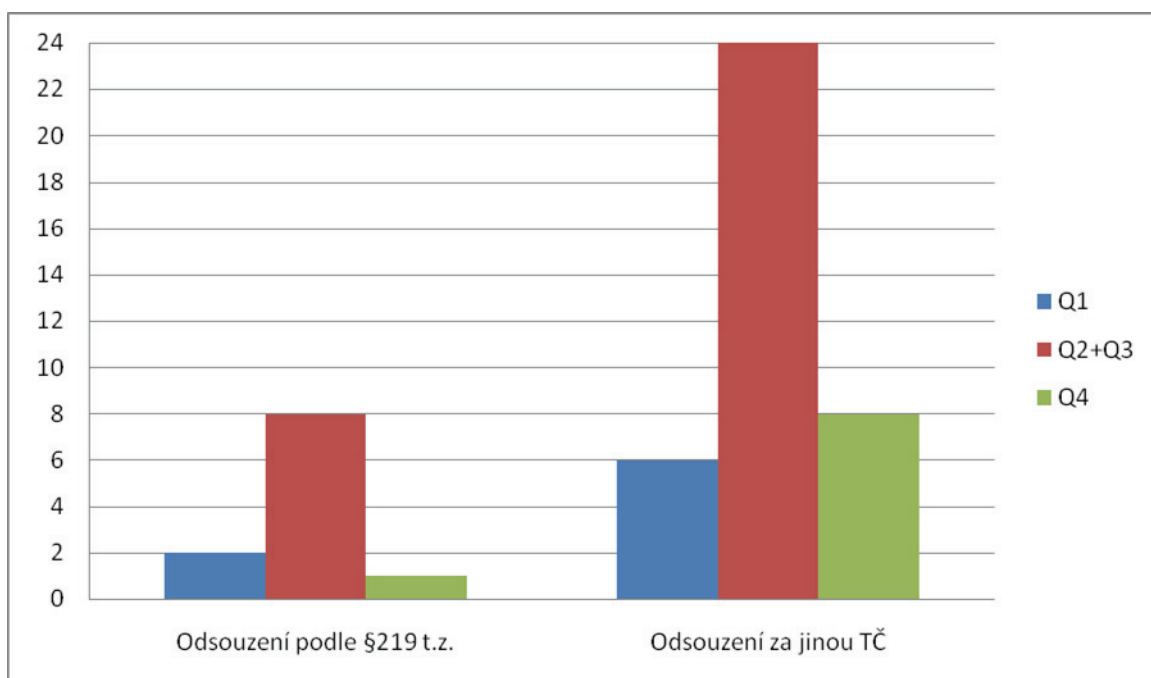
Při komparaci obou Koláčů radosti vyplývá, že na svobodě prožívali mladiství větší spokojenost se saturací elementárních životních potřeb. Ačkoliv uvádějí procentuálně vyšší zastoupení pocitu bezpečí a jistoty na svobodě, zdá se, že ani před spácháním, ani po spáchání TČ nebylo jejich zázemí významně reflektováno, což může svědčit o nedostatečném či defektním socializačním prostředí. Výrazný procentuální rozdíl v uvedených aktualizovaných motivačních silách – potřebě sociálních interakcí a potřebě podnětů a činnosti před VTOS a nyní je možné vykládat jako celkový pokles prožívané subjektivní životní spokojenosti ve vězení. Zajímavé zjištění je, že odsouzení vyjadřují ve VTOS dvakrát více než na svobodě přání být uznáván, vyniknout. Domníváme se, že tato aktualizovaná motivační síla může být dána některými tvrdými neformálními pravidly vězeňského života, a tedy podmínkami jak obstat v hierarchii odsouzených. Odsouzení neuvádějí aktualizované vyšší potřeby (např. estetické) ani před nástupem do VTOS, ani ve vězení. Přesné procentuální zastoupení a srovnání aktualizovaných motivačních sil viz Příloha č. 9.

LOGO test

Mladiství odsouzení pro TČ vraždy dosáhli průměrně celkového skóru 14, **mladiství odsouzení pro jinou TČ** pak 15. Už nyní je zřejmé, že prožívaná životní smysluplnost je u mladistvých odsouzených obou skupin velice vyrovnaná, což dokládají závěry z P-I-L testu. Také statistická analýza dat neprokázala statisticky významné odlišné skórování odpovědí u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a u mladistvých odsouzených pro jinou TČ (Příloha č. 10).

Rozložení celkových skóru všech respondentů našeho výzkumného souboru v kvartilech Q1, Q2+Q3 a Q4 je možné vidět v grafu č. 4.

Graf 4

Rozložení celkových skóre **mladistvých odsouzených pro TČ vraždy** můžeme nalézt v kvartilu Q1 ve 2 případech, v průměrném pásmu Q2 a Q3 v 8 případech, v kvartilu Q4 (konkrétně v pásmu D10) v 1 případě. Lze říci, že většina těchto odsouzených patří tedy k 50% průměrné populace, která nemá nikterak špatnou, ale ani výbornou úroveň prožívané smysluplnosti. To, jak se bude spíše příznivě prožívaný stav aktuální smysluplnosti vyvíjet, je otevřené oběma směry. Dva testovaní jedinci psychicky silní a maximálně spokojeni se svým životem. Pouze jeden, který stejným způsobem skóroval i v P-I-L testu, je ze svého dosavadního života nešťastný a nevidí smysl proč žít.

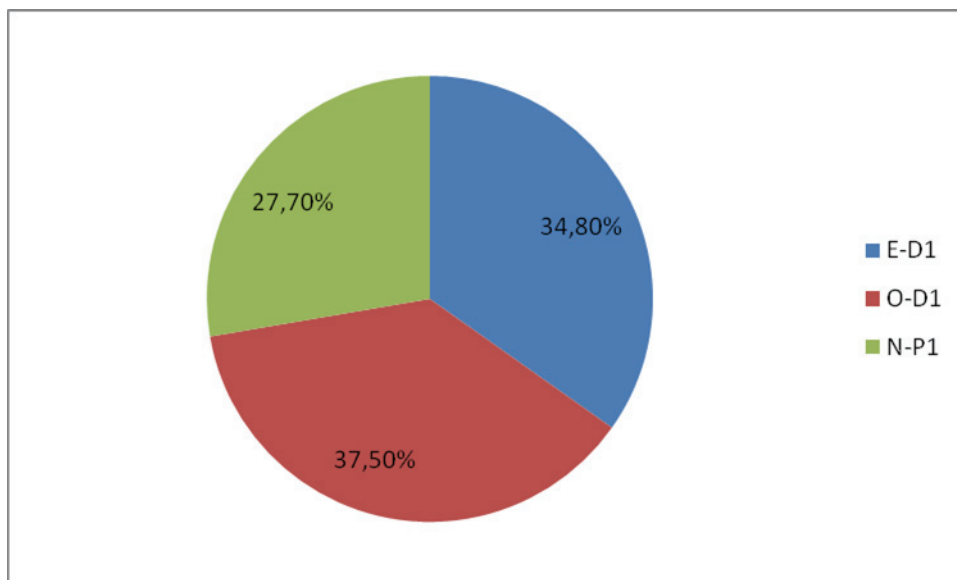
Mladiství odsouzení pro jinou TČ náleží v 6 případech do kvartilu Q1, ve 24 případech do kvartilů Q2 a Q3, v 8 případech do kvartilu Q4. Tento je ještě rozdělen na jednotlivá pásma; do D9 patří 4 jedinci, do D10 pak 2 odsouzení a v Q4 zbývají ještě 2. Můžeme konstatovat, že opět většina odsouzených udává spíše pozitivní prožívání vlastní existence. Přibližně jedna pětina těchto odsouzených prožívá více či méně absenci smyslu vlastního života. Zbývají jedinci vykazující ze života radost a uspokojení.

Rosenzweigův obrázkový frustrační test

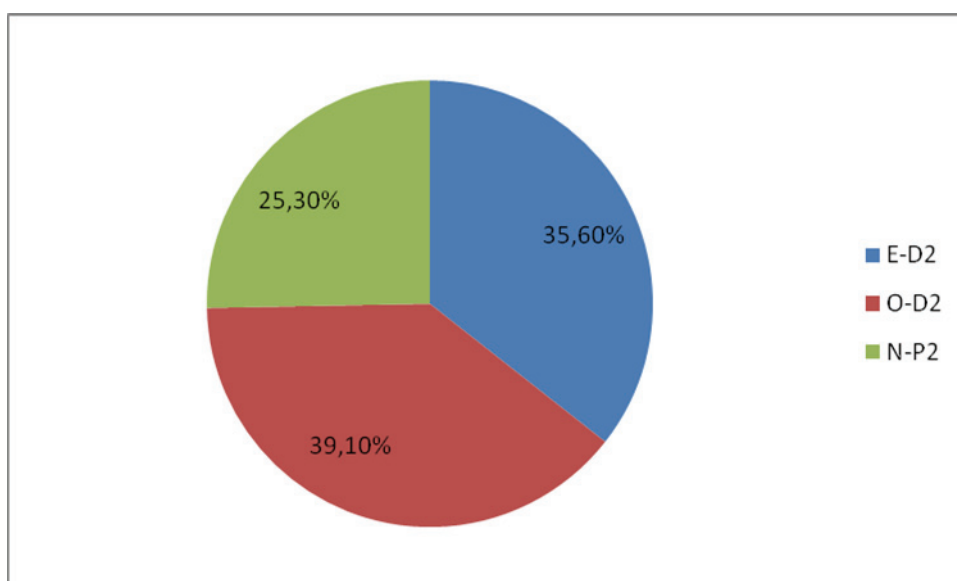
Statistická analýza dat neprokázala statisticky významné odlišné skórování odpovědí u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a u mladistvých odsouzených pro jinou TČ. Obě

skupiny odsouzených udávají pouze nepatrně odlišné kategorie odpovědí v typu reakcí i směru agrese v položkách č. 2, 7, 8, 9, 14, 17, 21 a 24 (Příloha č. 11).

Graf 5

Graf 6

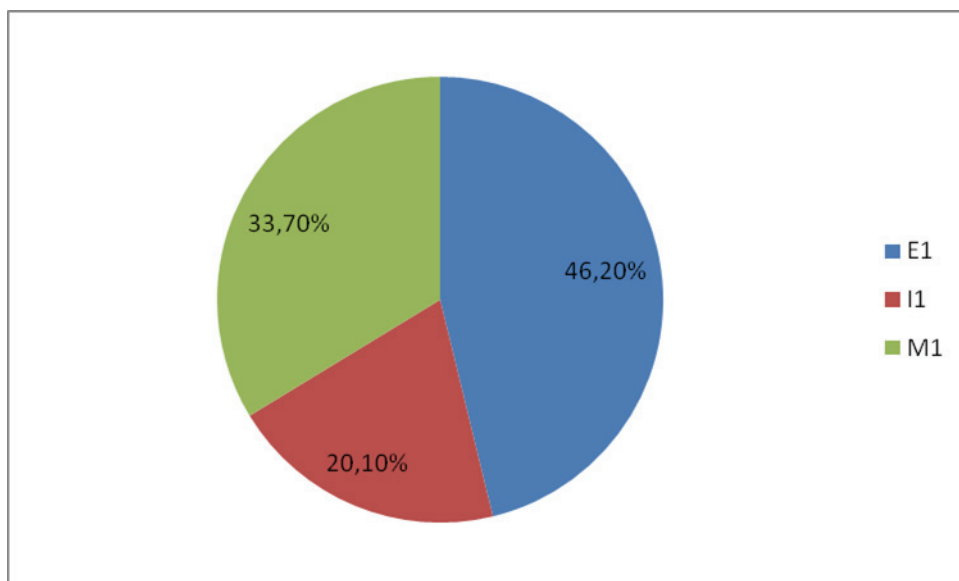
V grafu č. 5 je názorně zobrazena četnost jednotlivých typů reakcí u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a v grafu č. 6 četnost jednotlivých typů reakcí u mladistvých odsouzených pro jinou TČ.

Nejčastějším typem reakcí je u obou skupin odsouzených shodně typ O – D; u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy v 37,5%, u mladistvých odsouzených pro jinou TČ

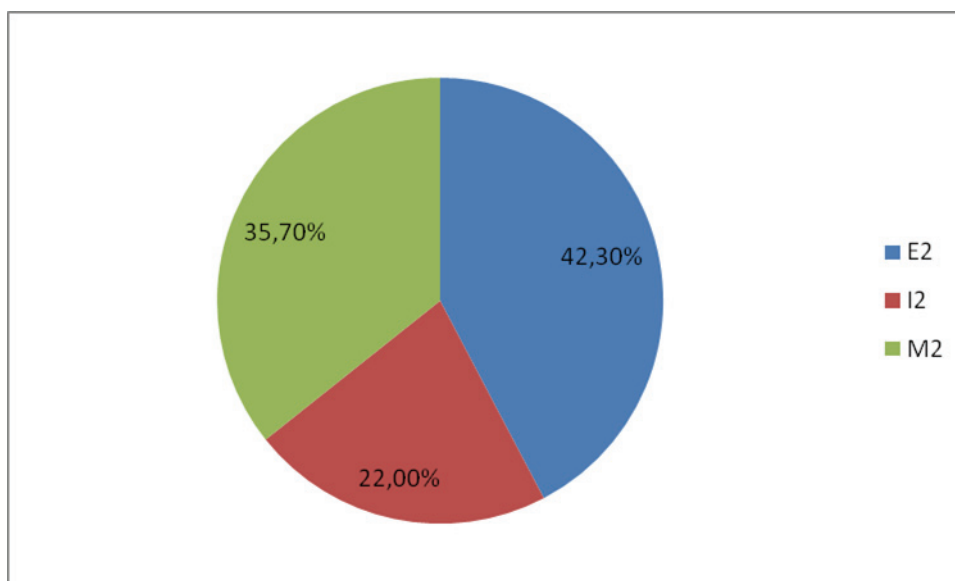
v 39,1%. Procentuální zastoupení typu reakce O – D je však následováno přibližně stejným procentuálním počtem typu reakce E – D, tj. 34,8% u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy, a 35,6% u mladistvých odsouzených pro jinou TČ. Nejméně zastoupeny jsou reakce typu N – P, tj. 27,7% u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy, 25,3% u mladistvých odsouzených pro jinou TČ. Z tohoto vyplývá, že mladiství odsouzení obou skupin mají obdobné způsoby reagování v zátěžových situacích. Pokud prožívají zátěž a jsou frustrovaní, nejčastěji ve svém jednání obrací pozornost na obranu svého ohroženého „já“, nejméně mají sklony řešit problémy konstruktivně.

V grafu č. 7 je názorně zobrazena četnost jednotlivých směrů reakcí u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a v grafu č. 8 četnost jednotlivých směrů reakcí u mladistvých odsouzených pro jinou TČ.

Graf 7

Graf 8

Také distribuce odpovědí týkající se směru případné agrese je u obou skupin zastoupena téměř shodně. Převládá kategorie odpovědi E, druhá v pořadí je M a poslední I. Mladiství odsouzení pro TČ vraždy skórují v 46,2% případů E, v 33,7% případů M a v 20,1% případů I. U mladistvých odsouzených pro jinou TČ je rozložení následující: 42,3% E, 35,7% M a 22% I. Lze tedy říci, že nejvíce bývá u obou skupin odsouzených agrese obrácena proti okolí, u mladistvých odsouzených pro TČ vraždy pak téměř v polovině případů. Následují reakce, v nichž je patrná snaha povznést se nad vzniklou frustrační situací. Nejméně často pak bývá agrese obrácena proti sobě.

M. Vágnerová říká, že někteří agresivní adolescenti, kteří se zlobně a násilně chovali už v dětství, nejsou většinou celoživotně schopni empatie k druhým lidem, necítí vinu za své jednání, naopak mají sklon přičítat svou hostilitu druhým. Svě jednání považují za vhodné a účelné (Vágnerová, 2005).

6.1 Shrnutí výsledků výzkumu

Naše výzkumné šetření neprokázalo statisticky významné rozdíly mezi mladistvými pachateli TČ vraždy a mladistvými odsouzenými pro jinou TČ. Mladiství ze souboru se tedy liší pouze povahou spáchaného deliktu. Výsledky jednotlivých testových metod zmiňujeme v předchozí části, nyní přinášíme vyhodnocení našich výzkumných předpokladů a odpovědi na výzkumné otázky.

Náš předpoklad o převažujícím záporném emočním vztahu otce i matky v rodinách všech odsouzených se potvrdil. Slabé výchovné řízení otce reflektují pouze mladiství pachatelé odsouzení pro TČ vraždy. V ostatních případech (u otců mladistvých odsouzených pro jinou TČ a u matek obou skupin) převládá rozporné výchovné řízení. Naše domněnka, že všichni mladiství z výzkumného souboru si na podmínky vězení spíše zvykli a neprožívají významnější pocity životní nepohody, se potvrdila. Také se potvrdila myšlenka, že obě skupiny mladistvých odsouzených prožívají VTOS stejně a mají obdobné aktualizované motivační síly. Výzkum nepotvrdil náš předpoklad, že by mladiství prožívali na svobodě významně kvantitativně a kvalitativně bohatší spektrum radostných podnětů. Prokázalo se, že odsouzení většinou reagují na frustrující situace agrese obrácenou proti okolí a že převážně usilují o obranu svého já.

O1: Jaký výchovný styl (emoční vztah a výchovné řízení) otce a matky u odsouzených podle §219 t. z. převažoval?

Mladiství odsouzení pro TČ vraždy nejčastěji uvádějí záporný emoční vztah otce i matky. U otců pak převažovalo slabé výchovné řízení, u matek slabé a rozporné výchovné řízení.

O2: Jaký výchovný styl (emoční vztah a výchovné řízení) otce a matky u odsouzených pro jiný TČ byl nejvíce zastoupen?

Mladiství odsouzení pro jiný TČ vnímají emoční vztah také převážně jako záporný, a to u obou rodičů. Výchovné řízení otce i matky shodně reflektují nejčastěji jako rozporné.

O3: Lišilo se rodinné výchovné prostředí obou skupin?

Výchovné prostředí obou skupin se příliš nelišilo, statistická analýza dat prokázala pouze jediný statisticky významný rozdíl, a to v komponentě hrubých skóre záporného emočního vztahu otců. Otcové mladistvých odsouzených pro TČ vraždy jsou hodnoceni ve srovnání s otcí mladistvých odsouzených pro jinou TČ méně často jako emočně chladní.

O4: Jak na rodinné klima vzpomínají v rozhovoru odsouzení podle §219 t. z.?

Všichni odsouzení pro trestný čin vraždy vzpomínají s láskou na vlastní matku, většina i na otce (vlastního nebo nevlastního). Někteří zmiňují velmi komplikované vztahy s nevlastním otcem – nepřijali ho jako otce ani jako autoritu. Celá skupina odsouzených podle §219 t. z. za svým selháním nespatřuje rodinu, naopak mladiství viní pouze sami sebe, anebo

přičítají vliv počínání v partě. Většina odsouzených uvádí, že neměla zájem o společné trávení času spolu se svými rodiči a o povídání s nimi, ačkoli ze strany rodičů tyto snahy odsouzení vnímali. Nejčastější společnou činností rodičů a odsouzených bylo sledování televize a bavení se o škole. Jen sporadicky v rozhovorech s odsouzenými zaznívají společné dovolené, sport či kino. Často však mladiství uvádějí nadměrné a surové fyzické trestání. Většina odsouzených si udržuje se svými blízkými kontakt i ve VTOS.

O5: Prožívají odsouzení obou skupin ve vězení spíše existenciální frustraci, prázdnotu, anebo mají stále „pro co“ žít i přes svízelné životní okolnosti?

Odsouzení obou skupin signifikantně neprožívají existenciální frustraci, naopak mají stále „pro co“ žít. Mají radost z návštěv členů rodiny i z dopisů od blízkých osob, těší se ze vzájemné podpory a sdílení osudu spoluodsouzených. Také rádi sportují a jsou vděční za možnost vzdělávání se.

O6: Jak reflektují odsouzení obou skupin životní perspektivu?

Většina mladistvých z obou skupin odsouzených se upíná k propuštění z VTOS a optimisticky věří ve splnění všech životních cílů.

O7: Liší se ve svých úvahách o smyslu svého života odsouzení podle §219 t. z. a pachatelé jiného TČ?

Statistická analýza dat neprokázala signifikantní rozdíl v reflexi smyslu života obou skupin odsouzených. Většina odsouzených vyjadřuje vůli žít, prožívá spíše spokojenost s vlastním životem a plánuje realizování svých přání po propuštění z VTOS.

O8: Z čeho mají ve věznicích radost?

Odsouzení obou skupin mají radost vedle již zmiňovaných vztahů s rodinou a se spoluodsouzenými, ze vzdělávání a sportování, také z blížícího se výstupu z vězení, ze sledování televize, z četby časopisů. Někteří uvádějí radost i z možnosti zbavit se závislosti na návykových látkách. Jiní vítají přivyknutí řádu – „naučí se zde chovat“. Odsouzení nezřídky zmiňují i úklid. Jednak jsou vděční za změnu stereotypu, jednak jsou rádi, pokud je vězeňský personál pochváli, ale především jim ze splněných povinností vyplývají také různé výhody.

O9: Jaký je rozdíl mezi aktualizovanými motivačními silami u pachatelů TČ vraždy a ostatních odsouzených nyní ve VTOS?

Mezi aktualizovanými motivačními silami obou skupin odsouzených nejsou významné rozdíly.

O10: Jaké podněty před nástupem do VTOS těšily odsouzené obou skupin?

Mladiství odsouzení obou skupin shodně uvádějí radost z rodinných a partnerských vztahů, z přátelství. Chodili rádi na diskotéky, kde experimentovali s návykovými látkami (cigarety, alkohol, drogy). Užívali si nezávazného sexu. Mnozí sportovali, zejména jezdili na kole. Někteří doplňují radost z peněz a svobody jednání. Opakovaně zaznívá i potěšení z rychlé jízdy autem.

O11: Vyskytují se nějaké odlišnosti mezi oběma skupinami v percepci radostných podnětů na svobodě?

Mezi oběma skupinami se nevyskytují žádné odlišnosti v percepci radostných podnětů na svobodě.

O12: V čem se odlišují prožívané potřeby všech mladistvých z našeho souboru ve VTOS a na svobodě?

Mladiství odsouzení prožívají ve vězení nedostatečné uspokojení elementárních životních potřeb – stěžují si na nedostatek jídla a spánku. Tvrdí, že na svobodě měli více příležitostí uspokojit potřebu sociálních interakcí (kvantita i kvalita sociálních vazeb). Odsouzení reflektují, že množství možných aktivit je ve VTOS omezené. Úsilí odsouzených mít obdiv a uznání od vrstevníků převažuje významně ve VTOS. Přesto se odsouzení v aktualizovaných motivačních silách před nástupem do VTOS a nyní významně neliší.

O13: Jaké problémy a starosti aktuálně obě skupiny reflektují?

Odsouzení obou skupin udávají obavy o své rodiny – neví, jak se daří jednotlivým členům, nemohou jim pomoci, mají strach o jejich zdraví. Mladiství se dále obávají vlastní adaptace na svobodě po propuštění z VTOS – netuší, zda se jim podaří nalézt práci a mají strach, jak je okolí „jako kriminálníky“ přijme. Někteří odsouzení vyjadřují zklamání či obavu z neodsouhlaseného podmíněného propuštění. Mnozí mladiství mají také problémy se spoluodsouzenými Romy.

O14: Jaký způsob zvládání každodenních starostí a frustračních situací u obou skupin odsouzených převažuje?

Z výsledků Rosenzweigova obrázkového frustračního testu vyplývá, že mladiství obou skupin, pokud prožívají zátěž a jsou frustrovaní, nejčastěji ve svém jednání obrací pozornost na obranu svého ohroženého „já“ a nejvíce užívají agrese obrácené proti okolí.

O15: Liší se od sebe respondenti obou skupin v reakcích na zátěžové situace?

Obě skupiny mladistvých odsouzených se od sebe v reakcích na zátěžové situace významně neodlišují.

O16: Jakou povahu měly interpersonální vztahy (mimo rodinu) mladistvých odsouzených podle §219 t. z.?

Všichni odsouzení zmiňují, že patřili do nějaké party. Se svými vrstevníky holdovali alkoholu a experimentovali s návykovými látkami. Náplní jejich volného času bylo sledování videa, „poflakování“ po venku, provokování rvaček a někteří přiznávají i drobné krádeže. Občas odsouzení ve společnosti vrstevníků sportovali. Většina z odsouzených měla na svobodě vztah s dívkou.

O17: Jaké místo připisují pachatelé TČ vraždy škole?

Přibližně polovina pachatelů TČ vraždy vzpomíná na období povinné školní docházky ráda, hovoří pozitivně o některých učitelích, kterým odsouzení důvěřovali, anebo hodnotí kladně jejich schopnost naučit. Zbylí pachatelé vyjadřují, že je škola nebavila a žádný z vyučujících je nezaujal. Téměř všichni odsouzení byli „chroničtí záškoláci“ a měli za toto i další porušování školního řádu (kouření, alkohol atd.), včetně fyzického napadání snížený stupeň z chování. Mezi nejoblíbenější předměty odsouzených pro TČ vraždy patřily tělesná výchova, dějepis a anglický jazyk. Naopak nejméně oblíbená byla jednoznačně chemie.

O18: Jakým způsobem percipují pachatelé TČ vraždy sami sebe (včetně svého závažného násilného skutku)?

Pachatelé TČ vraždy na sobě nejčastěji vyzdvihují tyto kladné vlastnosti: upřímnost, pravdomluvnost, zásadovost, dobrosrdečnost. Také si o sobě myslí, že jsou hodní a kamarádští. Jako svou slabou stránku odsouzení hodnotí: agresivitu, vznětlivost a tvrdohlavost. Někteří se považují za flegmatické a občas prolhané jedince. Část odsouzených si libuje v pocitech vlastní nepřemožitelnosti a vzbuzování obdivu i strachu u druhých. Všichni tvrdí, že svého TČ litují, pouze jeden svou vinu absolutně popírá a říká, že „to vzal na sebe, aby pomohl kamarádům“. Pro zajímavost uvádíme, že přesně s detaily popisuje, jak

k usmrcení oběti došlo. Ke spáchanému TČ se odsouzení staví od komentáře „to snad ani nemůže udělat normální člověk“ přes „udělal jsem blbost a lituju toho“ až po upřímné sdělení „vím, že to udělám klidně znovu“. Žádnému z odsouzených nečiní větší obtíže o svém TČ hovořit, avšak shodují se, že už si „to“ moc připomínat nechtějí.

6.2 Kazuistiky – respondent 11 a 2

Oba respondenti, odsouzený 11 a 2, jsou mladiství pachatelé násilného TČ podle §219 t. z. Jejich příběhy jsou výjimečné a v některých zvláštnotech se odlišují od ostatních odsouzených za tentýž skutek. Kazuistiky ilustrují dva různé životní osudy a jiné okolnosti spáchaného deliktu, které se shodují povahou trestného činu.

Obě případové studie jsou volným přepisem individuálně vedeného rozhovoru s odsouzenými. Doslovně citované výrazy, slovní spojení či celé věty jsou v uvozovkách. Některá fakta vytěžená z rozhovorů nebo pozorování bylo možné později ověřit u zaměstnanců vězeňské služby, resp. zkontaktovat se spisy odsouzených. Jiné skutečnosti jsou více méně neověřitelné, proto různé pochybnosti a zjištěné sporné momenty také uvedeme. V kazuistikách zmiňujeme i výsledky všech použitých testových metod obou odsouzených.

Respondent 11

Odsouzený 11 narozen: 17. 4. 1989 (20 let). Nástup VTOS: 2006, konec VTOS: 2015.

1. ROZHOVOR S ODSOUZENÝM 11

Rodina a rodinné klima

Odsouzený 11 se narodil jako druhorozený syn. Tvrdí, že byl nechtěné dítě. Jeho bratr je o 4 roky starší.

Odsouzený 11 strávil dětství spíše s prarodiči z otcovy strany, jen občas pobýval u matky či otce. Jako hlavní důvod uvádí, že s dědou si byli nejbližší a bylo jim spolu dobře. Asi v 7 letech pocítil, že to mezi rodiči nefunguje. „Matka s otcem spolu žili a nežili,“ říká odsouzený 11, „ona dost pila, vodila si domů milence – politiky a táta se kvůli tomu trápil.“ Rozvod rodičů nabyl právní platnosti až v 16 letech odsouzeného 11. Matka vykonávala funkci političky, naposledy byla starostkou v jedné vesnici ve východních Čechách. Otec nikdy nepracoval, pobíral plný invalidní důchod pro diabetes mellitus a často byl hospitalizovaný v nemocnici.

I přes konflikty mezi rodiči hodnotí odsouzený 11 své dětství jako radostné, plné pěkných zážitků díky prarodičům. První vzpomínku datuje do svých 5 let, kdy chytil rybu, která měřila 37 cm. Mezi pozdější příjemné chvíle patřily procházky do lesa na posed, kam s dědou pravidelně chodili a kde spolu jako kamarádi rokovali o životě. Odsouzený 11 říká, že děda vyrůstal spolu s ním, byl nadčasový a dalo se s ním rozebrat úplně všechno. Byl to jednoznačně člověk, ke kterému odsouzený 11 vzhlížel a ke komu měl plnou důvěru. Děda se věnoval odsouzenému 11 z celé rodiny nejvíce.

Výchovu prarodičů shledává odsouzený 11 jako dobrou, nic by jí nevytkl. Naopak „oběma vděčí za vše“ – učili se s ním do školy, přihlásili ho do tanečních a je rád, že mu dali základ do života.

K horším momentům svého dětství řadí odsouzený 11 tvrdé horské podmínky – brzké ranní vstávání, několikakilometrová chůze pěšky do školy, těžké zimy, péče o hospodářství (měli ovce, koně a další drobnou zvěř). Odsouzený 11 nerad vzpomíná i na opakované záchvaty – hypoglykemické šoky otce, při nichž mu musel poskytnout první pomoc a volat sanitu. Vyčerpávalo ho i neustálé „pendlování“ mezi dvěma domácnostmi prarodičů a matky. Měl na starost obě dvě. (Trvalé bydliště měl u matky, byl jí svěřen i soudně po rozchodu rodičů.)

Je překvapivé, že odsouzený 11 při vzpomínkách na dětství sám od sebe vůbec nezmiňuje svého bratra. Uvádí pouze jeden společný výlet stopem do Norska v 15 letech. Dodává, že si ho moc užili, že se s bratrem mají rádi, ale každý žil někde jinde (bratr preferoval bydlet u matky), a tak se spíše mýjeli.

Na žádost, aby stručně, ale výstižně popsal fungování své rodiny (myšleno vztahy s rodiči), odsouzený 11 po kratší odmlce řekl: „Víte, u nás se všechno metlo pod koberec, nic se neřešilo, my jsme jí (=matce) byli na překážku, navenek jsme na vesnici museli působit jako normální rodina.“

Odsouzený 11 nebyl schopen vyjádřit, jakým způsobem si doma projevovali kladné emoce, souhlasné postoje. Říká, že chválila jen babička, ale nevzpomíná za co, děda byl „spíš bez emocí“. Odsouzený 11 pohotověji reaguje na dotaz ohledně trestání – existenci fyzických trestů v rodině naprosto odmítá, neboť nedělal nic, za co by ho museli trestat. Nebyl problémový. Jen jednou byl pokárán, protože sám snědl pekáč buchet, klečel na hrachu.

V současné době styky s rodinnými příslušníky odsouzeného 11 trvají, podle stanov vězeňského režimu. Rodina odsouzeného 11 využívá možnosti písemné korespondence i osobních návštěv. Za odsouzeným 11 chodí pravidelně otec, pokud není v nemocnici. Občas dorazí i bratr. Babička nepřišla ani jednou, odsouzený 11 hned nabízí vysvětlení: „Ona do ničeho nos nestrká, všechno se vyřizuje skrz dědu.“ Samotný děda využil příležitost setkat se se svým vnukem pouze jednou hned zpočátku po nástupu do VTOS. Odsouzený 11 udává, že se děda domnívá, že je nevinný a „nemá to na sobě nechat, má to zvrátit“. Dokud prý pravého vraha nepřestane hájit, trvá děda na tom, že na návštěvy chodit nebude. Odsouzený 11 vypovídá, že je děda přesvědčený o vině vlastního syna (otce odsouzeného 11) a nepřijal fakt, že ten, kdo vraždil, byl odsouzený 11. Prarodiče z matčiny strany ho zavrhli a jakýkoliv kontakt s ním přerušili.

Škola a interpersonální vztahy mimo rodinu

Odsouzený 11 vychodil devět tříd základní školy. Na vysvědčení míval vyznamenání, jen výjimečně se objevila trojka. S učením neměl výrazné problémy a docela rád by se tam vrátil. Do osmé třídy bojoval s dyslexií a dysgrafií, ale potíže odezněly. Bavil ho dějepis, na něhož měli podle slov odsouzeného 11 „fajn profesora, který dokázal chytit“. Naopak nejneoblíbenějším předmětem byla chemie, zřejmě prý proto, že neměl čas se ji učit. Učitel, který odsouzeného 11 nejvíce ovlivnil, byl tělocvikář. Rodina odsouzeného 11 se s ním dobře znala, byli sousedé. („Vesnice je v podstatě jedna rodina.“) Odsouzený 11 spolu s tímto učitelem trávil čas i mimo školu. Chodili kondičně běhat a oba měli velkého psa, tak je společně venčili. Naopak vrstevníky se odsouzený 11 neobklopoval vůbec, žádné významné kamarádství ze ZŠ nevzpomíná.

Snížený stupeň z chování neměl nikdy. Párkrát dostal důtku za nějakou klukovinu – např. strčil sirku učiteli do zámku. Záškoláctví se ho netýkalo.

Po ukončení ZŠ měl odsouzený 11 velké plány, chtěl jít studovat na vojenské gymnázium. (Po generace jsou v rodině vojáci, posledním z nich je právě děda.) Svého snu se musel vzdát z rodinných důvodů – neměl se kdo postarat o hospodářství. „Jsem jediná mladá síla v baráku, táta je nemocnej, děda už to nezvládne a bratr studuje umění v Brně a není na práci, i když pomoci umí, takže z gymplu sešlo.“ Náhradní alternativa byl učební obor automechanik. Odsouzený 11 stihl absolvovat pouze dva roky, poté nastoupil do VTOS. Kolektiv na SŠ si na rozdíl od ZŠ pochvaluje, s některými spolužáky – „pankáči“ si dodnes občas napíše dopis.

Před VTOS měl odsouzený 11 čtyři roky trvající známost s dívkou. Vztah ukončil on kvůli dlouholeté separaci. Přítelkyni přeje, aby si někoho našla.

Zájmy a sebereflexe

Odsouzený 11 se pohyboval od útlého věku v přírodě, a proto mu klid, zvířata a celkově vesnický život přirostl k srdci. Říká, že má rád tiché prostředí.

Mezi nejmilejší koníčky odsouzeného 11 patří sport, zejména motokros. Věnoval se mu od svých 7 let. Účastnil se i Mistrovství ČR v motoskijóringu (lyžař tažen na laně za motorkou).

Díky dědovi – vojákovvi absolvoval odsouzený 11 výcvik u jednotky KFOR a naučil se ovládat bojové umění MUSADO. V budoucnu by sám rád sebeobranu učil mladší hochy. Určitě chce po propuštění z věznice pokračovat také v práci čajovníka – je spolu s bratrem majitelem dvou čajoven.

Ve svém volném čase odsouzený 11 rád poslouchal jazz, reggae, ale na klasické zábavy pro mladé, na diskotéky, chodil s přítelkyní minimálně. Neoslovovalo ho to, nekouřil, nepil ani moc alkohol. Jen jednou ze zvědavosti zkusil marihuanu. S oblibou psal básničky a nějaké příběhy. I teď ve VTOS tvoří, je autorem divadelní hry – „Nenávist“ a chystá knížku o myšlení vraha.

Odsouzený 11 o sobě promlouvá jako o trošku flegmatickém člověku. Kladně na sobě hodnotí, že se snaží být druhým lidem užitečný. Domnívá se, že si ho okolí váží pro jeho rozhodnost a že dokáže pomoci s problémem. Odsouzený 11 nahlas uvažuje, že druhým poradit umí, ale sobě nikoliv. Věřící, že si ho kamarádi i rodina váží pro pravdomluvnost. Uvažuje, že je ceněn i pro to, že je schopen zastat domácnost, hospodářství. Říká o sobě, že je vlastně „takový domácí rodinný workoholik“. Rozumí si s asertivními lidmi, kteří mají charisma, a má rád u druhých i u sebe zásadové chování. Pro své přesvědčení je ochoten jít do konfliktu. Když ví, že se bije za správnou věc, není neobvyklé ani afektivní jednání. Líbí se mu, pokud ho někdo považuje za autoritu a je rád, že se ho tady (=ve VTOS) bojí. Za nejslabší vlastnost u sebe považuje skepticizmus. Stále vidí věci černější, než jsou. „A možná někdy jsou na škodu i afektivní výbuchy.“

O spáchaném TČ hovoří odsouzený 11 ochotně, detaily nešetří, naopak. Říká, že mezi ním a matkou došlo k běžné výměně názoru. Předmětem hádky měly být nesplněné

povinnosti doma, nevyvenčený pes atd. Matka dala odsouzenému 11 facku, srazila ho na zem ke kamnům, kde byla sekera na štípání dříví. Odsouzený 11 ji vzal a matku zasáhl jednou ranou do čela – bránil se jí. I přes okamžité ožívování a zavolání lékařské pomoci matka nepřežila.

Bezprostředně po potvrzení úmrtí matky pocítil odsouzený 11 úlevu s výčitkami. Vysvětluje, že ho matka týrala a byl jí jen na obtíž. V tuto chvíli odsouzený 11 poprvé odmítá být konkrétní.

VTOS „snad ani nepovažuje za trest“, je ve věznici celkem spokojený. Na svůj TČ už vůbec nemyslí, jen na začátku měl občas sny, kdy se mu vše vracelo. Rád cvičí v posilovně, plánuje, co a jak bude, až opustí brány věznice, ale jinak se nudí.

2. VÝSLEDKY POUŽITÝCH METOD

Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Hrubé skóry komponentů výchovy otce: K - 22, Z - 15, P - 21, V - 26. Hrubé skóry komponentů výchovy matky: K - 10, Z - 29, P - 27, V - 13. Na základě získaných skóre lze v tabulce pro vyhodnocování vyčíst, že: emoční vztah otce k odsouzenému 11 byl záporný a jeho výchovné řízení rozporné, emoční vztah matky k odsouzenému 11 byl extrémně záporný a její výchovné řízení obzvláště silné.

P-I-L test

Výsledný skór: 93. Z analýzy označených položek vychází, že odsouzený 11 v žádném případě v současné době netrpí existenciální frustrací. Jeho životní smysl je v postatě zdravě naplněn. Zdá se, že život ve věznici snáší odsouzený 11 dobře, nicméně se optimisticky upíná do budoucnosti. Uvádí jasné cíle a plány. Některé položky hovoří pro vysoké sebevědomí. V položce bilancující dosavadní život je patrné nedostatečné uspokojení, ve smyslu nedosáhnutí (prozatím) všech vytčených cílů. Je známo, že se odsouzený 11 pokusil ještě před svým TČ o sebevraždu.

Koláč radosti

Bylo zjištěno, že více radostných podnětů působilo na odsouzeného 11 před VTOS, ale mezi koláčem č.1 (aktualizované motivační síly v období před nástupem do vězení) a č.2 (ve VTOS) není významný kvalitativní ani kvantitativní rozdíl. Z kategorie aktualizovaných

motivačních sil jsou v koláči č.1 zakresleny dvě – potřeba podnětů, činnosti (rybaření, sport, práce lesníka) a potřeba sociálních interakcí (dědeček, přátelé, přítelkyně). Koláč č.2 vypovídá pouze o radostném prožívání podnětů, činností (škola, akvaristický kroužek, kondiční cvičení, sebeobslužné činnosti). Je zřejmé, že odsouzený postrádá ve VTOS rodinu a přátele. Svůj pobyt ve vězení si zpřijemňuje množstvím různých zájmových aktivit.

LOGO test

Celkový skór: 14. Výsledek testu podle norem znamená, že současný stav a prožívání smysluplnosti života odsouzeného 11 jsou příznivé. Odsouzený 11 v LOGO testu opět uvádí, že má jasnou představu o svém dalším životě. Popírá, že by trpěl ztrátou a motivací žít i všeobecným zájmem o život. Cítí se zdrav a neprožívá žádnou vážnou starost. Nepocit'uje ani, že by měl svůj život „pokažený“, což může vypovídat o tom, že pocit viny za zabití vlastní matky příliš neprožívá. V části reflexe vlastního „životního příběhu“ píše, že svůj největší cíl naplnit z vnějších důvodů nemohl, ale že se upnul na jinou náplň, která mu přináší radost. Celkově vyjadřuje spokojenost, dobré naplnění smyslu života. V hodnocení postoje je vyjádřen jednak smysluplný postoj k vlastnímu strádání („nestal se vojákem, ale to mu otevřelo cestu k druhému cíli“), jednak smysluplný postoj k vlastnímu úspěchu („moje hodnocení je kladné“).

Rosenzweigův obrázkový frustrační test

Typ reakce: O - D: 6x, E - D: 11x, N - P: 7x; směr agrese: E: 8x, I: 4x, M: 12x. Procentuální vyhodnocení: O - D: 25%, E - D: 46%, N - P: 29%; E: 33%, I: 17%, M: 50%. Téměř v polovině odpovědí se objevil typ reakce bránící ohrožené ego. Mezi typem O - D a N - P není signifikantního rozdílu v procentuálním zastoupení. Ve směru agrese je nejméně přítomen ten proti vlastní osobě a v rovných 50% se objevuje reakce povznášející se nad frustrací. Výsledek ukazuje, že odsouzený 11 se soustředí na vlastní obranu a zřídka obrací vinu proti sobě, jen málo připouští sebekritiku. 50% rozhodnutí impunitivního směru reakcí může být odsouzeným 11 voleno záměrně; zajímavé je následující rozložení reakcí pro tento směr M: O - D 5x, E - D 1x, N - P 6x.

3. POZOROVÁNÍ, REFLEXE

Odsouzený 11 se nijak od mladých mužů stejného věku neliší. Je vysoký přibližně 180cm, štíhlý (údajně měl ve VTOS zhubnout 10kg svalové hmoty). Vlasy má strojkem ostříhané na délku 1mm. V jeho obličejí na první pohled zaujmou velké pronikavé oči. Tvář

má oholenou, nehty jsou čisté krátce střižené a na rozdíl od většiny odsouzených bez nikotinové pigmentace. Odsouzený 11 přišel k testování rozvážnou chůzí, s mírným úsměvem při podání ruky, oblečen v povinném vězeňském oblečení. Žádné šperky nenosí. S vězeňským personálem i při našem rozhovoru mluví slušně, až jakoby uctivě. Na počátku setkání hovoří mírně tlumeným hlasem, poté už normálně, po celou dobu však s rozvahou, zjevným klidem. Jako jediný projev nepohody sejevilo neurotické mrkání. Odsouzený 11 působí jako „rozumbrada“ – má tendenci neustále vysvětlovat své názory a mít zpětnou vazbu o jejich správném pochopení. Zdá, že především v záležitostech, ve kterých neříká úplnou pravdu, je jeho snaha urputného vysvětlování ještě intenzivnější (např. popis příčiny a způsobu zabití vlastní matky). Anebo situace, ve kterých může „zabodovat“, tzv. desetkrát prodá (př. péče o nemocného otce). Odsouzený 11 se jednoznačně snaží po celou dobu naší spolupráce prezentovat jako lepší člověk toužící po uznání. Během rozhovoru si umí velmi dobře udržet naši pozornost, bravurně s ní pracuje. Využívá neverbálních dovedností. Naklání tělo, přibližuje se a střídavě vzdaluje, někdy rozhodí ruce, jindy je sevře v dlaň aj. Vždy na sebe najednou něčím upozorní. Odsouzený 11 mistrovsky ovládá i verbální stránku řeči – využívá efektně pauzy ve svých promluvách, skládá logické věty i složitá souvětí, má velmi dobrou slovní zásobu, používá termínů, které vězeňská populace obvykle neovládá. Často si ve svých názorech vypomáhá drobnými citáty – např. „líná huba, holý neštěstí“.

Kromě jedné výjimky odsouzeného 11 žádný z našich dotazů nijak výrazně nezarazil, jen při vlastní charakteristice se mu hovořilo obtížněji a objevovaly se latence v odpovědích. Ty však nepostrádaly dávku sebevědomí.

Ačkoliv byl celý rozhovor co do emocionálních projevů disciplinovaně zvládnutý – jistota, žádné labilní výkyvy, ani pláč – bylo možné vycítit, jak rozdílný vztah má odsouzený 11 k jednotlivým rodinným příslušníkům. Slovo „máma“ pronášel velmi chladně s přísným výrazem v obličeji, naopak „dědeček“ se line z úst s libým tónem. Odsouzený 11 při vzpomínce na něj působil klidně, usmíval se, jakoby snil o prožitých zážitcích.

Předpokládáme, že ve snaze odsouzeného 11 vystavit svou osobu v nejlepším světle, zveličoval své zásluhy v péči o domácnost a hospodářství. Domníváme se, že ani vztah s prarodiči nebyl idylický až do té míry, jak ho odsouzený 11 líčí. Na druhou stranu si nemyslíme, že soužití s matkou představovalo uváděné peklo – týrání. Odhadujeme, že provozování nákladného sportu umožňovala odsouzenému 11 právě matka svou nezanedbatelnou finanční podporou.

Troufáme si tvrdit, že u odsouzeného 11 převládá černo-bílé vidění světa a tendence k nevyzrálé extremitě postojů. Prokázalo se, že vztah s otcem, v rozhovoru popisovaný jako dobrý, úplně bezproblémový nebude, neboť pravidelně po jeho návštěvě, kterou evidentně odsouzený 11 nenese dobře, žádá samostatnou celu s odůvodněním, že potřebuje být sám a že to tak bude pro ostatní lepší.

Nerozumíme úplně tomu, že pohotové odpovědi na každou otázku vystřídal mlčení a zamítavý postoj při dotazu na matčino týrání. Odsouzený 11 ani s personálem věznice o této záležitosti nemluvil. Lze uvažovat tak, že se odsouzený 11 snaží mírnit podíl své viny na spáchaném TČ tím, že zmíní, jak ho matka týrala. „Zásluha“ matky byla podle nás ale v tom, že se věnovala kariéře, nebyla typickou ženou pro rodinu a odsouzený 11 tím trpěl. Potřeboval ji, její přítomnost, lásku, ale ona jej odmítala. Uvést absenci matčiny péče jako důvod její vraždy se možná zdá odsouzenému 11 jako méně silný argument než týrání.

Dosud jsme hovořili v této části o subjektivních postřezích a předpokládaných rozkolech v uváděných faktech odsouzeného 11. Nyní stručně nastíníme zásadní objektivní rozpor ve výpovědi odsouzeného 11 týkající se přímo TČ. Lhal prokazatelně při popisu způsobu a důvodu spáchání deliktu. Přestože detailní věci zůstaly v jeho výpovědi nezměněny, vražda vlastní matky byla pečlivě dopředu plánovaná. Odsouzený 11 svou matku opakovaně polil ve spánku a pak už i v bdělém stavu na různých místech těla hořlavou látkou a zapálil. Poté ji ještě rozsekal sekerou. Pro pomoc sice volal, ale tvrdil, že u nich doma někdo musel být a matku takto zbít. Také u soudu opakovaně měnil svoji výpověď, vinu svaloval i na vlastního otce.

4. ZÁVĚR

Z výzkumného šetření vyplynulo, že odsouzený 11 pochází z rozvedené rodiny. Odsouzený 11 reflektuje chladnější emoční vztahy ze strany rodičů a rozporné výchovné vedení. Odsouzený 11 uvádí citovou vazbu pouze na svého dědu. Ostatní vztahy v rodině se jeví spíše jako konfliktní. Odsouzený 11 má základní vzdělání, učební obor kvůli kriminální kariéře nedokončil, ale o získání výučního listu usiluje nyní ve VTOS. Podle svých slov se v kolektivu vrstevníků nikdy příliš nepohyboval, ve věznici se „přáteli“ s odsouzenými pro stejný trestný čin a podobnými osobnostními charakteristikami. V současné době se cítí dobře, není ničím znepokojen. Svůj život hodnotí smysluplně, je se sebou spokojený. Trestný čin dle §219 t. z. přiznává, ale vinu neprožívá. Svůj dosavadní život by rád částečně

pozměnil, „donaplnil“ a věří, že si v budoucnu splní všechny vytčené cíle. Tvrdí o sobě, že je upřímný, pravdomluvný a zásadový člověk.

Vězeňský personál hodnotí odsouzeného 11 jako jedince, který ignoruje morální normy a jedná podle vlastních zásad; jakmile není „po jeho“, dochází k zlostným reakcím. Často se také chová impulzivně, agresivně, aneticky. Vinu nikdy nepřiznává, chybí mu empatie. Skutečnou obavu má pouze z odsouzení své osoby a svých činů, uzavírají zaměstnanci věznice.

Respondent 2

Odsouzený 2 narozen: 7. 5. 1989 (20 let). Nástup VTOS: 2005, konec VTOS: 2013.

1. ROZHOVOR S ODSOUZENÝM 2

Rodina a rodinné klima

Odsouzený 2 pochází z úplné rodiny. Jeho rodiče nejsou oddáni. Odsouzený 2 je nejstarší ze tří dětí, má o 4 roky mladšího bratra a o 2 roky mladší sestru.

Odsouzený 2 uvádí, že otec je Čech a matka Jugoslávka. Žil s nimi a sourozenci do svých 13 let, poté se spíše zdržoval v přítomnosti své přítelkyně a domů se chodil jen najíst.

Asi do 10 let odsouzeného 2 (do páté třídy) trávil rodina volný čas spíše společně. Jezdili na výlety, ačkoli „na to táta nebyl“. S matkou skládaly děti puzzle, otec je bral „na akce“ – do cirkusu a na kolotoče. Chodívali společně i do plaveckého bazénu. Celá rodina se hlásí ke katolické víře a účastní se pravidelně bohoslužeb v kostele.

Odsouzený 2 hovoří o svých rodičích s láskou, říká, že je má oba moc rád, ale jeho vztah k matce a otci je odlišný. Otec byl prý ve výchově benevolentnější a odsouzenému povolil vše, co matka zakázala. Odsouzený 2 se vždy více bál matky. Trestala ho „zarachem“, musel se učit, počítat příklady a nesměl se dívat na televizi. Také ho často mlátila – „byla mě hlava nehlava, koštětem, boty lítaly, ...“. Otec se k fyzickým trestům příliš neuchyloval, ale pokud ano, bylo to surové. Odsouzeného 2 jednou zbil kabelem, když se učil kouřit a zapálil stoh, jinak používal ruce a klacky.

Matka k odsouzenému 2 přistupovala vždy (před TČ i nyní při kontaktu ve VTOS) jako k dítěti, „jsem mamčin mazánek“, otec s ním jednal více jako s dospělým, například „o holkách a sexu jsem se bavil jen s tátou“.

Pochvalných gest si odsouzený 2 příliš neužil, občas byl rodiči pochválen za dobré známky ve škole a jednou, když pomohl staré paní s taškou. Občasné obejmutí s matkou dosud přetrvává ve VTOS.

Odsouzený 2 tvrdí, že si váží na světě pouze rodiny, která je na prvním místě. Ví, že to s ním rodiče mysleli dobře, ale uvědomil si to pozdě, až ve vězení. Matka mu s oblibou říkala: „Zastříhni si ty křídýlka, máš je moc vysoko. Uvidíš, až tě zavřou... Já jsem ti to říkala.“ Odsouzený 2 si nemyslí, že by rodiče něco na jeho výchově zanedbali a v ničem ho zásadně nezklamali.

Ve své rodině by změnil pouze „drobnosti“. Odsouzený 2 si nesměl domů zvat nikoho ze svých přátel, neboť „táta viděl ve všech špatného člověka“. Odsouzený 2 si dále stěžuje, že otec matku někdy uhodil. Dodává, že tomu chtěl zabránit, ale „nemůže se do toho plést, je to jejich věc“.

Vztahy se sourozenci popisuje odsouzený 2 jako dlouhodobě dobré, ačkoli tomu tak nebylo vždy. Zejména se sestrou „se nemuseli“. Tvrdí, že když byli malí, prali se a neměli moc rádi, protože ona provokovala a všechno na něj „napráskala“. Dnes oba sourozenci odsouzeného 2 pravidelně svého bratra ve vězení navštěvují.

Škola a interpersonální vztahy mimo rodinu

Odsouzený 2 spáchal svůj TČ ještě v době povinné školní docházky, devátou třídu dokončil již ve VTOS. Říká, že paradoxně z předmětů, které ho ve škole bavily, dostával horší známku a naopak. Nejradši měl matematiku, tělesnou výchovu a fyziku. Nejvíce ovládal angličtinu, ale ta ho nebavila. Odsouzený 2 usuzuje, že se mu dařilo v podstatě ve všem, protože z žádného předmětu neměl čtyřku. Na vysvědčení se objevovaly dvě tři trojky, pár dvojek a jinak jedničky.

Už ve čtvrté třídě bylo chování odsouzeného 2 na vysvědčení hodnoceno sníženým stupněm. Odsouzený 2 spatřuje příčinu ve své „ukecanosti“. V hodinách skákal vyučujícím do řeči, navíc byl drzý na pana ředitele a ten si na něj „zasedl“. Později dostal dvojku ještě za záškoláctví a fyzické napadení.

Na základní školu si odsouzený 2 pamatuje v dobrém, ale vracet by se tam už nechtěl kvůli partě, která ho stáhla k drogám. Na druhém stupni odsouzený 2 často střídal školy, nikde moc kamarádů neměl. Rozuměl si spíše s děvčaty, „s klukama se nedá mluvit“.

Odsouzený se v budoucnu chce uplatnit jako kuchař. Ve VTOS absolvoval tento učební obor a nějaký čas vařil pro spoluodsouzené. V současné době ještě studuje elektrovýrobu, na konci studia získá výuční list.

Odsouzený 2 prožíval dva roky před nástupem do věznice vážnou známost. S přítelkyní uvažoval o koupi bytu a založení rodiny, ačkoli měli před sebou ještě dokončení základní školy. Občas spolu chodili „za školu“. Přítelkyně o jeho trestné činnosti nevěděla, odsouzený 2 se obával, že by svou lásku ztratil. Vztah pokračoval ještě rok a půl po uvěznění odsouzeného 2 (psali si dopisy), poté jej ukončili.

Ostatní přátele odsouzený 2 ztratil okamžitě po nástupu do výkonu trestu. „Kamarádi se votočili proti mně.“

Zájmy a sebereflexe

Úplně první zážitek z dětství, který si odsouzený 2 vybavuje, má z období svých 7 let, kdy se s rodinou přestěhovali na vesnici. Vzpomíná na návštěvu u prvního kamaráda a společné hry na vojáky. „Někdy bych si to přál vrátit.“ Odsouzený 2 je doposud nejvíce pyšný na svou první motokáru, kterou si sám sestavil.

Pád sestry do rybníka na prvního máje (topila se) považuje za jeden z nejhorších zážitků. Dramatická záchranná akce oba sourozence sblížila, od té doby si rozumí a mají se rádi. Za úplně nejhorší moment života odsouzený 2 pokládá vraždu.

Odsouzený 2 se vždy cítil lépe ve společnosti dívek. Říká, že se mu svěřovaly, neboť uměl naslouchat a dokázal jim pomoci při řešení problémů. Poslední dva roky na svobodě trávil více času se svou přítelkyní. Chodili spolu rádi na diskotéku. Tam experimentovali s drogami, brali pravidelně extázi, jednu zkušenost mají i s pervitinem. Odsouzený 2 přiznává kouření (deset cigaret denně) a požívání marihuany (dvakrát týdně). Od 13 let pil víno (litr denně) a od 14 let i tvrdý alkohol. Odsouzený 2 se nedomnívá, že by byl tehdy na návykových látkách závislý, nicméně s matkou měli kvůli jeho pití spory.

Odsouzený 2 považuje za svou špatnou vlastnost tvrdohlavost. Ví o sobě, že je snadno vyprovokovatelný „kvůli blbosti“. Občas, když „má své dny“, odsuzuje lidi podle toho, jak vypadají, nemá rád Romy. Nesnáší, pokud mu „někdo sáhne na rodinu nebo kamarády“.

Odsouzený 2 si váží lidí, kteří jsou upřímní, dokážou naslouchat, mají slušné vystupování a „aby na mě nekoukali špatně“. Také zdůrazňuje, že pořád myslí na druhé a

každému by dal „první poslední“. Věří, že ovládá dobře akrobatické kousky (přemety, salta) a umí se předvádět. Je dobrý ve vaření, a proto si chce v budoucnu najít práci v nějakém hotelu. Plánuje absolvovat ještě barmanský kurz. Odsouzený 2 si přeje vydělat peníze v zahraničí, opakovaně přiznává, že peníze má hodně rád.

O průběhu spáchaného trestného činu vraždy a následném jednání mluví odsouzený 2 s úsměvem a velmi podrobně. Popisuje, že osm let sloužil v kostele jako ministrant a věděl, kam pan farář ukládá peníze. Dopředu si vždy zjistil, kdy nebude na faře, a asi třikrát týdně tam loupil. Poprvé to udělal o prázdninách v 14 letech, svůj čin plánoval, „dopředu si to pojistil“, ale měl strach. Pak se cítil divně. „Po stý už to šlo bez přemýšlení, beze strachu.“ Pokaždé, když na chybějící finance pan farář přišel, odsouzený 2 se mu omluvil a slíbil, že už to nebude opakovat. V den, kdy došlo k vraždě pana faráře, mělo jít o poslední lup. Odsouzený 2 si plánoval, že vykrade všechny peníze i z trezoru, aby „byl za vodou“ a mohl koupit byt pro sebe a svou přítelkyni. Protože si odsouzený 2 sám na těžký trezor netroufl, požádal svého kamaráda („feťáka“, jak říká), v podmínce za pokus o vraždu matky, aby šel s ním. Vraceli se v noci opilí ze zábavy a přítomnost spícího pana faráře je zaskočila. Žádali po něm klíče od trezoru, ale on jim nechtěl vyhovět. Každému dal dvacet korun a požádal je, aby odešli. Tato částka nestačila ani jednomu z pachatelů. Spolupachatel odsouzeného 2 řekl, že se „přes něj (pana faráře) musí dostat“. Kopali ho, mlátili, dokud klíče od trezoru nevydal. „Aby to na nás neřekl, tak ho doděláme“, vyslovil odsouzený 2. Pan farář ztrácel chvílemi vědomí, křičel, „měl strach, že mu přivedeme smrt“. Pachatelé chtěli zamést stopy, proto na svou oběť naházeli papíry, matrace, polili ji „nějakou vodou, co používají doktoři“ a zapálili. Když z místa činu odcházeli, „měli poházený myšlenky“. Odsouzený 2 šel domů a dal matce vyprat oblečení se slovy, že ho má umazané „od červeného vína“. Spolupachatel vše řekl nějakému kamarádovi a okamžitě odjel do ciziny. Odsouzený 2 si pořídil auto v bazaru a také odjel ze svého bydliště. Přítelkyně i rodiče tušili, že se něco stalo a podezřívali ho, že mu „přeskočilo“. „Uděl jsem to“, přiznal jim. Matka plakala, přála si, aby to nebyla pravda, otec ho chtěl „krejt“, přivezl mu nové boty, neboť ty od krve si zapomněl vyměnit. Přítelkyně „koukala do zdi jak pitomá, říkala, že mi nevěří, bála se mě, nedívala se mi do očí, a když jsem ji chtěl obejmout, odstrčila mě“.

Odsouzený 2 nemůže věřit, že se něco takového stalo a stále se mu vrací detaily z osudné noci. Přemýšlí nad tím, že měl poslechnout matku. „Lituju toho, snažím se si dávat vinu, byl jsem bezproblémový člověk a vzal jsem lidský život...“ Vězení považuje nyní za

svůj domov, zvykl si, „i když je to tady jak v konzervě“. Chybí mu rodina. „Rád bych si ty nervy vybil, ale tady nemůžu.“ Odsouzený 2 svůj trest přijímá, „nic jiného mi nezbývá“.

2. VÝSLEDKY POUŽITÝCH METOD

Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině

Hrubé skóry komponentů výchovy otce: K - 27, Z - 19, P - 24, V - 16. Hrubé skóry komponentů výchovy matky: K - 29, Z - 18, P - 25, V - 20. Na základě získaných hrubých skóru lze v tabulce pro vyhodnocování vyčíst, že emoční vztah otce k odsouzenému 2 byl záporný a jeho výchovné řízení silné, emoční vztah matky k odsouzenému 2 byl záporný a výchovné řízení rozporné.

P-I-L test

Výsledný skór: 99. Z kvalitativního rozboru jednotlivých položek vyplývá, že odsouzený 2 neprožívá ani extrémní nespokojenost, ani přílišnou spokojenost se svým životem. Optimistický pohled je směřován spíše do budoucnosti. Zdá se, že odsouzený 2 má cíle i představy o svém životě po propuštění z VTOS.

Koláč radosti

Do obou koláčů (týkající se událostí před i po nástupu VTOS) odsouzený 2 shodně vepsal, že jedinou radost má z rodiny, která ho měla a má stále velmi ráda. Z kategorie aktualizovaných motivačních sil se objevila pouze jediná - potřeba sociální interakce. Odsouzený 2 klade důraz na interpersonální vztahy, nejdůležitější roli hraje láska blízkých osob. Přeje si být druhými přijat, i přes spáchaný TČ.

LOGO test

Celkový skór: 8. Odsouzený 2 uvádí, že je obklopen lidmi, se kterými má blízký vztah. Velkou oporu cítí v rodině. Neprožívá žádnou osobní krizi, naopak se cítí dobře a plánuje svůj život po propuštění z vězení. Občas by si přál vrátit čas, anebo překonat vše, co souvisí s jeho TČ. Na základě tabulky normových hodnot příslušného věku je možné konstatovat, že odsouzený 2 se cítí aktuálně spíše spokojený díky prožívané smysluplnosti, a že i do budoucna lze předpokládat, že se s případnými nepříznivými okolnostmi v životě dobře vyrovná. Suicidální tendence se neobjevují.

Rosenzweigův frustrační obrázkový test

Typ reakce: O - D: 7x, E - D: 7x, N - P: 10x; směr agrese: E: 7x, I: 8x, M: 9x. Procentuální vyhodnocení: O - D: 29%, E - D: 29%, N - P: 42%; E: 29%, I: 33%, M: 38%. Rozložení reakcí na obranu vlastní osoby a reakcí zdůrazňující překážky je zcela vyrovnané. Mírně převažuje tendence konstruktivního způsobu řešení problémů. Směr agrese je vyvážený. Nejméně zastoupené jsou odpovědi, v nichž je agrese obrácena proti okolí, nejčastěji projevuje odsouzený 2 vůli povznést se nad frustraci. Rozložení jednotlivých odpovědí je v souladu s tím, jak se snaží sám odsouzený 2 ve skutečnosti ve svém jednání projevit. Na úvahy o účelovosti chování může odpovědět pouze čas.

3. POZOROVÁNÍ, REFLEXE

Odsouzený 2 je drobný mladý muž menšího vzrůstu a dětského vzezření. Nevypadá na 20 let. Má velmi jemné rysy v obličejí a „jiskry v očích“. Nosí dlouhé vlasy stažené do culíku. Je čistě upraven a oblečen do vězeňského prádla. Zpočátku projevuje drobnou nervozitu, štípe se do předloktí. Rychle se uvolňuje a jen občas si drbe ruce. V komunikaci je příjemný, usměvavý, navazuje dobře oční kontakt. Odsouzený 2 nemá problém promlouvat k jakémukoliv tématu, ale přiznává, že má potíže s chválením druhých lidí. Při dotazu, jaké formy pochval byly v jeho rodině běžné, si rovněž příliš neví rady s odpovědí. Občas používá neobvyklá slovní spojení, např. mít poházený myšlenky. Nadměrně a podrobně vysvětluje některá fakta a velice často užívá výraz „víte“. O svém trestném činu hovoří ochotně, detailní popis zabírá největší část našeho rozhovoru. Přestože se u soudu ke svému trestnému činu nepřiznal, v našem rozhovoru okolnosti vraždy líčí věrohodně. Nezmiňuje pouze použití nože a nevyjadřuje se ani k tomu, jak je možné, že měl při sobě v době páchání skutku hořlavou látku.

Myslíme si, že prožívaná lítost odsouzeného 2 se týká spíše jeho samého než oběti. Jak říká, myslel si o sobě, že je dokonalý a že ho nemůžou chytit. Uvězněním „vlak vykolejil“. Tuto domněnku o prožívané vině dokládá i závěrečný příspěvek vyšetřovatele V. Šulce v Kriminologickém sborníku, kde uvádí, že odsouzený 2 se během vyšetřování snažil převést vinu na spolupachatele a došlo u něj k autosugestivnímu popření reality svého podílu na TČ (Šulc, 2007). V průběhu našeho rozhovoru se odsouzený 2 k TČ zcela přiznává, ale dodává, že „vše dělal jen kvůli přítelkyni, že ji chtěl dávat dárečky a koupit ten byt“.

Je velice zvláštní, že odsouzený 2 během rozhovoru vícekrát opakuje, že nemá rád Romy, ale jeho matka velmi pravděpodobně Romka je, ačkoliv to odsouzený 2 popírá. Také on vypadá spíše jako Rom.

Odsouzený 2 prokazatelně částečně nemluvil pravdu o svém vzdělání. Absolvoval zvláštní školu, nikoli „normální“ základní školu. Šulc (2007) uvádí: „Jako žák zvláštní školy měl neomluvenou absenci, kterou rodiče omlouvali až dodatečně. Do školy chodil nepřipravený, bez zájmu o výuku, během pracovního vyučování se snažil práci ošidit.“

Na odsouzeného 2 příliš výchovně nepůsobilo ani pravidelné zadlužování rodičů. Jeho otec si u pana faráře, budoucí oběti, půjčil nemalou částku a k jejímu splácení se neměl. Naopak požadoval další peníze. Podle Šulce (2007) mělo dojít k situaci, že otec odsouzeného 2 prohlásil před panem farářem i svým synem: „Když mi nic nedáte, tak půjdu a klidně někoho zabiju.“ Odsouzený svého otce usadil: „Co vyskakuješ? Na to nemáš.“

Rovněž některé zásadní skutečnosti z rodiny odsouzený 2 zatajuje, např. kriminální infekci, odsouzení obou rodičů v minulosti. Zkušenost s policejním vyšetřováním v rodině se nejspíše projevuje i v popisu odsouzeného 2: „Dělali mi vše, co policajti dělaj, když se něco takovýho stane, tzn. otisky, sliny,... Zvládal jsem to, netřepal jsem se ani nekoktal.“ Odsouzený 2 vztahy mezi členy rodiny v rozhovoru líčí jako ideální, ale výsledky z Dotazníku o způsobu výchovy v rodině hovoří jinak. Rozpor potvrzují i úryvky ze soudního spisu otištěné v Kriminalistickém sborníku (Šulc, 2007): „Rodina odsouzeného měnila v minulosti často místo pobytu, v matčině péči o dítě se vyskytují problémy... Rodiče se o synův prospěch nezajímali... Otec se choval k rodině dlouhodobě hrubě, mluvila o tom i matka s dětmi. Výchova otce byla razantní a drsná.“

Při našem testování odsouzeného 2 bylo velice zajímavé, že na vyplňování dotazníků použil propisovací tužku červené barvy. Stejnou zkušenost s volbou barvy odsouzeného 2 mají i jiní odborníci. Ve vazbě nakreslil odsouzený 2 obraz červeného kostlivce s baretem na hlavě, držícího v ruce křížek. Křížek visí i z baretu, kolem kostry jsou temné skvrny. Podle policejního psychologa Josefa Kovářika (podle Šulc, 2007) znázorňují tíseň z hrozného činu. Červené blesky vycházející ze třech černých skvrn, mohou symbolizovat, že smrt přišla jako blesk z čistého nebe. Jeden blesk je nakreslen nad hlavou kněze, což může znázorňovat ránu do týla, druhý blesk je v oblasti hlavy, třetí u hrudníku. Ve všech těchto místech byly panu faráři skutečně zasazeny údery. Postava má také červené oči a z úst jí kape krev, což je vykládáno jako velké utrpení oběti před smrtí. Psychologický výklad kresby se shoduje se závěry soudních lékařů, které potvrzují, že umírání provázely mučivé bolesti (Šulc, 2007).

4. ZÁVĚR

Z výzkumného šetření vyplynulo, že odsouzený 2 vyrůstal v úplné rodině se dvěma sourozenci. Oba rodiče byli v minulosti trestáni odnětím svobody. Matka i otec představují v současné době pro odsouzeného 2 jistotu a citové zázemí, svého syna ve VTOS pravidelně navštěvují a bohatě obdarovávají. Přestože se emoční vztah matky i otce podle testové metody jeví jako záporný, odsouzený 2 hovoří o kladných vazbách. Odsouzený 2 se ve VTOS připravuje na budoucí povolání, studuje již druhý učební obor. Vztah s dívkou ani jiná přátelství mu po uvěznění nevydržely. Cítí se dlouhodobě dobře, je pozitivně naladěný na život. Plánuje budoucnost a věří v dosažení všech svých cílů. Je zřejmé, že se odsouzený 2 dosud projevoval nezdrženlivě a vyžadoval okamžité uspokojení svých přání. Obklopoval se asociálními vrstevníky. Sám se považuje za „dobráka“. Na TČ už nechce příliš vzpomínat. Šulc (2007) píše, že v kostele na něj vzpomínají slovy: „Byl přímý, měl smysl pro spravedlnost, ale také byl chladnokrevný, s agresivitou, kterou uměl dobře skrývat.“

Závěr

Úkolem mé diplomové práce s názvem „Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti“ bylo objasnění některých psychosociálních charakteristik mladistvých odsouzených pro trestný čin vraždy a jejich rodin.

V první části práce jsem se věnovala tématům, která slouží jako teoretická opora pro výklad násilné trestné činnosti dospívajících jedinců. Nejprve jsem pojednávala o motivaci, včetně motivace trestné činnosti. Dále jsem uvedla nejznámější přístupy k delinkventnímu – kriminálnímu jednání. Odcitovala jsem i typologie pachatelů trestných činů z českých a zahraničních zdrojů. Také jsem se zabývala problematikou agrese, jejími druhy a typy a teoretickými východisky agrese. Poznatky o kriminální agresi a její nejzávažnější formě – vraždě jsou důležitou částí teoretického oddílu diplomové práce. Ten je ukončen kapitolou, která se věnuje vývojovému období dospívání zejména z hlediska procesu socializace a jeho možných selhání.

Těžiště diplomové práce spatřuji v praktické části. Výzkumný vzorek 11 mladistvých odsouzených pro TČ vraždy je vzácný tím, že zahrnuje s jednou výjimkou celý aktuální soubor těchto pachatelů v ČR. Tito byli porovnáváni se stejnou věkovou kategorií pachatelů méně závažné TČ. Vzorek odsouzených pro jiný druh TČ zahrnoval 38 jedinců.

Výzkumné šetření bylo realizováno ve Věznici Všehrdy na začátku roku 2008. Jeho cílem bylo zjištění, jak odsouzení dospívající reflektují své rodinné zázemí, zejména výchovný styl otce a matky, a jak reflektují sami sebe v otázce životní perspektivy, také ve vztahu k povaze spáchaného deliktu. Zkoumala jsem, jak odsouzení prožívají VTOS, zda jím jsou frustrováni, anebo nikoli. Rovněž jsem zjišťovala, jak mladiství zvládají běžné zátěžové situace. Ke svému zkoumání jsem použila baterii 5 testů – Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině, P-I-L test, Koláč radosti, LOGO test a Rosenzweigův frustrační obrázkový test. Se všemi pachateli TČ vraždy jsem navíc vedla rozhovor o rodinné, osobní, i školní anamnéze. Také jsem si s nimi povídala o samotném TČ.

Domnívám se, že by bylo užitečné obdobný výzkum opakovat a zahrnout do něj i rodiče odsouzených, případně učitele. (Mé šetření je pouze reflexí a testováním samotných odsouzených.) Také by bylo zajímavé doplnit výzkumná zjištění o osobnostní charakteristiky odsouzených (i přes nedokončený vývoj osobnosti).

Diskuse

Závěry výzkumného šetření můžeme shrnout jednoduše do pro mnohé šokujícího konstatování, že mezi mladistvými odsouzenými pro TČ vraždy a mladistvými odsouzenými pro jinou TČ není signifikantních rozdílů v reflexi výchovného stylu (emočního vztahu a výchovného řízení) otce a matky, v sebereflexi prožívané subjektivní životní spokojenosti a perspektiv do budoucna po ukončení VTOS, ani ve způsobu zvládání zátěžových situací.

Mladiství odsouzení pro TČ vraždy překvapivě „nevycházejí hůře“ než ostatní odsouzení v žádné z testových metod, naopak pozorováním jsem zjistila, že ve vězení patří k té méně problémové (až bezproblémové) části populace odsouzených. Mladiství odsouzení podle §219 t. z. ve VTOS nevyhledávají konflikty, naopak patří k těm mírnějším jedincům. Na základě výsledků Rosenzweigova testu – shodných tendencí při řešení zátěžových situací skupin mladistvých odsouzených pro TČ vraždy a pro jinou TČ – je možné slušné a bezproblémové chování odsouzených pro TČ vraždy vyložit pravděpodobně jejich vyššími rozumovými schopnosti v porovnání s ostatními vězni, a tedy cílenou regulací vlastního chování s úmyslem získat nějaké výhody, nejčastěji podmíněné propuštěním. Všimla jsem si také, že odsouzení pro TČ vraždy lépe a s větší ochotou při výzkumu spolupracovali. Rozuměli mým pokynům, plnili požadavky na první výzvu a jejich tempo práce bylo rychlejší než u ostatních odsouzených. Při individuálně vedených rozhovorech na mě odsouzení pro TČ vraždy vůbec nepůsobili jako zločinci, naopak. Nikdo z nich se svým vzhledem ani mluvou neodlišoval od nevězněné populace dospívajících jedinců. Tyto dvě skupiny zjednodušeně řečeno odlišuje pouze spáchaný trestný čin jedinců jedné z nich. Zdá se tedy, že až odsouzení pro TČ vraždy opustí vězení, nikdo z jejich tváře nepozná, jaký závažný skutek spáchali. Mnozí mají z tohoto hlediska dobrou šanci začít znovu. Samozřejmě se nabízí otázka, na kolik jsou mladiství s to nedopustit se dalšího selhání, nebo dokonce nezopakovat tentýž TČ i vzhledem k nabytým zkušenostem z vězeňského prostředí. Roli bude jistě hrát i rodinné zázemí a sociální opora.

Myslím si, že sledování další životní cesty mladistvých odsouzených pro TČ vraždy po výstupu z VTOS by mohlo přinést odpovědi na zmíněné úvahy. Zároveň by to byla možnost ověření či vyvrácení predikce pokračující kriminální kariéry, tj. závěry některých odborníků, že jedna zkušenost ve vězení obvykle vede k dalšímu páčání TČ. V případě mého výzkumného šetření by se takto mohly potvrdit, nebo vyvrátit cíle a optimistické plány

do budoucnosti mladistvých odsouzených, které udávali v P-I-L a LOGO testu i v rozhovorech.

Výsledky mého výzkumu, zejména zjištění ohledně rodinného prostředí a vrstevnických vztahů, plně korespondují s teoretickými předpoklady delinkventního jednání uvedenými v teoretické části diplomové práce. Odsouzení pochází většinou ze sociálně závadných rodin, výjimkou není ani kriminální infekce. Rodiče odsouzených také často nezvládali výchovu v nejširším slova smyslu, neposkytovali svým potomkům zdravé a dostatečně podnětné prostředí pro žádoucí autonomii a nalezení identity dospívajících. Tito se následkem o to více upínali k vrstevníkům se stejným osudem. V partách se pak dopouštěli sociálně nežádoucího jednání, často pod vlivem návykových látek. Odsouzení se v průběhu svého dosavadního života naučili řešit zátěžové situace silou, agresí. Sami sebe reflektují jako impulzivní a agresivní jedince. I z tohoto důvodu by bylo žádoucí ověřit agresivní tendence, případně disociální poruchu osobnosti prostřednictvím dalších testových metod.

Velký výzkum mladistvých odsouzených pro závažnou trestnou činnost v minulosti realizoval K. Netík. Závěry jeho šetření v oblasti rodinných vztahů, vrstevnických vazeb a signálů budoucí trestné činnosti dospívajících se potvrdily i v mém v porovnání menším šetření. Osobnostní charakteristiky jsem nezkoumala. Přestože se celý můj výzkum, resp. testování odsouzených uskutečnilo během jednoho dne, a tedy za značných časových omezení, přineslo cenná a vzácná zjištění o téměř celé populaci mladistvých pachatelů odsouzených pro TČ vraždy.

Seznam literatury

ADAMS, G. R. 2005. Adolescent Development. In Gullotta, T. P. – Adams, G. R. *Handbook of adolescent behavioral problems: evidence – based approaches to prevention and treatment*. New York: Springer Science, Business Media, 2005. P. 8, 13. ISBN 978-0387-23845-6 a ISBN 0-387-23845-X a ISBN 0-387-23846-8.

BLATNÍKOVÁ, Š. – NETÍK, K. 2008. *Predikce vývoje pachatele*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. 217 s. ISBN 978-80-7338-075-5.

BOLDYREV, N. I. 1954. *Mravní výchova dětí v rodině*. 1. vydání. Praha: SPN, 1954. 60 s.

COPEL, S. L. 1973. Juvenile Delinquency. In Copel, S. L. *Behavioral pathology of childhood and adolescence*. New York: Basic Books, 1973. P. 122.

ČÁP, J. 1996. *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV, 1996. 302 s. ISBN 80-85866-15-3.

ČÁP, J. - MAREŠ, J. 2001. *Psychologie pro učitele*. 1. vydání. Praha: Portál, 2001. 656 s. ISBN 80-7178-463-X.

ČERMÁK, I. 1998. *Lidská agrese a její souvislosti*. 1. vydání. Žďár nad Sázavou: Fakta v. o. s., 1998. 204 s. ISBN 80-902614-1-8.

ČÍRTKOVÁ, L. 1998. *Kriminální psychologie*. 1. vydání. Praha: Eurounion s.r.o., 1998. 248 s. ISBN 80-85858-70-3.

ČÍRTKOVÁ, L. 1995. *Policejní psychologie: Základy praktické psychologie pro policisty, strážníky, justiční stráž a pracovníky soukromých bezpečnostních služeb*. 1. vydání. Praha: SUPPORT, 1995. 285 s.

ČÍRTKOVÁ, L. – ČERVINKA, F. 1994. *Forezní psychologie: Psychologie pro soudce, advokáty, státní zástupce, vyšetřovatele, kriminalisty, policisty a pro všechny, kteří se v souvislosti s trestným činem dostanou do kontaktu s policií a soudy*. 1. vydání. Praha: SUPPORT, 1994. 206 s.

DOUGLAS, J. – OLSHAKER, M. 1999. *The anatomy of motive: the FBI's legendary mindhunter explorer the key to understanding and cat*. New York: Pocket Books, 1999. 413 p. ISBN 978-0-671-02393-5.

- FONTANA, D. 1997. *Psychologie ve školní praxi: Příručka pro učitele*. 1. vydání. Praha: Portál, 1997. 384 s. ISBN 80-7178-063-4.
- FRANKL, V. E. 1999. *Teorie a terapie neuróz*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 1999. 171 s. ISBN 80-7169-779-6.
- GILLERNOVÁ, I. 1990. *Společné činnosti rodičů a dětí*. Praha: FF UK, 1990. Dizertační práce. 221 s.
- GILLERNOVÁ, I. 2009. *Edukační interakce dospělých a dětí*. Praha: Karolinum, 2009 (v tisku). Habilitační práce.
- GILLERNOVÁ, I. – BOUKALOVÁ, H., et al. 2006. *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006. 281 s. ISBN 80-246-1293-3.
- HAŠKOVCOVÁ, H. 2004. *Manuálek o násilí*. 1. vydání. Brno: NCO NZO, 2004. 83 s. ISBN 80-7013-397-X.
- HEIDBRINK, H. 1997. *Psychologie morálního vývoje*. 1. vydání. Praha: Portál, 1997. 176 s. ISBN 80-7178-154-1.
- HELUS, Z. 1976. *Psychologické problémy socializace osobnosti*. 2. vydání. Praha: SPN, 1976. 236 s.
- HENDL, J. 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat: Analýza a metaanalýza dat*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004. 584 s. ISBN 80-7178-820-1.
- HERETIK, A. 1999. *Extrémna agresia I.: Forenzná psychológia vraždy*. 1. vydání. Nové Zámky: Psychoprof, spol. s r. o., 1999. 280 s. ISBN 80-968083-3-8.
- HERETIK, A. 2004. *Forenzná psychológia pre psychologov, právnikov, lekárov a iné pomáhajúce profesie*. 2. vydání. Bratislava: SPN, 2004. 376 s. ISBN 80-10-00341-7.
- HERETIK, A. 1993. *Základy forenznej psychológie*. 1. vydání. Bratislava: SPN, 1993. 224 s. ISBN 80-08-01870-4.
- HOFBAUER, B. 2004. *Děti, mládež a volný čas*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004. 176 s. ISBN 80-7178-927-5.

- HOLMES, R. M. – HOLMES S. T. 2002. *Profiling violent crimes: an investigative tool*. 3. ed. California: Sage Publications, 2002. 299 p. ISBN 978-0-7619-2593-4 a ISBN 978-0-7619-2594-1.
- JAKOVLEV, A. M. 1973. *Zločinnost a sociální psychologie: Sociálně psychologické zákonitosti protiprávního chování*. 1. vydání. Praha: Orbis, 1973. 214 s.
- JANOUSEK, J., et al. 1988. *Sociální psychologie*. 1. vydání. Praha: SPN, 1988. 192 s.
- KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. 1. vydání. Praha: Academia, 2005. 263 s. ISBN 80-200-1307-5.
- KOLLÁRIK, T. 1993. *Sociálna psychológia*. 1. vydání. Bratislava: SPN, 1993. 195 s. ISBN 80-80-01828-3.
- KOTÁSKOVÁ, J. 1987. *Socializace a morální vývoj dítěte*. 1. vydání. Praha: Academia, 1987. 144 s.
- KOUDELKOVÁ, A. 1995. *Psychologické otázky delikvence*. 1. vydání. Praha: Victoria Publishing, 1995. 114 s. ISBN 80-7187-022-6.
- KUCHTA, J., et al. 2002. *Kriminologie II. část*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2002. 100 s. ISBN 80-210-2217-5.
- LABÁTH, V., et al. 2001. *Riziková mládež*. 1. vydání. Praha: SLON, 2001. 157 s. ISBN 80-85850-66-4.
- LACINOVÁ, L. – MICHALČÁKOVÁ, R. 2004. Dítě a jeho rodina. In Smékal V. et al. *Dítě na prahu dospívání*. 1. vydání. Brno: Barrister & Principal, 2004. S. 151-159. ISBN 80-86598-84-5.
- LANGMEIER, J. – KREJČÍŘOVÁ, D. 2006. *Vývojová psychologie*. 2. vydání. Praha: Grada Publishing, 2006. 368 s. ISBN 80-247-1284-9.
- LARSON, R. 2006. Positive youth development, willful adolescents, and mentoring. *Journal of Community Psychology*, 2006, No 6, Vol. 34, Pp. 667-689.
- LIŠKOVÁ, I. 2005. *Vliv sociálního klimatu a osobní spokojenosti na výuku francouzského jazyka*. Hradec Králové: UHK, 2005. Diplomová práce. 52 s.

- LOVAŠ, L. 2008. Agrese. In *Výrost, J. – Slaměník, I. et al. Sociální psychologie*. 2. vydání. Praha: Grada, 2008. S. 267-283. ISBN 978-80-247-1428-8.
- LUCE, R. A. 1973. The Psychosocial Dynamics of Today's Youth. In *Copel, S. L. Behavioral pathology of childhood and adolescence*. New York: Basic Books, 1973. P. 183.
- MACEK, P. 1999. *Adolescence: Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. 1. vydání. Praha: Portál, 1999. 208 s. ISBN 80-7178-348-X.
- MACEK, P. – ŠTEFÁNKOVÁ, Z. 2006. Vztahy s rodiči a jejich souvislosti s citovou vazbou. In *Macek, P. – Lacinová, L. et al. Vztahy v dospívání*. 1. vydání. Brno: Barrister&Principal, 2006. 196 s. ISBN 80-7364-034-1.
- MATOUŠEK, O. – KROFTOVÁ, A. 1998. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, současná struktura, programy prevence kriminality mládeže*. 1. vydání. Praha: Portál, 1998. 336 s. ISBN 80-7178-226-2.
- MOŽNÝ, I. 1999. *Sociologie rodiny*. 1. vydání. Praha: SLON, 1999. 219 s. ISBN 80-85850-75-3.
- NAKONEČNÝ, M. 1995. *Psychologie osobnosti*. 2. vydání. Praha: Academia, 1995. 336 s. ISBN 80-200-1289-3.
- NAKONEČNÝ, M. 1998. *Základy psychologie*. 1. vydání. Praha: Academia, 1998. 590 s. ISBN 80-200-1290-7.
- NEŠPOR, K. 2003. *Návykové chování a závislost: Současné poznatky a perspektivy léčby*. 2. vydání. Praha: Portál, 2003. 152 s. ISBN 80-7178-831-7.
- NETÍK, K. – NETÍKOVÁ, D. 1994. *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1994. 69 s. ISBN 80-7066-518-1.
- NETÍK, K., et al. 1997. *Psychologie v právu: Úvod do forenzní psychologie*. 1. vydání. Praha: C. H. BECK, 1997. 140 s. ISBN 80-7179-177-6.
- NETÍK, K., et al. 1991. *K osobnosti kriminálního toxikomana*. 1. vydání. Praha: Psychiatrické centrum Praha, 1991. 109 s. ISBN 80-85121-25-5.
- NETÍK, K., et al. 1987. *Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy III.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti (K problematice deviantní*

životní cesty). Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1987. 207 s.

PANOUSEK, V. 1999. *Identita člověka a její utváření v dětství a dospělosti*. Hradec Králové: Pedagogické centrum Hradec Králové, 1999. 32 s.

POLEDŇOVÁ, I. 2006. Výběrová motivace v prostředí školy – souvislosti se sebepojetím a utvářením sociálních vztahů. In Macek, P. – Lacinová, L. et al. *Vztahy v dospívání*. 1. vydání. Brno: Barrister&Principal, 2006. 196 s. ISBN 80-7364-034-1.

PONĚŠICKÝ, J. 2005. *Agrese, násilí a psychologie moci*. 1. vydání. Praha: Triton, 2005. 226 s. ISBN 80-7254-593-0.

PRAŠKO, J., et al. 2003. *Poruchy osobnosti*. 1. vydání. Praha: Portál, 2003. 360 s. ISBN 80-7178-737-X.

RABOCH, J. – ZVOLSKÝ, P., et al. 2001. *Psychiatrie*. 1. vydání. Praha: Galén a Karolinum, 2001. 622 s. ISBN 80-7262-140-8 (Galén) a ISBN 80-246-0390-X (Karolinum).

ŘEHULKOVÁ, O. – ŘEHULKA, E. 2001. *Psychologické otázky adolescence*. 1. vydání. Brno: Psychologický ústav AV ČR Brno a Albert, 2001. 142 s. ISBN 80-7326-001-8.

SEIFERTO VÁ, D., et al. 2008. *Postupy v léčbě psychických poruch: Algoritmy České neuropsychofarmakologické společnosti*. 2. vydání. Praha: Academia Medica Pragensis a ČNPS a Medical Tribune, 2008. 615 s. ISBN 80-86694-07-0 (Academia Medica Pragensis) a 978-80-87135-10-5 (Medical tribune).

SHAPIRO, S. H. 1973. Vicissitudes of Adolescence. In Copel, S. L. *Behavioral pathology of childhood and adolescence*. New York: Basic Books, 1973. P. 109, 110.

SCHLESINGER, L. B. 2004. Classification of antisocial behavior for prognostic purposes: study the motivation, not crime. *The Journal of Psychiatry & Law*, 2004, Vol. 32, Part 2, Pp. 191-219.

SPURNÝ, J. 1996. *Psychologie násilí: O psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. 1. vydání. Praha: Eurounion, 1996. 134 s. ISBN 80-85858-30-4.

- SVOBODA, M. 2005. *Psychologická diagnostika dospělých*. 3. vydání. Praha: Portál, 2005. 342 s. ISBN 80-7367-050-X.
- SVOBODA, M., et al. 2001. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. 1. vydání. Praha: Portál, 2001. 792 s. ISBN 80-7178-545-8.
- ŠÍPEK, J. 1996. *Projekce a projektivní metody v psychodiagnostice*. Praha: PROPSY, 1996. 47 s.
- ŠÍPEK, J. 2000. *Projektivní metody*. 1. vydání. Praha: ISV, 2000. 114 s. ISBN 80-85866-53-6.
- ŠIRŮČEK, J. – ŠIRŮČKOVÁ, M. 2006. Vývoj zkoumání vrstevnických vztahů. In Macek, P. – Lacinová, L. et al. *Vztahy v dospívání*. 1. vydání. Brno: Barrister&Principal, 2006. 196 s. ISBN 80-7364-034-1.
- ŠULC, V. 2007. Příliš mladí na vraždu...4: mučednická smrt. *Kriminalistický sborník*, 2007, č. 4, roč. 51, s. 60-61.
- ŠULOVÁ, L. 1998. Člověk v rodině. In Výrost, J. – Slaměník, I. et al. *Aplikovaná sociální psychologie I: člověk a sociální instituce*. 1. vydání. Praha: Portál, 1998. S. 303-342. ISBN 80-7178-269-6.
- ŠUMAN, V. 1996. Násilí ve společnosti jako důsledek krize hodnot. In *Rodina, občanská společnost a násilí*. Praha: Občanský institut, 1996. S. 5-7. ISBN 80-901689-6-6.
- TÄUBNER, V. 1989. *Alkohol a mládež*. 1. vydání. Praha: Horizont, 1989. 97 s. ISBN 80-7012-001-0.
- VÁGNEROVÁ, M. 2005. *Vývojová psychologie I: Dětství a dospívání*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2005. 435 s. ISBN 80-246-0956-8.
- VEČERKA, K. 1996. Rodina jako základ prevence kriminality. In *Rodina, občanská společnost a násilí*. Praha: Občanský institut, 1996. S. 8-11. ISBN 80-901689-6-6.
- WEISS, P. 2002. *Sexuální deviace: Klasifikace, diagnostika a léčba*. 1. vydání. Praha: Portál, 2002. 360 s. ISBN 80-7178-634-9.
- ZÁHORSKÁ, J. 2007. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2007. 136 s. ISBN 978-80-7367-236-2.

Přílohy